

LYKOS VADİSİNDE DIONYSOS KÜLTÜ

Özlem Duygu HOŞAFCI

**Aralık 2007
DENİZLİ**

LYKOS VADİSİNDE DIONYSOS KÜLTÜ

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Klasik Arkeoloji Bilim Dalı**

Özlem Duygu HOŞAFCI

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

**Aralık 2007
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı öğrencisi Özlem Duygu HOŞAFCI tarafından Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT yönetiminde hazırlanan “**Lykos Vadisinde Dionysos Kültü**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 10. 12. 2007 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Pamukkale Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Arkeoloji Bölümü

.....
Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Pamukkale Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Arkeoloji Bölümü

.....
Jüri Üyesi (Danışman)

Doç. Dr. Musa KADIOĞLU

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Arkeoloji Bölümü

.....
Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 18.04.2008 tarih ve 2/3..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mehmet MEDER

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, uygulanması, araştırmaların yapılması, bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara uyulduğunu; araştırmalar sırasında elde edilen bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Özlem Duygu HOŞAFCI

İmza

ÖNSÖZ

‘Kendinden geçme’nin, dolayısıyla ‘şarap’ ve ‘bağbozumu’nun, ‘oyun’un, ‘tiyatro’ ve ‘tragedya’nın; yani sanatın, ayrıca ‘çılgınlık’ ve ‘gizem’in tanrısı olarak kabul edilen Dionysos’un Lykos Vadisindeki kültü, bu çalışmada anlatılmaya çalışılacaktır. Başlangıcı kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu kültürün Anadolu’daki eski bir kültürün devamı olduğu açıktır. Hellen Anadolu Dünyası’nda da tanrının, Phrygia-Lydia kökenli olduğu varsayıldığında, büyük kısmı bu iki bölgede yer alan Lykos Vadisi’nde de Dionysos kültürünün olabileceği düşünülmektedir ve söz konusu kült bölgede araştırılacaktır. Bu tez çalışmasında, kaynak taramaları yapılarak, kentlerdeki Dionysos tapınımı belirlenme yoluna gidilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda bana gerekli olan kaynakları öneren ve beni bulgular konusunda, yol göstericiliğiyle aydınlatan sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT’e çok teşekkür ederim. Onun önerileri sayesinde çalışmam içerisinde konu bütünlüğüne dikkat ettim ve fazla bilgilerden uzak durmaya çalıştım. Ayrıca bu çalışma esnasında, ihtiyaç duyduğum sürece, benden gerekli yardımı esirgemeyen sayın Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK ve tüm Pamukkale Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü Eğitim Kadrosuna teşekkür ederim. Bu yüksek lisans tamamlamam için beni sürekli teşvik etmiş olan biricik anneciğime, destekleri ve teşvikleriyle, her zaman varlıklarını hissettiren sevgili babam ve abime, Mimar Sinan Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi M. A. Elmas BAYLAN’a, bana kaynaklara ulaşabilmem konusunda yardımcı olan Adnan Menderes Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Sedat AKKURNAZ’a ve yanımda olan tüm arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Kendi çabalarım ve danışmanımın sonsuz desteğiyle çalışmamı tamamladım. Lykos Vadisi’nde Dionysos kültürünü araştırdığım ve kültle ilgili belgeleri ortaya koyabildiğim için kıvançlıyım.

ÖZET

LYKOS VADİSİ'NDE DIONYSOS KÜLTÜ

Hoşafcı, Özlem Duygu
Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji ABD
Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Aralık 2007, 84 sayfa

Bu çalışmada, Anadolu'nun pek çok yerinde tapım gören üzümün, şarabın, sarhoşluğun, gizemin ve tiyatroların tanrısı olan Dionysos'un, Lykos Vadisi'ndeki kültü değerlendirmeye alınmıştır.

Dört bölümden oluşan tezin, ilk bölümünde Lykos Vadisi genel hatlarıyla işlenmiştir. Tezin ikinci bölümünde tanrı Dionysos ve kültü hakkında bilgiler verilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde, tanrının, Lykos Vadisi'ndeki tapımı belgelerle ortaya koyulmuştur. Tezin dördüncü ve son bölümünde Lykos Vadisi civarındaki Dionysos tapımı olan kentler incelenmiştir.

Bulunan belgeler; Dionysos Şenliklerini anlatan bir tiyatro kabartması, üç adet kabartma levhası, iki adet Dionysos heykeli, bir adet lahit parçası, altı adet Dionysos ile ilgili yazıt ve yirmi bir adet Dionysos baskılı sikkedir. Bu eserlerden de, Lykos Vadisi'nde Dionysos kültürünün varolduğu; ancak kült konusunda şimdiye kadar ele geçmiş belgelerin az olduğu anlaşılmaktadır. İleride yapılacak olan kazıların bu konuya ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dionysos, Lykos Vadisi, Hierapolis, Laodikeia, Kolossai, Tripolis, Attouda, Dionysopolis, Arkeoloji.

ABSTRACT

THE CULT OF DIONYSOS IN LYKOS VALLEY

Hoşafcı, Özlem Duygu
M. Sc. Thesis in Archeology
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT

December 2007, 84 pages

In this study, the cult of Dionysos, in the Lykos Valley is analysed. With this purpose, all the documents of the cult of Dionysos, which is the god of the vane, wine, drunkenness, mystery and theatre have been researched.

The first chapter of the thesis, which consists of four chapters, provides information about the Lykos Valley. The second chapter gives information about the god and its cult. The third chapter includes the analysis of the documents of the cult of Dionysos in the cities of Lykos Valley. In the fourth and the last chapter, documents about the Dionysos cult in some cities closer to the Lykos Valley are analysed.

The documents that are found; a theatrical relief of Dionysiac Festivals, three panels of two other reliefs, two sculptures of Dionysos, a piece of a sarcophagus, six inscriptions about Dionysos and twenty one coins of Dionysos. And it's proved that there is a cult of Dionysos in the cities of Lykos Valley; but the documents gathered are not enough yet. It is sure that the future excavations will shed a new light on this field.

Key Words: Dionysos, Lykos Valley, Hierapolis, Laodikeia, Colossae, Tripolis, Attouda, Dionysopolis, Archeology.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
LEVHALARIN LİSTESİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ VE CİVARINDA DIONYSOS KÜLTÜ OLAN KENTLER

1.1 ANTİK DÖNEMDE LYKOS VADİSİ.....	3
1.2 ANTİK DÖNEMDE LYKOS VADİSİ CİVARINDAKİ DIONYSOS KÜLTÜ OLAN KENTLER	6

İKİNCİ BÖLÜM

DIONYSOS VE KÜLTÜ

2.1 DIONYSOS.....	8
2.1.1 Adı ve Kökeni	8
2.1.2 Doğuşu ve Büyümesi	9
2.1.3 Dionysos'un Evlenmesi	13
2.2 DIONYSOS KÜLTÜ	14
2.1.2 Bağ ve Şarap Tanrısı	14
2.2.2 Dionysos Şenlikleri	16
2.2.2.1 Anthesteria Festivali	18
2.2.2.2 Lenaia Festivali	19
2.2.3 Bakkhus Gizem Dini	21
2.2.3.1 Kutsal Üçlü.....	22
2.2.3.2 Bakkhanalia Şenlikleri	22
2.2.4 Orphik İnancı.....	23
2.3 DIONYSOS'UN DİĞER TANRILARLA İLİŞKİSİ.....	24
2.3.1 Dionysos ve Kybele	24
2.3.2 Dionysos ve Apollon.....	25
2.3.3 Dionysos ve Osiris	25
2.3.4 Dionysos ve Hades	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ KENTLERİNDE DIONYSOS KÜLTÜ

3.1 HIERAPOLIS	28
3.1.1 Tiyatro Kabartmaları	28
3.1.1.1 Dionysos Şenlikleri Frizi	28
3.1.1.1.1 İlk Bölüm	29
3.1.1.1.2 İkinci Bölüm	29
3.1.1.1.3 Üçüncü Bölüm.	29

3.1.1.1.4 Korunma Durumu	30
3.1.1.1.5 İkonografi	30
3.1.1.2 Dionysos Betimli Levha.....	31
3.1.2 Heykeller	32
3.1.3 Yazıtlar	33
3.1.3.1 Adak Yazıtı	33
3.1.3.2 Dionysos Gizemleriyle İlgili Yazıt	33
3.1.4 Sikkeler.....	33
3.2 LAODIKEIA.....	35
3.2.1 Heykeller	35
3.2.2 Lahitler	36
3.2.3 Yazıtlar	37
3.2.4 Sikkeler	38
3.3 KOLOSSAI.....	40
3.3.1 Yazıtlar.....	40
3.4 TRIPOLIS	41
3.4.1 Kabartma Levhaları.....	42
3.4.2 Sikkeler	42

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM LYKOS VADİSİ CİVARINDA DIONYSOS KÜLTÜ OLAN KENTLER

4.1 ATTOUDA.....	44
4.1.1 Yazıtlar.....	44
4.1.1.1 Kral Attalos'un Mektubu	44
4.1.1.2 Bina Yazıtı	45
4.1.2 Sikkeler	46
4.2 DIONYSOPOLIS.....	47
4.2.1 Sikkeler	47
SONUÇ	51
KAYNAKLAR.....	54
LEVHA I	61
LEVHA II	62
LEVHA III	63
LEVHA IV	64
LEVHA V	65
LEVHA VI.....	66
LEVHA VII.....	67
LEVHA VIII	68
LEVHA IX	69
LEVHA X	70
LEVHA XI.....	71
LEVHA XII	72
LEVHA XIII	73
LEVHA XIV	74
ÖZGEÇMİŞ	75

LEVHALARIN LİSTESİ

Levha I

- Harita 1:** Lykos Vadisi Haritası. Calder- Bean'ın Antik Güneybatı Anadolu haritası (Şimşek, 2007a: no. 19).
- Harita 2:** Uydu fotoğrafı üzerinde işaretlenmiş, Lykos Vadisi antik yerleşimleri (Şimşek, 2007a: no. 10).

Levha II

- Resim 1:** Exekias Ressamı'na ait M.Ö. 580'e tarihlenen bir Kylix (Simon, 1985: no: 279).
- Resim 2:** Karaman Ereğli'de bulunan İvriz Kabartması (Bittel, 1976: 286).

Levha III

- Resim 3:** Eretria'dan Alkimakhos Ressamı'na ait bir Lekythos (Carpenter, 2002: no. 108).
- Resim 4:** Ariadne Ressamı'na ait bir Hydria (Webster, 1966: no. 3).

Levha IV

- Resim 5:** Anthesteria Festivalinin Canlandırıldığı Bir Pelike (LIMC III/2, 1986: no. 472).
- Resim 6:** Lenaia Festivalinin Canlandırıldığı Bir Stamnos (LIMC III/2, 1986: no. 33).
- Resim 7:** Pompei Dionysos Gizemler Evi'nin Duvar Resimleri (Capaldo, 1994: no. 13).

Levha V-VI

- Resim 8-9-10-11-12-13-14-15:** Hierapolis Arkeoloji Müzesinde Bulunan M.S. II. yy'a tarihlenen, Dionysos Şenliklerinin İşlendiği Hierapolis Skenesinden Bir Kabartma (Çubuk, 2006: no. 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 4.6, 4.7).

Levha VII

- Resim 16:** Hierapolis Tiyatrosu Parasceniumlarından elde edilmiş mekânlardan birinde, doldurma malzemesi olarak kullanılmış Dionysos Betimli bir levha (Ferrero, 2000: no. 13, 208).
- Resim 17:** Hierapolis Roma Hamamı Caldariumundan, dolgu malzemesi olarak kullanılmış olan Dionysos Heykeli gövdesi (Bejor, 1991: Tav. 35,3).

Levha VIII

Resim 18-19-20: Hierapolis Sikkeleri (SNG Cop, 1948: no. 422- 427: SNG Aul, 1964: no. 3617).

Levha IX

Resim 21: Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan, Laodikeia'dan çıkmış bir Dionysos Heykeli (Şimşek, 1986: Lev 13, no.1).

Resim 22: A Nymphaeumu'undan yüksek kabartmalı lahit parçasından olası Apollon ya da Dionysos betimi (Şimşek, 2007a: no. 153).

Levha X

Resim 23-24-25-26: Laodikeia Sikkeleri (SNG Cop, 1948: no. 507- 530- 531; SNG Aul, 1964: no. 3818).

Levha XI

Resim 27-28: 1993 yılındaki kısa dönemli Tripolis çalışmasından çıkmış iki levha.

Levha XII

Resim 29-30: Tripolis Sikkeleri (SNG Aul, 1964: no. 3302- 3309).

Levha XIII

Resim 31-32: Attouda Sikkeleri (Head, 1897: Pl. X, no. 14; Tekin vb, 2007: no. 7).

Levha XIV

Resim 33-34-35-36-37-38-39-40-41-42: Dionysopolis Sikkeleri (SNG Stancomb, 1973: no. 107- 108- 109- 110- 111- 113- 114- 118- 119- 121).

GİRİŞ

Bu çalışma, Lykos Vadisi ve civarındaki kentlerde Dionysos Kültü'nün araştırılmasını kapsamaktadır. Anadolu kökenli tanrılardan biri olan Dionysos'un kökeninin Anadolu'da tam olarak nereye dayandığı hala saptanamamıştır ve bu konudaki tartışmalar devam etmektedir. Bazı yazarlar, bu tanrının kökenini Phrygia'ya maletmektedirler¹. Dolayısıyla Tanrının, Phrygia'da Lykos Vadisi ve civarında tapımı olması çok önemlidir. Çünkü Phrygia Bölgesi'nde Dionysos kültü, ayrıcalıklı bir yere konmuş ve buna ayrı bir önem verilmiştir. Tanrının doğup, büyüdüğü düşünülen bölge buraya çok yakın olmasına rağmen, Lykos Vadisi kentlerindeki Dionysos kültü ile ilgili genel yayınlar dışında herhangi özel bir çalışma şu ana kadar yapılmamıştır.

Bu araştırmada amaç, Dionysos kültürünü bölgede belirlemeye çalışmaktır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi Tanrı Dionysos'un kökeni Lykos Vadisi'ne yakın bir yerde konumlanır ve araştırmasının yapıldığı bölgede de etkileşimli bir tapınım olması gerekmektedir. Vadi kapsamında değerlendirmeye alınacak dört kent arasında var olan tapım, tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Lykos Vadisi'ndeki Dionysos kültürünün incelendiği bu çalışmada vadide yer alan kentlerde tanrıya ait tapım olup olmadığı araştırılacaktır. Tanrının kültü ayrıntılı olarak ele alınacak, bağlantılı yapılar incelenecektir. Şimdiye kadar gün ışığına çıkarılan tanrıya ilgili buluntular değerlendirmeye alınacaktır. Tiyatroların, şenliklerine mekân sağlamak amacıyla kurulduğu Dionysos adına Lykos Vadisi kentlerinde bir tapınak yapıp yapılmadığı da araştırmaya alınacaktır. Kentlerin tiyatrolarında tanrıya ait özel sunakların olup olmadıkları belirlenecektir.

Tiyatroların tanrısı olarak da bilinen Dionysos'un Lykos Vadisi kentlerinin tiyatrolarında ayrı bir konu olarak işlenip işlenmediğine bakılacaktır. Onun ve diğer tanrıların mitolojik hikâyelerinin işlendiği tiyatro kabartmaları belirlenecek ve tanrıya ait olanlar incelenecektir.

Lykos Vadisi kentlerinde tanrının kültürünün sanatsal değerlendirmesine bakılacak ve tanrı için yapılmış heykellerin olup olmadığı belirlenecektir. Kentlerde ele geçen tanrı heykelleri de saptanacak ve özellikleriyle incemeye alınacaktır.

¹ Euripides, Bakkhalar: 54-55; Nonnos, Dionysiaca, XI, 117.

Ayrıca kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarından gün ışığına çıkarılan yazıtlar ıncelecektir. Bunlar arasından Dionysos'a özel bir tapım ve ithaf yazısı olup olmadığına bakılacaktır.

Aynı şekilde Dionysos'un Lykos Vadisi Kentleri'nde adına sikke basılmış tanrılardan biri olup olmadığına bakılacak ve bulunan sikkeler değerlendirmeye alınacaktır. Saptanmış olan bu sikkelerin varsa ortak özellikleri araştırılacaktır.

Tüm bu değerlendirmeler, Lykos Vadisi ve civarındaki kentlerde Dionysos adına bir tapım olup olmadığını belirlemek amaçlı yapılacaktır. Tapım olabileceğine dair bahsedilen belgeler değerlendirilecek ve bölge içerisinde Dionysos kültürünün ne kadar yaygın olduğu anlaşılmaya çalışacaktır. Gerekli malzemeleri saptanan kültürün bölgedeki gelişimi de değerlendirilmeye alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ VE CİVARINDA DIONYSOS KÜLTÜ OLAN KENTLER

1.1 ANTİK DÖNEMDE LYKOS VADİSİ

Lykos Vadisi, konum olarak Batı Anadolu'da, İç Ege Bölgesi'nde yer alır. Bu ova, güneyde Babadağ (Salbakos), kuzeyde Çökelez Dağı, güneydoğuda Honaz (Kadmos) Dağı, batıda ise Buldan Sazak Dağı ile çevrelenmiştir². Bu bölgede antik yollar birleşmektedir ve burası, nehir vadilerinden ve dağ yollarından geçerek birçok bölgeyi birbirine bağlar³. Antik yolların geçiş noktasında yer almaları dolayısıyla vadi kentlerinde ticaret büyük ölçüde gelişmiştir⁴. İç Anadolu düzlüklerini, Ege dünyasıyla birleştiren bir yolda olan bu alan antik çağda, Perslerin ülkesini Akdeniz'e bağlayan, kral yolu'nun bir kolu üzerinde bulunmaktadır⁵.

Lykos (Çürüksu) Nehri, Honaz (Kadmos) Dağı eteklerinden doğarak Lykos (Çürüksu) Ovası'ndan geçip, Sarayköy yakınında Büyük Menderes'e katılmadan önce daha küçük kollar olan Asopos (Gümüşçay- Goncalı Deresi) ve Kapros (Baklıçay)'la birleşir⁶. Lykos Nehri tanrısı, sikkelerde at üzerinde elinde çift yüzlü Phrygia baltasıyla tasvir edilmiştir⁷.

Adını bu nehirden alan Lykos Vadisi, her köşesi yaklaşık 1000 m uzunluğundaki köşelere sahip, kare şekilli bir platodur⁸. Ephesos, Pergamon, Tralleis, Miletos, Magnesia, Nysa, Sardes gibi Batı Anadolu antik kentlerini, güneydeki Kibyra, Themisonium, Sagalassos, Kremna, Side, Perge gibi kentlere ve İç Anadolu'daki Apameia gibi antik kentlere bağlayan bir anayol üzerindedir. Lykos Vadisi, Roma egemenliği altında Hierapolis, Kolossai, Attouda, Laodikeia ve Tripolis gibi önemli kentleri içine alan bir anacade konumundaydı (Lev I- Har 1).

Vadi, hristiyanlığın yayılımında önemli bir rol oynamıştır. Bölgenin Türk hâkimiyetine geçmesinden sonra, Bizanslılar ve Selçuklu Türkleri arasında sürekli var olan savaşlara da ev sahipliği yapmıştır. Göçmenlerin vadiye yayılmasıyla, nüfus eksilmeye ve arazi terk edilmeye başlamıştır⁹. Hierapolis ve Tripolis gibi yerleşimler, 13. yy başlarında bölge Türkleşinceye kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Laodikeialılar, 7. yy'da Lâdik adı

² Şimşek, 2007a: 43.

³ Ramsay, 1895: 85.

⁴ Baysal, 2000, 43.

⁵ Ramsay, 1895: 85.

⁶ Şimşek, 2007a: 43.

⁷ Bu sikkeler için bkz. Head, 1906: 240; lev XXX/8 (Baysal, 2000: 44).

⁸ Ramsay, 1895: 35.

⁹ Wilson, 1896: 191.

verilen yeni bir kente taşınmışlar ve burada dokuma geleneklerini sürdürmüşlerdir¹⁰. Kolossaililer de, Kadmos (Honaz) Dağı eteklerine kurdukları Khonai'ye yerleşmişlerdir¹¹.

Vadide Hierapolis, Laodikeia, Kolossai ve Tripolis kentleri bulunmaktadır (Lev I- Har 2). Hierapolis, kuzey doğudaki Lykos Vadisi'nin sırtlarındaki dağların alt kısmında konumlanır ve ilerisindeki Tripolis ve Laodikeia'nın tersine yerli özellikler gösteren bir Phrygia kentidir¹². Bu kent, Telephos'un eşi Hiera'nın kenti ya da Kutsal Kent anlamına gelen bu isimle adlandırılmıştır. M.Ö. 188'de Apameia Barışı'ndan sonra kurulmuştur¹³. Antik dönemdeki başka hiçbir yerleşim, böylesine dikkat çekici biçimde Doğa'nın gücü olarak tanımlanmamıştır¹⁴. Hierapolis'in kazıları, 1957 yılından beri İtalyan Arkeoloji Heyeti tarafından gerçekleştirilmektedir¹⁵. Hierapolis, alanı kontrol edecek yüksekliğe sahip olup, traverten havuzları ile doğal bir savunma hattı oluşturuyordu¹⁶. Lykos Vadisi'ndeki tüm suyolları, kente kireç taşı depolar. Strabon, bu su kaynaklarından çıkan suyun çabuk donduğundan ve taşlaştığından bahseder. Ona göre, insanlar bu suyu, çukurlara akıtarak tek parça halinde taş çitler yapmaktadır¹⁷. Yine Strabon'a göre Hierapolis'te bir Plutonium vardır. Bu Plutonium, dağın bir parçası olan yüksekçe bir tepenin eteğinde yer alır ve burada bir kişinin zorlukla geçebildiği orta büyüklükte, derinliği fazla olan bir delik vardır¹⁸. Burası, ilkçağda Ölüler Dünyası'na giriş yerlerinden biri, Latin yazarı Apuleius'un tanımıyla Ditis spiracula (Cehennem tanrısı) Dis'in gediği olarak kabul edilmiştir¹⁹. Büyük Menderes'in yakınlarındaki havzalarda, toprak altında birbirleriyle bağlantılı birçok yer altı boşluğu vardır. Bu jeolojik durum, eski çağlardan günümüze dek süregelen şiddetli depremlerin nedenidir. Eski çağlardaki bu tür yerlerin yer altı dünyasıyla bağlantı merkezleri olduğu düşünülmüş²⁰. Ramsay ise, Hristiyanların bu boşlukta şeytanın ikamet ettiğine inandıklarını söyler²¹.

Laodikeia, Byzantionlu Stephanus'a göre II. Antiokhos tarafından kurulmuş ve karısı Laodike onuruna Laodikeia olarak adlandırılmıştır²². Byzantionlu Stephanus'un kentin kuruluşuyla ilgili anlattığı başka bir hikâye ise, I. Antiokhos ya da III. Antiokhos'un

¹⁰ Şimşek, 2006: 39.

¹¹ Şimşek, 2007a: 38.

¹² Ramsay, 1895: 85.

¹³ Baysal, 2000: 46.

¹⁴ Ramsay, 1895: 85.

¹⁵ Bu Heyet; Torino Politeknik Fakültesi, Lecce, Napoli, Milano Katolik ve Venedik Üniversitesi'nden mimarlar, arkeologlar, öğrenciler ve teknik elemanlardan oluşmaktadır (D'Andria, 2003: 19).

¹⁶ D'Andria, 2006: 32.

¹⁷ Strabon, 13, 4, 14.

¹⁸ Strabon, 13, 4, 14.

¹⁹ D'Andria, 2006: 143.

²⁰ Antik yazarlar, Hierapolis dışında Nysa'da da böyle merkezler olduğuna değinmişlerdir (İdil, 1999: 79).

²¹ Wilson, 1895: 191.

²² Bejor, 2000: 15; Byzantionlu Stephanus, s.v. Laodikeia, Eustath, 915.

rüyasında annesi, kız kardeşi ve eşini görmesi yönündedir. Rüyada bu üç kadın, kraldan kendileri için Karia'da birer kent kurmasını istemiştir. Ve bunun üzerine I. Antiokhos, eşi için Nysa, annesi için Antiokheia kentlerini, kız kardeşi Laodike için de Laodikeia kentini kurmuştur²³. Bu kent ve Anadolu'daki diğer Seleukos kolonileri, ülkedeki Seleukos Hanedanlığının hâkimiyetini göstermektedir²⁴. Bu kent, antik yazarlarca Karia'ya ya da Phrygia'ya verilmektedir. Bir Seleukos Kolonisi olan kent, Roma İmparatorluğu egemenliğinde bir tekstil merkezi olması dolayısıyla finansal işlerin de merkezlerindendi ve Asya'nın en zengin kentlerinden biri konumundaydı²⁵. Strabon, Hellenistik Dönem'de Büyük İskender'in halefleri tarafından birden çok Laodikeia kurulduğu için, Lykos Vadisi'ndeki kentin, Laodikeia ad Lycum olarak adlandırıldığından bahseder, ayrıca kentin dolaylarında bir koyun türü yetiştiğini ve bu koyun yünleriyle Laodikeialıların büyük gelir sağladıklarını söyler²⁶. Kentteki kazılar, 2003 yılından beri Pamukkale Üniversitesi adına Prof. Dr. Celal Şimşek başkanlığında gerçekleştirilmektedir.

Kolossai antik kenti, Phrygia'nın güney batısında, Denizli'nin 25 km kadar doğusunda, Büyük Menderes (Maiandros) nehrinin güneyinde yer alır. Batıda Babadağ (Salbakos), doğuda Çökelez, kuzeyde Buldan, güneybatı'da Honaz (Kadmos) dağlarıyla sınırlandırılmış olup güneydoğu kısmı Acı Göl'e kadar açıktır²⁷. Strabon'a göre Kolossai Laodikeia'ya komşudur. Kolossaililer de koyunlarının yünlerinden yararlanmaktadır ve kentin adını koyunların rengi vermektedir²⁸. Ksenophon, Kyros'un uzun yürüyüşünden bahsederken, kalabalık, büyük ve zengin olan Kolossai'ye ulaştığını belirtir²⁹. Herodotos, Pers Kralı Kserkses'in M. Ö. 480'deki büyük seferinde ordularıyla Kolossai'de konakladığını bildirmektedir³⁰. Ramsay, Aşağı Menderes kentlerini sayarken, Kolossai kentini, Lykos Vadisi'nin erken zamanlardaki büyük bir kenti olarak tanımlar. Kent, daha sonra önemini yitirmiş ve Laodikeia'nın gerisinde kalmıştır³¹. Strabon ve Plinius'un verdiği bilgilere bakıldığında, kentin M. Ö. 1. yy'da eski önemini kaybettiği ancak M. S. 2. yy'da tekrar büyüyerek bölgenin önemli kentlerinden biri haline geldiği görülür. Bu değişim, M.S. 60'da Kolossai, Laodikeia ve Hierapolis'i yıkan büyük depremden sonra Roma İmparatorluğu'nun

²³ Bejor, 2000: 15-16; Byzantionlu Stephanus, s.v. Antiokheia, Eustath, 918.

²⁴ Ramsay, 1895: 32.

²⁵ Wilson, 1896: 191.

²⁶ Strabon, 12, 8, 16.

²⁷ Duman vd, 2006: 79.

²⁸ Strabon, 12, 8, 16.

²⁹ Ksenophon, Anabasis, I, 2; 6.

³⁰ Herodotos, VII, 30.

³¹ Wilson, 1896: 192.

desteğiyle meydana gelen yeniden yapılanma faaliyetleriyle gerçekleşmiş olmalıdır³². Kolossai’de şimdiye kadar kentin kültürel geçmişini çözümlenmeye odaklanan herhangi bir kazı ya da yüzey araştırması gerçekleşmemiştir³³.

Tripolis, Karia, Lydia ve Phrygia Bölgelerini ayıran sınır bölgesinde yer alan bir Lydia kenti olarak bilinir. Ramsay, Lykos Vadisi kentleri arasında saydığımız Tripolis’in, tüm listelerde Sardis’in altında yer alan bir Lydia kenti olduğundan bahseder³⁴. Tripolis, Lykos Vadisi’nin ve ovasının kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda akan Maiandros Nehri’nin oluşturduğu vadinin Lykos Ovası ile keştiği bölgede, bugünkü, Denizli Buldan İlçesi’nin 8 km doğusunda bulunan Yenicekent Kasabasının hemen güney bitişiğinde Yenicekent ile Maiandros Nehri arasında kalmaktadır³⁵. Plinius, kentin eski adının ‘Apollonia’ olduğunu söyler³⁶. Bölgede, TÜBA tarafından desteklenen bir proje ile Mimar Sinan Üniversitesi’nden Prof. Dr. Neşe Atik başkanlığında Kültür Envanteri çalışmaları söz konusudur³⁷.

1.2 LYKOS VADİSİ CİVARINDA DIONYSOS KÜLTÜ OLAN KENTLER

Vadi civarında araştırılan kentler arasında Dionysos kültü olabilecek kentlerden biri Attouda’dır. Bu kent, kuzey-güney doğrultusunda uzanan Salbakos Dağı’nın kuzey ve doğu yamacında Attouda antik kenti bulunmaktadır³⁸. Dağın Lykos Vadisi’ne bakan yamacında bulunmasına rağmen, çoğunlukla Karia Bölgesi’ne dâhil edilmiştir³⁹.

Bir bölgesinde arkaik bir Dionysos heykeli bulan Eumenes (olasılıkla Pergamos’un kardeş kralları Eumenes II) ve Attalos (Eumeneia, Philadelpia ve Pamphylia’daki Attaleia’yı kuran Attalos II Philadelphos) tarafından kurulduğuna inanılan⁴⁰ Dionysopolis ise vadi civarındaki bir diğer Dionysos kültü olan kenttir. Kentin konumu hakkında verilen bilgilerin büyük bir çoğunluğu, Apollon Larbedos Tapınağı ile bağlantılıdır⁴¹. Bu tapınağın yeri saptanmış olmasına rağmen kentin yeri kesinleştirilememiştir⁴². Kentin Phrygia’da

³² Duman vd, 2006: 82.

³³ Duman vd, 2006: 80.

³⁴ Ramsay, 1895: 216.

³⁵ Ceylan, 2000: 83.

³⁶ Plinius, Natural History 5, 3.

³⁷ Gider, 2006: 25. Bu çalışmalar için bkz. N. Atik- Z. Koçel Erdem, “Denizli-Buldan Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanter Çalışmaları: Buldan”, Tüba Yüksek Yayınları 1/2; 2/2.

³⁸ Sögüt, 2007: 385

³⁹ Sögüt, 2006: 19.

⁴⁰ Ramsay, 1895: 126.

⁴¹ Robert, 1935: 128.

⁴² Kent hakkında detaylı bilgi için bkz. Belke vd, 1990: 234.

Hierapolis'in kuzeydoğusunda yer aldığı bilinir⁴³. Dionysopolis toprakları içinde Maiandros'a sağdan kıyısı olan Bekilli ve Üçkuyu yer alır. Bahadınlar ve Kuyucak köyleri burada bulunur ve bu köyler, Motella ve Hierapolis topraklarıyla birlikte nehrin çaprazında yer alan Apollon Larbedos Tapınağı'nın güneyine düşer⁴⁴. Kentin kuruluşu için öne sürülen başka bir görüşe göreyse; mitolojide Hermes tarafından Nysa'da bir mağaraya getirilerek, Nymphelere emanet edilen Dionysos, Menderes Nehri Havzasında kendi adına bir kent kurmuştur⁴⁵.

⁴³Hazlit, 1851: 136.

⁴⁴Drew-Bear, 1976: 263.

⁴⁵Şimşek, 2007b: 23.

İKİNCİ BÖLÜM

DIONYSOS VE KÜLTÜ

2.1 DIONYSOS

2.1.1 Adı ve Kökeni

Dionysos, her kış ölen ve her baharda canlılık kazanmasıyla doğanın bir yansıması olan; üzümün, şarabın, sarhoşluğun, çılgınlığın ve gizemin tanrısıdır⁴⁶ (Lev II- Res 1). Διόνυσος adına ilk olarak di-wo-nu-so-jo olarak myken yazıtlarında rastlanılmıştır⁴⁷. Homeros'tan önce yazılanlar Dionysos kültürünün eski bir költ olduğunu ortaya koyar⁴⁸. Dionysos sözcüğü, Zeus sözcüğünün yalın hali dışında kullanılan ve tanrı anlamını taşıyan Di (Dio, Dios, Dia, Dii) kökünden gelmektedir⁴⁹ ve Διός, oğul anlamına gelen Νυσοç ile birleştiğinde “Zeus’un oğlu” anlamını vermektedir⁵⁰.

Dionysos’un nereli olduğuna dair çeşitli görüşler vardır. Tanrı, bazı kaynaklarda Trakya kökenli gösterilmekte⁵¹, bazılarında ise bir Lydia-Phrygia tanrısı olarak kabul edilmektedir⁵². Nonnos da onun Phrygia kökenli olduğunu söyler⁵³. Bu bölgede tanrıya tapanlar ise *Briges* diye adlandırılırdı. Lydia’da ise o, özgür anlamına gelen *Briga* diye isimlendirilmekteydi. Phrygia ve Lydia’da tanrıya, *Özgür Adam*⁵⁴, ona tapanlara da Özgür İnsanlar denmekteydi. Eleutherae ve Atina’da tanrının Eleutherae kökenli olduğuna inanılıyordu ve ona *Eleutheros* ya da *Elethereus* isimleri verilmekteydi⁵⁵.

Ayrıca Mısırlı, Libyalı, Giritli, Samos’daki Dracanumlu, Naksoslu, Elisli ya da Teos’lu olduğu da belirtilir. Yorumlardaki bu farklılık, antik yazarların pek çok orijinal tanrısal özellikleri, Dionysos başlığı altında birleştirmesinden kaynaklanmaktadır⁵⁶.

⁴⁶Thomson 1990, 199; Dionysos, Exekias Ressamı’na ait M.Ö. 580’e tarihlenen bir Kylix’te betimlenmiştir. Burada tanrı, denizin üzerinde tasvir edilmiştir. Kayığın üzerinde üzüm dalları vardır, etrafında ise yunuslar yüzmektedir (Simon, 1985: no: 279).

⁴⁷LIMC III-I, 1986: 414.

⁴⁸Kern, 1958: 1012.

⁴⁹Dürüşken, 2000: 85.

⁵⁰LIMC III-I, 1986: 414.

⁵¹*Dio-nysos* Trakya dilinde de tanrının oğul anlamına gelmektedir (Kern, 1958: 1011).

⁵²Euripides, Bakkhalar: 54-55.

⁵³Elderkin, 1936: 259; Nonnos, Dionysiaca, XI, 117.

⁵⁴Romalılar bu yüzden tanrıya latince özgür anlamına gelen Liber ya da Liber Pater adını vermişlerdir. Tanrının bu isimle özdeşleştirilmesinde, Yunanca Eleutheros sıfatının özgür anlamında olması da etkin olmuştur (Dürüşken, 2000: 86).

⁵⁵Elderkin, 1936: 259.

⁵⁶Cicero, Tanrıların Doğası: III, 23.

Dionysos; Bakkhos, Bromios, Euhios, Iakkhos ve Iobakkhos diye de adlandırılır⁵⁷. *Bakkhos*⁵⁸ adı, Bakkhus tanrısının coşkuna kapılıp, dininin gizemine erişmek anlamına gelen bakkheuo fiilinden türemiştir ve tanrının Latinleşmiş adıdır⁵⁹. *Bromios*, gürleyen, gümbürdeyen anlamına gelen sıfattan oluşan ses benzetmesidir, *Euhios*, “Euhoy” ya da “Euhay” gibi coşkulu bağırılmalardan türeme bir isimdir; *Iakkhos*, çığlık anlamına gelen “iakkhe”nin eril biçimi ve bir ses benzetmesidir⁶⁰.

Tanrı, Trakya’da⁶¹ *Bassareus* diye adlandırılır. *Alopeke* tanrının bu yöredeki başka bir epitetidir. Ceylan derisi anlamına gelir. Dionizyak festivallerin ayinlerinde, Thrakialı Bakkhaların merasim giysileri ceylan derisinden yapılırdı⁶². Tanrının Trakya’daki kültü, Phrygia’daki Kybele kültü ile alakalandırılmış ve daha çok orgiastik küttele birlikte anılmıştır⁶³.

Ayrıca tanrının kökeninin Geç Hitit Dönemine dayandığı düşünülebilir. M.Ö. 8. yy’ın ikinci yarısı civarlarına tarihlenen İvriz Kaya Kabartması’nda Kral Warpalawas, bitkilerin ve doğanın tanrısı olan Tarkundas’a tapınırken tasvir edilmiştir. Şu an Karaman Ereğli’sinde yer alan kabartmada tanrının saçları, sakalı ve başlığı Geç Hitit Sanatı özellikleri göstermektedir⁶⁴. Bu tanrı da buğday başağı ve üzüm salkımı⁶⁵ ile gösterilmiştir⁶⁶. Tanrı, hem doğa tanrısı olması hem de üzümle tasvir edilmiş olması bakımından Dionysos’la benzerlikler gösterir. Bu kabartmadan Lydia-Phrygia’lı olduğu düşünülen tanrı Dionysos’un kökenlerinin, Geç Hitit Dönemi’nde Phrygia Bölgesi’ndeki benzer özellikler gösteren tanrı Tarkundas’a dayandığı düşünülebilir (Lev II- Res 2).

Dionysos’un kökeniyle ilgili fikirlerdeki bu farklılık, tanrının doğduğu yer için de söz konusudur. Fakat kökeni bugün hala tartışılmakta olup, ortaya yeni fikirler sunulmaktadır.

2.1.2 Doğuşu ve Büyümesi

Mitolojide tanrının doğumuna ilişkin iki söylence vardır. İlkine göre Demeter, kızı Persephone ile Girit Adası’ndan Sicilya’ya gelir. Onu Zeus’tan korumak için bir mağaraya

⁵⁷ Erhat, 1997: 93.

⁵⁸ Romalılar ona Bakkhos derler ve verimlilik tanrısı Liber’le bir tutarlar. (Hançenlioğlu, 1975: 146).

⁵⁹ Dürüşken, 2000: 85.

⁶⁰ Erhat, 1997: 93.

⁶¹ Perdrizet’e göre; Dionysos, Trakya’da en başlarda bir şarap tanrısı değildi. O, daha çok sarmaşıkların; yani bitkilerin tanrısıydı (Haris, 1915: 119; Perdrizet, 1910: 64).

⁶² Elderkin, 1936: 259.

⁶³ Kern, 1958: 1012.

⁶⁴ Bittel, 1986: 289.

⁶⁵ M.Ö. 9. ve 8. yy’larda Homeros, destanlarında Anadolu ve Yunan Bağcılığı ile ilgili bilgiler verdiği sırada bu bölgelerin bağcılık alanındaki gelişmeleri en az 2000 yıllık ve M.Ö. 2. binde yaratılmış Anadolu ve Ege Kültürü’nün bir ürünüydü. M.Ö. 7. yy’dan itibaren dış pazarlara şarap ihraç etmeleriyle Yunanlılar ve Romalılar, Antikçağ’da bağcılık kültürünü geliştirenler olmuştur (Doğer, 2004: 32).

⁶⁶ Akurgal, 2000: 515.

saklar ve kapısına korumalar koyar. Bir yılan kılığında mağaraya giren Zeus, Persephone ile ilişkiye girer ve bu ilişki sonucunda Dionysos (Sabazios⁶⁷) dünyaya gelir. Dionysos bu mağarada boğa sesi çıkaran aletler, zarlar, toplar, elmalar ve yün gibi oyuncaklarla oynayarak büyür. Zeus'un Dionysos'u kendi varisi olarak seçmek istediğini öğrenen ve durumu kıskanan Titanlar, Dionysos'u oyuncaklarla kandırıp parçalarlar⁶⁸. Tanrıça Athena, son anda tanrının kalbini kurtarmayı başarır. Titanlar, Zagreus'un uzuvlarını kaynatıp şişe geçirerek ateşe tutarlar. Zeus, bu duruma çok öfkelenir ve yıldırımlarıyla Titanları bozguna uğratar. Apollon, Dionysos'un uzuvlarını ve kalbini alarak, yeniden doğması için Parnassus Dağı⁶⁹'na bırakır⁷⁰. Zeus'un bozgununa uğrayan titanların küllerinden meydana gelen insan ırkı, Orphik inancın temellerini oluşturur⁷¹.

Tanrının doğumuna ilişkin diğer söylenceye göre; Dionysos, Zeus ve Kadmos ile Harmonia'nın kızı olan Semele'nin gayrimeşru oğullarıdır⁷². Bu durumda, Hermes, Apollon, Artemis gibi ikinci kuşak Olympos'lulardandır. Kıskanç Hera, yaşlı bir kadın kılığına girerek, Semele'ye Zeus'dan kendisine gökyüzü ve şimşek tanrısı olarak görünmesini istemesini öğütler⁷³. Semele bunu dinler ve Zeus'tan kendisine tüm gücüyle görünmesini ister. Sevgilisinin hiçbir dileğine hayır diyemeyen Zeus bunu kabul eder ancak Semele, şimşek tanrısının çevresini saran şimşeklerin görüntüsüne dayanamayarak yıldırım çarparak ölür.

“...Anam, Kadmos'un kızı Semele
yıldırım yalazları içinde doğurmuş beni.
Bugün tanrılığımdan sıyrılıp insan biçimine girdim....
İşte sarayın yanı başında gömütü anamın,
yanık evinin kalıntısı üstünde
hala tütüyor Zeus'un ateşi...”⁷⁴.

Zeus, Semele'nin karnında taşıdığı henüz altıncı ayında olan bebeği alarak, kalçasına diker⁷⁵. Yani bir ölümlüyle bir tanrının çocukları olan Dionysos, ilk doğumunda bir birey

⁶⁷Çok eski bir Phryg tanrısıdır. Daha sonra Hellen dünyasına da girmiştir ve coşkun kültüyle Dionysos'a benzediği için onunla bir tutulmuştur. Tanrının doğuşuna ait olan bu efsanede doğan çocuğun Dionysos olduğuna inanılır (Erhat, 1997: 264).

⁶⁸Dionysos, bu yüzden Zagreus (uzuvları kopartılmış, kasaplık et) diye de adlandırılır (Dürüşken, 2000: 89).

⁶⁹Apollon'un Kehanet Merkezi olan Delphi Kehanet Merkezi yakınında, Apollon'un kutsal mekânlarından bir tanesidir. Tanrının doğumuyla ilgili bu söylenceye göre Apollon, Dionysos'u kendi Kehanet Merkezi'nin yakınında bulunan bu dağa bırakır.

⁷⁰Firmicus Maternus, De Errore Profanarum Religionum adlı kitabında (Err. 6), Cretelilerin, oğlunun öldürülmesinden dolayı son derece üzgün ve öfkeli olan Iuppiter'i yatıştırmak için cenaze töreni düzenleyip yılda bir bu töreni yineleniğinden bahseder ve buradaki kutlamaları anlatır. Ona göre, Creteliler bu törenlerde bir boğayı dişleriyle parçalayıp, tiz çığlıklar atarak ıssız ormanlara dalarlar. Bakkhus'un kalbinin saklandığı bir sepet taşır ve flütlerin ezgileri arasında, zilleri çınlatarak çocuğun Titanlarca aldatılmasını andıran takırtılar çıkartırlar (Dürüşken, 2000: 89).

⁷¹Hançerlioğlu, 1975: 474.

⁷²Erhat, 1997: 94.

⁷³Apollodorus, The Library, 3. 26-29; Smith 1870, 1046.

⁷⁴Euripides, Bakkhalar, 2-8

sayılarak toprağa bir tohumun atıldığına inanılmış ve o tohum büyümeye başlamıştır; ne zamanki meyve yüklü olur ve olgunlaşır, o zaman tanrı topraktan dünyaya gelir⁷⁶. Ölümün yeni bir yaşam getirmesini ifade eden bu durum, tanrıya ait ikinci bir doğum olarak görülmektedir. Tanrı, ilk keresinde annesinin döl yatağından ve sonra babasının kalçasından olmak üzere iki defa doğmuş olur⁷⁷.

Zeus'un kalçasından doğan tanrıyı⁷⁸ Hermes, (Lev III- Res 3) büyütmeleri için Orkhomenos kralı Athamas ile onun ikinci karısı olan İno'ya verir. Dionysos'a Hera'nın gazabından korunması için kız giysileri giydirilir. Bebek olan Dionysos, herkesten saklanır ve kendini genç kız gibi gösterir⁷⁹.

Ancak Dionysos büyüdüğünde, Hera onu delirterek ona, yerinde duramama, sürekli dolaşma isteği verir. Ortak bir inanışa göre, Dionysos ilk olarak kral Proteus tarafından konukseverlikle karşılandığı Mısır'a gider. Yolculuğu sırasında tüm Asyayı dolaşır⁸⁰. Euphrates'e vardığında, dereyi geçmek için bir köprü yapar ama aynı zamanda Zeus tarafından ona, kendisini Tigris nehrinden geçirecek bir kaplan gönderilir⁸¹. Asya gezintisindeki en meşhur kısım, bazılarının göre 3, bazılarının göreyse 52 yıl sürmüş olan Hindistan seferidir⁸². Dionysos ve ona eşlik eden Panlar, Satyroslar ve Bakkhalardan oluşan kalabalık bir grup, karşılaştıkları mücadelelerden galip gelmişlerdir. Hintlilere üzüm bağlarını ve pek çok başka meyveyi ekmeyi ve tanrılara tapınmayı anlatmışlardır; arada kalan kentleri bulmuş ve bu kentlerin halklarına kanunları öğretmişlerdir. Dionysos, arkasında fethettiği ve medenileştirdiği; sütunlar ve tapınaklarla dolu topraklar bırakmıştır ve bu toprakların yerleşimcileri ona bir tanrı olarak tapmışlardır⁸³. Dionysos, Phrygia'yı ve ona gizemleri anlatan tanrıça Kybele'yi ziyaret etmiştir⁸⁴. Tanrı tüm yoldaşlarıyla birlikte, Amazonları Ephesos'tan Samos'a sürer ve büyük kısımlarını Panema adındaki bir yerde öldürür⁸⁵. Başka

⁷⁵ Herodotos, 2, 146.

⁷⁶ Diodorus Siculus, Library of History, 3.62.5.

⁷⁷ Houser, 1979: 1.

⁷⁸ Bu mitoloji, M.Ö. 460 civarına tarihlenen, Eretria'dan Alkimakhos Ressamı'na ait bir Lekythos'da betimlenmiştir. Burada bebek Dionysos, Zeus'un bacağından çıkmaktadır. Vazoda bir de elinde Zeus'un asası olan ayakta bir Hermes tasviri vardır (Carpenter, 2002: no. 108).

⁷⁹ Diodorus Siculus, Hermes'in onlara Dionysos'u bir kız gibi büyütmelerini öğütlediğinden bahseder. Apollodorus, The Library, 3, 28.

⁸⁰ Strabon, 15, 687; Euripides, Bakkhalar, 13.

⁸¹ Pausanias, Description of Greece, 10, 29.

⁸² Diodorus Siculus, 3, 63, 9, 3.

⁸³ Diodorus Siculus, 2, 38; Vergilius, Aeneis, 6, 805.

⁸⁴ Apollodorus, The Library, 3, 5.

⁸⁵ Plutharcos, Quaest. Gr.56.

bir efsaneye göreyse tanrı, Amazonlarla Kronos ve Ammon'u yurdundan kovan Titanlarla savaşmak konusunda birlik olmuştur⁸⁶.

Hindistan'dan ayrılırken idaresini bir Pan'a bıraktığı Iberia'ya gittiği de söylenir⁸⁷. Trakya yolculuğu sırasında, hastalanır ve Edones Kralı Lykurgos tarafından kabul edilir. Ona eşlik eden bütün Bakkhalar ve Satyroslar, Lykurgos tarafından hapse atılır. Bunun üzerine, Edones ülkesindeki tüm meyveler ürün vermemeye başlarlar ve Lykurgos aklını yitirerek kendi oğlunu öldürür. Başka görüşlere göre de bağ kütüğü kestiğini zannederek kendi bacaklarını keser. Bu gerçekleşince Lykurgos'un deliliği geçmiştir ancak ülkesi çorak yaşamaya devam eder. Tarım tanrısı da olan Dionysos, Edoneslilere bu durumun Lykurgos ölene kadar devam edeceğini bildirir. Halk, üzüntü içinde krallarını zincire vurur ve Dionysos onu alıp, atlarla parçalara ayırır⁸⁸.

Başka bir görüşe göreyse, Hera, Dionysos'un bakıcıları olan Athamas ve İno'nun delirmesini sağlamıştır. Bunun üzerine Zeus, Dionysos'u Yunanistan'dan uzağa, bazı yazarlara göre Asya'da bazı yazarlara göreyse Aithiopia'da veya Afrika'da olan Nysa adlı kente göndermiştir⁸⁹. Nysa'nın yüksek dağlara verilen genel bir ad olduğu düşünülmektedir. Dionysos tanrısının da bir doğa tanrısı olarak yüksek bir dağın doruğunda doğmuş olduğuna ve o adla simgelendiğine de inanılmaktadır⁹⁰.

Zeus'un Dionysos'u, Hera'nın onu tanımasını engellemek için bebek bir ceylana dönüştürdüğü⁹¹ inancı da vardır. Çocuğu Hera'nın gazabından korumaya çalışan Hermes onu, bu kez Nysa'daki Nymphalara verir⁹². Nysa'lı Nymphalar, onun sorumluluğunu üstlenir ve onu kendi mağaralarında saklarlar.

“Gizlice, sonradan verilmiş çocuk Nysa'nın
Nymphalarına. Saklamışlar onu dağ oyuklarında,
Sütle beslemişler”⁹³.

Dionysos'un bir tanrı olarak Olympos'a çıkması da Hera sayesinde olmuştur. Hera, kendisinden utandığı topal oğlu Hephaistos'u dokuz yıl Okeanos Irmağı yakınlarında

⁸⁶ Diodorus Siculus, Library of History, 3, 70.

⁸⁷ Plutharcos, de flum, 16.

⁸⁸ Seyyfert, 1894: 366.

⁸⁹ Grimal, 1997: 157.

⁹⁰ Erhat, 1997: 9; Homeros, Ilyada, 6. 129.

⁹¹ Grimal, 1997: 157.

⁹² Apollodorus, The Library, 2. 28-37.

⁹³ Ovidius, Dönüşümler, 3, 314-315-316.

saklamıştır⁹⁴. Hephaistos'da bunun intikamını almak için, Hera'ya içinde zincirler sakladığı altın bir taht yapıp göndermiştir ve Hera tahtın üzerine oturur oturmaz zincirler tüm bedenini sarmıştır. Hephaistos, Hera'yı kurtarması için gelen Olympos tanrıları arasında sadece Dionysos'u kabul etmiştir. Bu güveni değerlendiren Dionysos, Hephaistos'u sarhoş etmiş ve onu Hera'yı kurtarması için Olympos'a getirmiştir⁹⁵. Hera, buna karşılık Dionysos'un tanrılar katına alınması için Olympos tanrılarını ikna etmiş.

Çok yaygın olmayan, Lidya söylencesine göreyse; Dionysos, Ammon ve Amaltheia'nın çocuklarıdır. Lidya'nın ilk krallarından Uranos'un kız kardeşi Rhea ile evli olan komşu Lidya kabilesinin kralı Ammon, Amaltheia ile bir ilişki yaşar ve bu ilişki sonucunda Dionysos dünyaya gelir. Rhea'nın kıskançlığından korkan Ammon, çocuğu Nysa kentinde saklar⁹⁶.

Romalılar, Dionysos ile özdeşleştirdikleri tanrıları Dionysi'ler olarak isimlendirir. Bunlardan ilki Orphik Zagreus, Zeus ve Persephone'nin oğludur. İkinci, Mısırlı Osiris'tir. Üçüncü Phrygia'lı Sabazios'un babası Cabirus'tur. Üçüncünün Asya'nın kralı olduğu belirtilir ve Sabazia kenti onun şerefine kurulmuştur. Dördüncü Theiba'lı Dionysos, Zeus ve Semele'nin oğludur. Beşinci ise Trak Orphic Sabazios, Trak gök tanrısı olduğuna inanılırdı ve Orphik törenler onun şerefine kutlanırdı⁹⁷.

2.1.3 Dionysos'un Evlenmesi

Pek çok mitolojik hikâyede Dionysos'un döllerinden bahsedilir. Bu hikâyelerde yer alan ölümlü ve ölümsüz kadınlardan hiçbiri Ariadne ile olan aşkı kadar meşhur olmamıştır⁹⁸. Girit kralı Minos ve Pasiphae ya da Creta'nın⁹⁹ kızı olan Ariadne, Theseus Minotauros'u öldürmesi için babası tarafından gönderildiğinde Ariadne ona âşık olur. Ona Labrytos mağarasında kaybolmaması için bir yumak ip verir. Theseus, bu ip sayesinde canavarı öldürür ve çıkış yolunu kolaylıkla bulur. Bu aşka karşılık evine döndüğü zaman onunla evleneceğine dair Ariadne'ye söz verir¹⁰⁰. Ardından ikisi Naksos Adası'na kaçarlar. Ancak Theseus, Ariadne'yi uyur vaziyette adada bırakır ve gizlice kaçar¹⁰¹. Bazı görüşlere göre Ariadne'nin

⁹⁴ Homeros, Ilyada, 18, 394.

⁹⁵ Pausanias, Description of Greece, I, 20, 3.

⁹⁶ Rives, 2005: 224. Bu mitoloji için bkz. Rusten, 1982: 11-12, 76-80, 102-112.

⁹⁷ Cicero, Tanrıların Doğası, III.21-23.

⁹⁸ Smith, 1870: 3049

⁹⁹ Apollodorus, 3, 1-2.

¹⁰⁰ Plutarchos, Lives I, 19.

¹⁰¹ Erhat, 1997: 54.

kaderinde Dionysos'un gelini olacağı görüldüğü için Theseus onu adada bırakıp kaçmıştır¹⁰². Ayrıca Theseus, Girit Adası'na canavar Minotauros'u öldürmek için gitmiştir ve canavarı öldürüp labirentten çıkmayı başardıktan sonra Atina'ya geri dönmek ve oranın yeni kralı olmak zorundadır¹⁰³.

Yalnız kalan Ariadne'yi Dionysos bulur. Pausanias, Ariadne uykudayken Theseus'un kayıkla kaçtığını ve Dionysos'un ona sahip olmak için geldiğini yazmaktadır¹⁰⁴. Tanrı daha sonra kızı alıp Olympos'a götürerek onu karısı yapar, Ariadne'ye düğün hediyesi olarak Hephaistos'un yaptığı altın bir taç verir ve sonra o taç gökte bir yıldız olmuştur¹⁰⁵.

Dionysos'un Ariadne'yi adada bulmasının pek çok farklı hikâyesi vardır ve bunlar Klasik Dönem Yunan Vazolarında ayrı birer konu olarak işlenmiştir¹⁰⁶ (Lev III- Res 4).

2.2 DIONYSOS KÜLTÜ

2.2.1 Bağ ve Şarap Tanrısı

Ergenlik çağına gelen Dionysos, üzümü ve ondan nasıl yararlanılacağını keşfeder. Attika'ya gelir. Ikarios¹⁰⁷'tan şarap yapma sanatını öğrenir¹⁰⁸ ve özellikle üzüm bağlarındaki bereketin tanrısı olduğu için şarap tanrısı olarak bilinir¹⁰⁹. Bazı inançlar, hristiyanlıkta var olan ekmek ve şarapla yapılan törenlerin Dionysos tapınının etkisiyle oluşturduğu yönündedir¹¹⁰. Tanrı, şarap ve sarhoşluk yoluyla insanlara doğanın sırlarına ve gücüne ulaşma yetisi aşılar. İnsanları çılgın eğlence törenleriyle tanıştır. Günümüzde alt tabaka diye isimlendirilen yoksul ve ezilmiş halk yığınları şarabın etkisiyle sarhoş olarak kendi eksik özelliklerini tanrılaştırmışlardır. Şarap içerek bu tanrıyı içlerine aldıklarını ve hatta onu çiğ çiğ ve diri diri yediklerini düşünmektedirler¹¹¹. Asmanın şarap yapımında kullanımı yoluyla, yaratıcılığın kökeni olan yapma isteği karşılanmış olur. Ayrıca onun, üzüm asmalarını insanlık için yarattığından¹¹² ve keder dağıtan şarabı ölümlülere lütfettiğinden

¹⁰² Webster, 1966: 26.

¹⁰³ Erhat, 1997: 285.

¹⁰⁴ Pausanias, Description of Greece, I, 20, 3.

¹⁰⁵ Erhat, 1997: 54.

¹⁰⁶ Ariadne Ressamı'na ait bir Hydria'da Ariadne uyur vaziyette gösterilmiştir. Onu bulan ve kurtarmaya gelen Dionysos ise onun güzelliğinden etkilenmiş şekilde betimlenmiştir. Vazoda biri kanatlı Eros olmak üzere iki figür tasviri daha vardır. Bu eser, Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde (Museum of Fine Arts) bulunur (Webster, 1966: 28).

¹⁰⁷ Kral Pandion zamanında Yunanistan'a üzüm bağını tanıtmış olmakla ün salan Atina'lı kişi (Erhat, 1997: 153).

¹⁰⁸ Apollodorus, The Library, 2. 1910.

¹⁰⁹ Daigle vd, 1973: 47.

¹¹⁰ Hançerlioğlu, 1975: 146.

¹¹¹ Hançerlioğlu, 1975: 146.

¹¹² Euripides, Bakkhalar, 650.

bahsedilmektedir¹¹³. Bir de şarabın onu içenleri fütursuzca konuştuğu söylenir¹¹⁴. Dionysos, insanlara şarap yoluyla neşeyi ve kederi aynı anda verir. Şarap, kim fazla içerse ona kuvvet verir ama zamanla içeni etkisiz hale getirerek, konuşamaz duruma sokar; hemen ardından da ona uyku verir¹¹⁵

“Üzümün akıcı özünü o yarattı, insanoğluna armağan etti.
Şarapla kafayı bulur insancıklar, efkâr dağıtırlar.
Şarap uyku da verir onlara, bundan iyi deva bulunmaz
Gündelik dertlere.”¹¹⁶

Dionysos’un Hermes tarafından Nysa’ya götürülmesinin başka nedenleri de vardır. Bu kentin yaslandığı yamaçların baktığı ovadan, Büyük Menderes Irmağı geçer. Bu ırmak, Çivril (Eumeneia), Çal (Dionysopolis) ve Buldan-Sarayköy (Lykos) Ovalarından geçerek Miletos yakınlarında denize dökülür. Bu bölgenin en önemli üzümleri nehrin yukarısında yer alan Güney Bekilli, Çal ve Baklan’da yetiştirilir¹¹⁷. Muhtemelen bu durum, antik dönemde de aynıydı. Mesela Strabon’a göre; Büyük Menderes’in (Maiandros), kıyısında ve Nysa’nın yakınında Aroma kenti vardır. Antik yazar, burada Aromeus adı verilen en iyi Mesogis şarabının elde edildiğinden bahseder¹¹⁸.

Yunanlı şairler, oyuncular ya da basit insanlar Dionysos’u anlamak istedikleri gibi anlarlar; onlar tanrıya, şarhoşken ya da çılgınca dans ederken tapınırlardı. Bütün Yunanistan kıtasında, adalarda ve Anadolu’nun kıyılarında yerel gruplar olarak bir araya gelirler ve Dionysos’u, “Çiğ Et Yiyici”, “Büyük Avcı”, “Kasaplık Et”, “Gürleyen”, “Siyah Ceylan Derili”¹¹⁹, “Uzvu Dik”, “Bahar Müjdecisi”, “Özgürlükçü” gibi tanrının çeşitli özelliklerinden oluşturulan sıfatlarla isimlendirirler¹²⁰.

Dionysos, bir Anadolu tanrısı olarak kabul edildiğinde; onun, tarımın özellikle üzümün oldukça yaygın olduğu bir coğrafyada doğa tanrısı kültüyle tapınım görmesi oldukça doğaldır. Dionysos kültürünün bu bölgede görülmesinde kaliteli üzümün yetiştirilmiş olması da etkili olmuştur.

¹¹³ Euripides, Bakkhalar, 750.

¹¹⁴ Athenaeus, Deipnosophistae 2, 29b.

¹¹⁵ Hesiodos, Catalogues of Women, frag 87.

¹¹⁶ Euripides, Bakkhalar, 278-282.

¹¹⁷ Şimşek, 2007b: 23.

¹¹⁸ Strabon, 14, 2, 47.

¹¹⁹ Bu yüzden Bakkhalar, ceylan yavrusu parçalarken ya da onları çiğ çiğ yerken ceylan derisi giyerlerdi ve ceylan işaretleriyle işaretlenirdi (Thomson, 1990: 177).

¹²⁰ Houser, 1979: 6.

2.2.2 Dionysos Şenlikleri

Şarap ve ilham tanrısı olan ve *luaios* (keder dağıtan), *meilikhios* (yumuşatıcı), *eleuthereus* (özgürlük verici), *mousagetes* (musa'ların başı) lakaplarıyla¹²¹ da tanınan Dionysos'un şerefine şenlikler düzenlenirdi. Bu şenlikler, komünyonlar, cümbüşler ve oyunlardan oluşmaktaydı.

Bu şenliklerde, *phallophoroi* den (*phallos*¹²² taşıyan kadınlar) oluşan bir kortej vardır. Söz konusu kortejin içinde *kanephoroi* (sepet taşıyan genç kızlar), *obeliaphoroi* (uzun somun ekmekleri taşıyanlar), *skaphephoroi* (kurbanları taşıyanlar), *hydriaphoroi* (hydria taşıyanlar), *askophoroi* (çömlerle şarap taşıyanlar) ve *kistaphoroi* (cista mystica olarak da bilinen içinde kütle ilgili mistik eşyaların bulunduğu sandıkları taşıyanlar) vardır. Bu kortejden sonra dans eden ve şarkı söyleyen başka bir alay geçer. Bu geçit alaylarına *thiasos* adı verilirdi. Bu alay içinde bereket ve toprak cinleri, maskelerle canlandırılmış olarak yer alırlardı. Mainadlar (Bakkhalar) ve Satyroslar flüt ve dans havası eşliğinde kortejler oluştururlardı¹²³.

Mainadlar (Bakkhalar), tanrının dinsel törenlerini kutlayan, çoğunlukla şarabın vermiş olduğu sarhoşlukla çıldırmış kadınlar alayıdır. Tanrının kendisi gibi çıplak vücudlarını *nebris*¹²⁴ ile örterlerdi. Doğayı simgelemek için başlarına sarmaşık çelenkleri sararlar ve ellerinde *thyrsos*¹²⁵larla tanrıya ulaşmaya çalışırlardı. Geceleri dağda, bayırda, ormanlarda içkinin ve tanrıya ulaşmanın verdiği şevkle kendilerinden geçerlerdi. Doğanın oluşumunu sembolize eden bu kadın alayının oluşturduğu Mainadlar, Prometheus'un insanlara ateşi taşıdığı *narteks* kamışıyla tanrının peşinden koşarlar ve üstün bir güçle önlerine gelen vahşi hayvanları parçalarlardı. Dionysos dinini benimsemiş olan bu kadınlara olgun ermişlik anlarında *Thyas*¹²⁶ ve çılgınca kendilerinden geçtikleri zamanda *Mainas*¹²⁷ denir. Dionysos'un dinini benimsemiş bu kadınlar, Euripides'in "Bakkhalar" adlı trajedisinde anlatılmışlardır¹²⁸.

Bu kalabalığı oluşturan *Satyroslar*, Dionysos'un yanında yer alan doğa daimonlarıdır. Bunlara "Silenoslar" da denir. Satyroslar, çeşitli şekillerde tasvir edilmekteydiler. Belden yukarısı insan, belden aşağısı teke olurdu. Atkuyruğuna benzeyen, uzun, geniş ve çok tüylü

¹²¹ Hançerlioğlu, 1975: 146.

¹²² Erkeklik organı simgesi.

¹²³ Hazan, 1966: 163.

¹²⁴ Benekli ceylan postları.

¹²⁵ Ucunda bir cam kozalağı bulunan sarmaşık ve asma yaprakları sarılı uzun değnek.

¹²⁶ Thyo, kendinden geçer halde olmak.

¹²⁷ Mainormal, çıldırmak, taşkın bir coşkuya kapılmak.

¹²⁸ Erhat, 1997: 71.

bir kuyrukları ve sürekli dik duran insanüstü boyutlarda bir erkeklik organları vardı. Satyroslar, kırlarda dans ederler, Dionysos’la birlikte şarap içer, azgın şehvetlerinin dirençli ya da dirençsiz kurbanları olan Mainadlar’ı ve Nymphalar’ı kovalar halde tasvir edilirdi. Tasvirlerinde, yüzlerindeki hayvani karakterin yavaş yavaş azaldığı görülürdü. Alt uzuvları giderek insani biçim aldı ve toynaklarının yerini ayaklar aldı. Ancak kuyrukları olmasında herhangi bir değişiklik olmadı¹²⁹. Silenos aynı zamanda, mitolojide Dionysos’u yetiştirttiğinden bahsedilen satyrosun adıdır¹³⁰. Söylenceye göre Dionysos ve alayı bir gün Phrygia ve Lydia’nın dağlarında dolaşırken Silenos sızıp kalır ve Bakkhalarla Satyroslar onu, sızdığı yerde bırakarak uzaklaşırlar. Köylüler onu bulduklarında Midas’a götürürler. Bakkha sırlarına ermiş olan Midas, Silenos’u tanıyarak onu, on gün on gece sarayında ağırlar ve daha sonra Dionysos’a götürür. Buna çok sevinen Dionysos, Midas’a ne dilerse gerçekleştireceğini söyler. Bunun üzerine Midas dokunduğu her şeyin altın olmasını diler ve Dionysos bu dileği yerine getirir. Dokundukları altın olan Midas, bu duruma başlarda çok sevinir ancak yedikleri ve içtiklerinin de altına dönüştüğünü görünce Dionysos’a giderek bu dileğinden vazgeçtiğini söyler. Tanrı, ona Paktalos (Sardeis) Çayı’nda başını ve ellerini yıkamasını söyler. Paktalos Çayı’nın altın pulları sürüklemesinin bu yüzden gerçekleştiğine inanılmaktadır¹³¹.

Dionysos, Atina’da ocak sonunda *Gamelion* Ayı’nda kutlanan Leneia Festivalinde, şubat ve mart aylarındaki *Anthesteria* ayında Anthesteria Festivali’nde, aralık ve ocaktaki *Poseidion* ayında Kırsal Dionysia’da ve martın ikinci yarısındaki *Elaphebolion* ayında Büyük Dionysia’da (Kent Dionysiası) olmak üzere toplam dört defa kutlanır¹³². Bazı festivaller, trajedi ve komedinin doğmasına yol açan dramatik sahneler içerir. Çalışma içerisinde bu Festivaller arasında tiyatrunun da gelişimine katkısı olan iki tanesi incelenecektir.

¹²⁹ Grimal, 1996: 725.

¹³⁰ Grimal, 1996: 270.

¹³¹ Erhat, 1997: 205; Phrygia kralı Midas’ın kulaklarıyla ilgili başka bir efsanesi daha vardır. Midas, bir gün Lydia’da Bozdağlar’ın (Tmolos) yamaçlarında dolaşırken Tanrı Apollon ile Pan’ın (bazı anlatımlara göre de çoban Marsyas’ın) yarışıklarını ve bu yarışmaya hakem olarak da dağ tanrısı Tmolos’u seçtiklerini görür. Bu ünlü müzik yarışmasının sonunda Tmolos, ödülü tanrı Apollon’a vermiştir. Midas, ödülü kazanması gerekenin Marsyas olduğunu söyleyip tanrı Apollon’un karşısında yer alınca, tanrı ondan bunun intikamını alır ve kulaklarını eşekkulağına dönüştürür. Midas, kulaklarını Phrygia’lıların giydiği sivri külahın altında bir süre saklar ama sonra mecbur kalıp sarayın berberine saçlarını tıraş ettirir. Kralın kulaklarını gören berber, kazdığı bir kuyunun içine eğilerek “Midas’ın kulakları eşekkulakları” diye defalarca bağırır ve etraftaki dağlar vadiler çın çın bu sesle yankılanır (Erhat, 1997: 206).

¹³² LIMC III/1: 418.

2.2.2.1 Anthesteria Festivali

Anthesteria (ANΘΕΣΤΕΡΙΑ) Festivali, Dionysos şerefine yapılan bir çiçek (ANΘΕ) festivalidir¹³³, olasılıkla M.Ö. 6. yy'da, Peisistratos¹³⁴, tiran olduğu zaman yapılmış olmalıdır¹³⁵. Bu seremoniler kırsal Dionizyak festivallerden sonra *Anthesteria* ayında, 11 Şubat- 13 Mart'ta kutlanırdı¹³⁶. Bu festival, şarabın fermasyonunun tamamlanması ve yeni şarabın içilmeye hazır olması şerefine yapılır. Kışın bitişiyle ürünlerin toplanmasının kutlaması amaçlı yapılmıştır. Bu hasat mevsimi törenleri olarak ifade edilebilir. Bu festival, aynı zamanda ölülerin bayramıdır¹³⁷.

Festivalin ilk gününe *Pithoigia* adı da verilirdi. Yarısı toprağa gömülü olan ve içinde şarabın mayalandığı düşünülen Pithoslar (geniş şarap çömleri) açılırdı. Bu da Dionysos'un babasının kalçasına çıkmasını simgelerdi. Açılan Pithostan gelen hoş koku, onu içmeye gelen susamışları ve ölüer diyarındakileri etkilerdi. Ölüer arasında bulunan Dionysos da yeraltından tekrar dünyaya gelirdi.

İkinci güne testi anlamına gelen *Khoes* adı verilirdi. Bu gün yeni şarap, Limnaion'a (Dionysos'un mabedine) tanrıya sunu yapmak ve tadını test etmek için götürülürdü. Aynı gün suyla karıştırılan şarabı içme günüdür. Bütün bu kutlamalar tanrının yeniden doğuşunu kutlamak için yapılmaktadır. Orkestranın merkezinde Dionysos altarı bulunur¹³⁸ ve bu altarda *dithyramboslar*¹³⁹ okunurdu¹⁴⁰ (Lev IV- Res 5). Bu günde, aynı zamanda Erigone¹⁴¹'nin babasının mezarını bulması kutlanır.

¹³³ Verrall, 1900: 115.

¹³⁴ M.Ö. 560 yılında tiran olan Peisistratos, sosyal adalet duygusu olan, zorbalığı sevmeyen bir tirandı. İki defa sürgüne gönderilmiş ve sonra çevresinde iyi bir askeri güç toplayarak ülkeyi on yıl yönetmiştir. Soylu, tüccar ve köylü sınıflarını ekonomik olarak birbirine daha yakın duruma getirmek amacıyla köylüye toprak dağıtmıştır. Ticareti desteklemiş ve devlet ekonomisini düzeltmiştir. Dionysos tapınımını bütün gücüyle destekleyerek kültür yaşamının halk arasında yaygınlaşmasına çalışmıştır. Ayrıca Büyük Dionysiak Şenlikleri ile büyük tragedyanın yazılmasına yol açmış oldu. M.Ö. 527 yılında ölmüştür.

¹³⁵ LIMC III/1: 418.

¹³⁶ Kern, 1858: 1021.

¹³⁷ Anthesteria bayramı, Atina'da ölülerin en büyük bayramıydı ve onların tanrısı olan Dionysos Khtonios için yapılıyordu (Şahin, 1993: 159).

¹³⁸ Cook, 1895: 370.

¹³⁹ Atina'daki demokrasi yönetiminde ortaya çıkmış olan Dionysos'un onuruna söylenen bir ilahiydi. Ancak mutlaka tanrıyı anlatmazdı. Bir flüt eşliğinde, orkestranın ortasındaki altarin çevresinde halka oluşturmuş olan bir koro tarafından okunurdu (Thomson, 1990: 199).

¹⁴⁰ Yaklaşık M.Ö. 480-470 yıllarına tarihlenen bir Pelike'de bu festival betimlenmiştir. Burada Dionysos, khiton ve himation giymiş vaziyette gösterilmiştir. Elindeki parçalanmış ceylanı, tasvirin ortasında yer alan sunağa doğru götürmektedir. Etrafında bir mainad dansetmektedir, bir satyros ise flüt çalmaktadır (LIMC III, 2: no. 472).

¹⁴¹ Dionysos, Yunanistan'a ilk geldiğinde Ikarius isimli bir Atinalının evine konuk olmuş ve kızı Erigone ile sevişmiştir. Tanrı bir gün, Ikarios'a bir tulum dolusu şarap vererek, komşularını şölene çağırmasını ve onlara bu şarabı tattırmasını söylemiştir. Ama sarhoş olan komşular Ikarios'un kendilerini zehirlediğini sanmışlar ve onu

Üçüncü güne pişmiş sebzelerden oluşan kaplar anlamına gelen *Khytroi* denirdi¹⁴². Adını yemek pişirme kaplarından almasına rağmen bu günün yemeklerle ilgisi yoktur. Bu gün ölümler için yemek yapılırdı ve bu yemek ölümlerin ruhlarını yatıştırma maksatlı hazırlanırdı.

Festivalin kalan günleri tiyatrodaki yarışmalarla geçirdi. Bunlar drama yarışmaları ve dithyramboslar olmak üzere iki türlüydü. İki tane dithyrambos yarışması vardı: 7 oğlan çocuklarından oluşan beş koro ve 7 erkekten oluşan beş koro arasında yapılırdı¹⁴³.

G. Thomson'ın belirttiğine göre; bu festivaller, baharı karşılamak için yapılırdı. Eskiden kırsal topluluklarda, bu dönemde Dionysos adına evlenmeler yapılırdı. Bu evlenmelerde kızlar ve oğlanlar bahar şenlikleri olarak isimlendirilen bir alay ve cümbüşlerle, baharın gelişini kutlardı. Bu şenliklerde erkek çocukları ve kız çocukları ilişkiye girerek erginliğe erişirlerdi. Erginliğe girme ve evlenmeler bütün topluluğun kontrolü altında gerçekleştirilirdi. Bu törenler ev işlerinin ve dünya işlerinin görüldüğü yerlerde değil de, kırlarda yapılırdı. Böylelikle kızlar ve oğlanlar, göreneksel kısıtlamalardan sıyrılarak doğayla temasa geçmeyi öğrenirlerdi. Genç insanlar bir toprak üzerinde birleşirdi. Cinsel oyunlarla yeniden doğuş kutlanırdı¹⁴⁴.

Baharın başlangıcında, alaylar halinde kırlara giden kızlar ve oğlanların gidişleri aslında bir yas nedeniydi. Çünkü giden oğlan çocukları erkek olarak dönecek, kızlarsa genç kızlıklarını kaybedecekti. Kızlı erkekli gençler, ellerinde dallar taşırlar, başlarına da çelenkler takarlardı. Böylece kendilerini henüz canlanmakta olan bahara benzetirlerdi¹⁴⁵. Ertesi sabah, yeni halleriyle evlerine dönerlerdi. Oyunlar, güç yarışmaları ve güç denemeleri yapılırdı. Kazanan çifte yılın kutsal evliliğinde gelin ve damat olarak saygı gösterilirdi¹⁴⁶.

2.2.2.2 Lenaia Festivali

Lenaia (ΛΗΝΑΙΑ) Festivali, *Gamelion* ayında (ocak – şubat ayları arasında) soğuk kış günlerinde kutlanırdı¹⁴⁷ ve Dionysos Lenaios adınaydı. Tanrının Zeus'un kalçasından doğumu ve Ölüler Ülkesi'nden gelişi kutlanırdı. Şubatın sonlarındaki Agrai Lesser (Kırsal Dionizyak

sopalarla döverek öldürerek, ölüsünü götürüp bir yere asmışlardır. Köpeği, Erigone'ye babasının atıldığı yeri göstermiş, kız da üzüntüsünden oradaki bir ağaca kendini asmıştır. Bunun üzerine tanrı Dionysos, Atina'da bir delilik salgınının baş göstermesini ve genç kızların çıldırıp kendilerini asmalarını sağlamış (Erhat, 1997: 103).

¹⁴² Bates, 1899: 92.

¹⁴³ Thomson, 1990: 199.

¹⁴⁴ Thomson, 1990: 161.

¹⁴⁵ Anthesteria Bayramları, sadece doğanın canlanması için değil, aynı zamanda denizcileri denizden uzak tutan kötü havanın son bulması için yapılmaktadır. Çünkü insanın iyiliğini isteyen, sakin denizi ve rahat yolculukları sembolize eden yunus balıkları, Dionysos kültürüyle birlikte anılır ve deniz çalışmalarına öncülük ettiği düşünülebilir (Tatar, 2007: 43).

¹⁴⁶ Thomson, 1990: 166.

¹⁴⁷ Kern, 1858: 1021.

Festivaller) Gizemleri ve Zeus, onu şimşekleriyle çarpmadan önce Semele'nin rahminde olgunlaşması kutlanırdı. Bu bayramda Dionysos'un yeraltından gelişi ve bir tanrı olarak doğuşu beraber kutlanır.

İkinci gün, kutsal bir kabile tanrının doğumunun kutlandığı Lenaion'da Dionysos mabedine gelir ve burada üzümler ezilerek, stamnoslara konurdu. Sadece bir güne mahsus olmak üzere tanrı Dionysos, bir maskla beraber mabette sembolize edilir. Buraya insan boyutunda erek halinde bir heykel sütun dikilirdi¹⁴⁸ (Lev IV- Resim 6).

Stamnoslar boşaldığında ve yenileriyle değiştirildiğinde diplerinde kalan tortunun tanrının hediyesi olduğuna inanılırdı. Festivali kutlayan cümbüş (combos), gösteri yapardı ve yaptıklarına *fallik*¹⁴⁹ *gösteri* adı verilirdi.

Tragedya ve komedi oyunları da Dionizyak festivallere dayanır. Trajedya oyunları, Anthesteria Festivallerinde okunan dithyramboslardan¹⁵⁰ ve Komedi Oyunları Leneia Festivallerindeki fallik ezgilerden¹⁵¹ oluşmuştur.

Tragedya, seyircide acıma ve korku duyguları uyandırmak amacıyla kendine özgü kuralları bulunan bir bilgi türüdür¹⁵². Aristoteles'e göre tragedya; "Ahlaki bakımdan ağır başlı, başı ve sonu olan, belli uzunluğu olan bir hareketin taklididir."¹⁵³ Pausanias'ın bahsettiği bir efsaneye göre; Sophokles'in ölümünden sonra, Aiskhylos üzüm tarlasında uykuya dalar. Dionysos görünür ve ona trajedi yazabilme özelliği aşılar. Ardından Aiskhylos bir denemede bulunur ve daha sonra oyunlar yazmaya başlar¹⁵⁴. Erken tragedyanın temaları, Dionysos mitlerinden alınmıştır. İlk temanın tanrının ölümü olduğu bilinmekte ve daha sonra tanrının doğumuyla dirilişinin de oyunlaştırılmış olabileceği düşünülmektedir¹⁵⁵.

Komedi oyunları ise insanlar ve olayların gülünç yanlarını ortaya koyan bir tiyatro türü olarak tanımlanır. Bu oyunlar, cinsel içeriğin ağır bastığı, sarhoşluk ve cümbüşün etkisiyle ortaya çıkan komik ve saçma konuşmalardan oluşturulmuştur. Klasik Komedy'da

¹⁴⁸ Bates, 1899: 95; M.Ö. 420- 410 yıllarına tarihlenen bir stamnos'da bu festival betimlenmiştir. Cepheden sakallı Dionysos şeklinde bir sütun dikilmiştir ve iki yanında iki stamnos durmaktadır. Etrafında ellerinde meşalelerle danseden mainadlar tasvir edilmiştir (LIMC III/2: no. 33).

¹⁴⁹ Fallik, cinsellik organı fallustan türetilmiş bir sözcüktür.

¹⁵⁰ Ridgeway, 1912: 134.

¹⁵¹ Knight, 1981: 482.

¹⁵² Arıkan, 1995: 149.

¹⁵³ Arıkan, 1995: 149.

¹⁵⁴ Pausanias, Description of Greece 1. 21. 1.

¹⁵⁵ Thomson, 1990: 221.

konular, günlük yaşamdan ya da çağdaş toplumdan alınır¹⁵⁶. Komedya'nın esasında, gülünç olanın özünün, soylu olmayışa ve kusura dayanması vardır¹⁵⁷.

Ortaçağ'da ortaya çıkmış olmasına rağmen, Dionizyak festivallere dayanan dram ise, gülünç, bayağı, korkunç olaylarla acıklı ince ve güzel olayları iç içe anlatan bir tiyatro türüdür¹⁵⁸.

Dionysos adına düzenlenen tüm tiyatro ve müzik şenliklerine sağlanan profesyonel sanatçılara *Dionysos Sanatçıları* adı verilir. Tiyatroların, Dionysos'un koruması altında olması yüzünden Dionysos Sanatçıları, sadece profesyonel değil, aynı zamanda dinsel bir topluluk niteliği taşırlar. Buna bağlı olarak; vergi bağışıklığı ve can güvenliği gibi konularda bazı evrensel haklara sahiptirler. Birçok kent ve yakın çevresindeki çeşitli tragedya, komedya, müzik, şarkı ve başka dallarda sanatçı sağlayan yöresel şubeler kurulmuştur. Her şubenin kendine özgü bir düzeni vardı ve özerk bir yapıya sahiptiler. Sanatçılar Birliği ile söz konusu kent arasında ilişkiler özel bir anlaşma ile düzenleniyordu. Ancak; Dionysos Sanatçıları kendilerini çok önemsemiş ve bu yüzden imparatorla sorunlar yaşamışlardır. Onlar, sorun yaratan bir topluluk olarak tanınmışlardır¹⁵⁹. Strabon, Teos'dan yüz yirmi stadia uzaklıkta olan Lebedos'da, Hellespontos'dan itibaren bütün Dionysos Sanatçılarının oturduğundan, aynı zamanda burasının her yıl Dionysos onuruna düzenlenen oyunların yapıldığı, genel festivallerin düzenlendiği bir yer olduğundan bahseder¹⁶⁰.

Hellenistik Dönem'de İskenderiye'de Dionysos adına Lagynophoria Festivalleri yapılırdı. İsimlerini *Lagynos* adı verilen yüksek kaideli içki kaplarından alan bu Festival bir şişe bayramıdır ve bayrama katılacaklar önceleri yanlarında getirdikleri yiyeceklerden yiyip, yerlere serdikleri samanlar üzerinde Lagynos'larla şarap içerlerdi¹⁶¹.

2.2.3 Bakkhus Gizem Dini

Roma halkı, M.Ö. 486 yılında kentte yaşanan kıtlık sorununa bir çözüm olarak gördüğü Güney İtalya'dan gelen Dionysos (Bakkhus) gizem diniyle tanışmıştır. Güney

¹⁵⁶ Hellenistik Dönem'de İskenderiye'nin kurulmasıyla Yeni Komedi'nin ağırlıkta olduğu Grotesk Sanatı ortaya çıkar. Bu dönemde Dionysos, Eros ve Aphrodite ağırlıklı erotizme ve yozlaşmaya açık bir kültür ortamı oluşur ve gelişir (Tatar, 2007: 39).

¹⁵⁷ Arıkan, 1995: 155.

¹⁵⁸ Arıkan, 1995: 167.

¹⁵⁹ Daremberg vd,1892: 247; bu sanatçılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Aneziri, 2003.

¹⁶⁰ Dionysos Sanatçıları başlarda Teos'da yaşarlardı, fakat burada çıkan bir iç ayaklanma sonucunda, buradan kaçarak Ephesos'a sığınmışlardır. Attalos onları, Teos'la Lebedos arasında yer alan Myonnesos'a yerleştirmiştir. Bunun üzerine Teoslular, Romalılarından Myonnesos'un kendilerine karşı kuvvetlendirilmesini istemişler ve Lebedos'a göç etmişlerdir (Strabon, 14, 1, 29).

¹⁶¹ Tatar, 2007: 39.

İtalya'nın Yunan kolonilerinden gelen kölelerin Roma'ya tanıttığı Bakkhus tapımı, Roma'nın devlet denetimi dışında yayılımını sürdürdüğü için, devlet dinine tehlike oluşturan önemli dinlerden biri olarak tanınır. Bakkhus Kültü, Trakya'dan ve Makedonya'dan gelmiş ve ilkel özelliklerine karşın, Homeros'un yaratımı Olympos din sistemiyle yarışacak kadar hızla yayılmıştır¹⁶². Kültün tanrısı Bakkhus, üzümün ve şarabın koruyucu tanrısıydı ve üzümün sonbahar mevsiminde ölmesiyle baharda yeniden doğumu insana ölümsüzlük duygusunu aşıyordu. Bu yüzden, Phrygialılardan beri tanrının kışın uyuduğuna ve yazın uyandığına inanılıyor ve bu iki olayın Bakkhus'çu törenlerle kutlanılışının insana tanrısallığın ve ölümsüzlüğün kapılarını açacağı düşünülüyordu. Bakkhus kültürünün içkisi şarap, dindarların tanrıyla bağlantı kurmasını kolaylaştırdığı için, bu kültürü benimseyenler sürekli bir sarhoşluk hali içinde yaşamlarını sürdürüyordu¹⁶³.

2.2.3.1 Kutsal Üçlü

Daha önce bahsedilen Bakkhus gizem dinine neden olarak kâhinlerin, Romalılara üzüm bağları ve şarap tanrısı Dionysos'un, buğday tanrısı Demeter'in (Ceres) ve Persephone'nin (Proserpina ya da Kore) "kutsal üçlü" (trinitas) olarak Roma'ya alınmasının kılığı bitireceğini önermeleri gösterilebilir. Sibylla kitaplarının önerisi uyarınca, bu tanrıların Roma'ya getirilmesiyle birlikte kılığın ve açlığın giderileceğine inanılmıştır¹⁶⁴. Bunun üzerine Roma bu üç tanrıya kucak açmış ve M. Ö. 493 yılında Aventinus tepesinde yapılan tapınakla onları bereketin sembolleri olarak benimsemiştir¹⁶⁵.

Bu üç tanrıdan biri olan ve Roma'da Bakkhus adını alan Dionysos adına Bakkhanalia Şenlikleri yapılmaya başlanmıştı¹⁶⁶.

2.2.3.2 Bakkhanalia Şenlikleri

Bu kutlamalarda bakkhalar, tanrıdan esinlenip mistik bir delilik halinde çılgınlık atarak kırlarda dolaşırlardı. Kadınlar, vücutlarını nebris ile örter ve başlarına sarmaşıktan taçlar takarlardı. Bir ellerinde thyrsos, öteki ellerinde kantharoslarla dolaşırlardı ve çift borulu flütlerin ezgileri ve teflerden yayılan seslerle dans ederlerdi.

Roma'da gizli kutlanan bu törenlere genellikle et ve şaraptan oluşan ziyafetle başlanırdı. Şarabın etkisiyle her türlü aşırılık ve taşkınlık ortaya çıkardı. Genç kızlar ve

¹⁶² Dürüşken, 2000: 84.

¹⁶³ Dürüşken, 2000: 85.

¹⁶⁴ Dürüşken, 2000: 107.

¹⁶⁵ Dürüşken, 2000: 84.

¹⁶⁶ Dürüşken, 2000: 97.

erkekler alkolün de etkisiyle kendilerinden geçer ve davul ile zillerden yapılan garip bir müzikle birlikte tüm ahlaki değerlerini bir yana bırakırdı.

Önceleri bu ayinler sadece kadınlar için düzenlenirdi¹⁶⁷. Bu tür ayinlerde bulunan bakkhalar, törenin gereğince bakire değil, evli kadınlardan oluşurdu¹⁶⁸. Daha sonraları bu eğlenceler erkekleri de etkilemiş ve onlarda bu ritüellere katılmışlardır¹⁶⁹. Giderek her sınıftan halkın katıldığı bu törenlere zaman içinde çocuk ve yaşlıların bir arada katılmasıyla yapılan çılgınlıklardan toplumsal ahlak gün geçtikçe bozulmaya başlamıştır. Bu törenlere katılanların taşkınlığı toplumun diğer alanlarına da yayılarak devletin ve halkın düzenini tehdit etmeye başlamıştır. Törenler esnasında; cinayetler, çocuk tecavüzleri gibi olaylar da artan bir şekilde görülmeye başlamıştır. Bunun üzerine M.Ö. 186 yılında Senatonun aldığı bir kararla (Senatus Consultum De Bacchanalibus) Bacchanalia ritüelleri yasaklanmıştır¹⁷⁰. Daha sonra şenliklerin kutlanmaya devam etmesi senatonun vereceği karara bağlı hale gelmiştir. Aynı zamanda senatonun aldığı bu yasaklama kararıyla Dionysos için tapınaklar yapılması ve eskilerin onarılması da yasaklanmış oluyordu¹⁷¹.

Cumhuriyet Devri'nin son yıllarında bu kültün daha ılımlı bir formu Roma halkı arasında popüler olmuştur. Hatta Caesar ve Antoninus gibi devlet adamlarının bile bu tapımı hoş görmeye başladıkları iddia edilmekteydi¹⁷².

Pompei kentindeki M.Ö. 1.yy'a tarihlenen "Dionysos Gizemler Evi"nin bu törenlerle ilgili freskleri vardır. İyi korunmuş olan bu fresklerden Bakkhus ayinleri görsel olarak öğrenilebilmektedir¹⁷³ (Lev IV- Res 7).

2.2.4 Orphik İnanç

Orphik dini, bir Hellen öncesi Trakya dinidir, daha sonra Yunanistan ve Roma'ya geçmiştir. Orphik inancına göre; daha önce de bahsedildiği gibi Titanlar, Dionysos'u (Zagreus'u) parça parça edip yerler. Athena son anda kalbini kurtarmayı başarır ve Zeus duruma öfkelenerek titanları şimşekleriyle bozguna uğratar¹⁷⁴. Bu küllerden de yeni insanlar oluşur. Bu yeni insanların Dionysos'tan bir parça taşıdıklarına inanılır. Bu insanlar,

¹⁶⁷ Livius, 39,8

¹⁶⁸ Burkert, 1999: 171.

¹⁶⁹ Livius, 25, 1, 6-8

¹⁷⁰ Livius, 39, 8-19.

¹⁷¹ Dürüşken, 2000: 105.

¹⁷² Nillson, 1957: 20.

¹⁷³ Dürüşken'e göre, bu Duvar Resimleri'nde Zeus ile evlenecek Semele'nin düğün hazırlıkları, Semele'nin Bakkhus'a hamile kalması ve Bakkhus'un ölümü işlenirken, aynı zamanda her bir detayda, Bakkhus gizem dininin gizli ayinlerinden görüntüler de sunulmaktadır (Dürüşken, 2000: 94).

¹⁷⁴ Tierney, 1922: 80.

yapılarında taşıdıkları bu tanrılıkla yetinmeyerek, dağlarda yaptıkları törenlerde karşılına çıkan hayvan (genellikle boğa) biçimindeki Dionysos'u diri diri parçalayıp bir kez daha yerler. Bu yolla tanrılığa ulaşmaya çalışırlar¹⁷⁵. İnancın temelinde; iyilikle kötülüğün birbirine karışmış bulunduğu, tanrısal (*Dionysik*) yanla kötülükçü (*Titanik*) yandan meydana gelen insanın dinsel arınmayla sonsuz mutluluğa kavuşacağı inancı vardır. Ruh göçü de bu arınmayı gerçekleştirmek içindir ve ruh kendisini kötülükçü yanından arındırmak için bedenden bedene göçer. Öbür dünyada varolabilmek için bu dünyada çile çekmek gerekmektedir¹⁷⁶.

M.Ö. 6. yy'da Peisistratos tarafından yapılan dinsel reformlarda Orphik dini diye adlandırılan yeni bir Dionysos tapımı, anakara ve adalarda; hatta Adriyatik ötesindeki kolonilerde de yayılmıştır. Dionysos tapımları, aristokratik olmayıp, halka aittir. Bu tür tapımlar, toprağı ekip biçen köylü sınıfı arasında yaygınlaşmıştır¹⁷⁷.

2.3 DIONYSOS'UN DİĞER TANRILARLA İLİŞKİSİ

2.3.1 Dionysos ve Kybele

Phrygia'nın kuzey batısında tanrıların annesi olan Kybele, bölgede orgiastik¹⁷⁸ kültürün yerini doldurmaktadır¹⁷⁹. Bu yüzden bu bölgede, Dionysos kültü çok az görülmektedir¹⁸⁰ ve bölgede Dionysos kültü hakkında çok az bilgi vardır¹⁸¹. Ancak Sebaste şehrinden ele geçmiş sikkelerin bir yüzünde ana tanrıça Kybele'nin, diğer yüzünde de Dionysos'un tasviri vardır¹⁸². Bu sikkeden de anlaşılacağı gibi, orgiastik kült, Yunanistan ve Anadolu'nun diğer bazı kısımlarında Dionysos ile görülse de Phrygia genelinde tanrıça Kybele ile görülür¹⁸³.

Ancak iki tanrının kültürlerinin benzetilmesi durumu söz konusudur. Örneğin tanrıça Kybele'nin Phrygia'daki rahipleri Korybantlardır¹⁸⁴. Bu rahipler, Kybele ayinlerini baş döndürücü rakslarla, bağrışmalarla, flüt¹⁸⁵, davul ve tef sesleriyle kutlardı. Bu hengâme içinde rahipler, kendilerinden geçerek *enthousiasmos* (coşkunluk hali) durumuna girerek

¹⁷⁵ Haçerlioğlu, 1975: 146; Houser, 1979: 2.

¹⁷⁶ Haçerlioğlu, 1975: 474.

¹⁷⁷ Thomson, 1990: 180.

¹⁷⁸ Çılgınca eğlenmek, kendinden geçmek.

¹⁷⁹ Drew-Bear vd, 1990: 1944.

¹⁸⁰ Dionysos kültü, Phrygia'da sadece Kybele yüzünden geri planda kalmamıştır. Haspels, Phrygia'nın kuzeyinde Dionysos kültürünün, Zeus kültürüyle bir tutulduğundan ve Zeus Dionysos kültü diye adlandırıldığından bahseder (Haspels, 1971: 201).

¹⁸¹ Drew-Bear vd, 1990, 1944

¹⁸² Bu sikke için bkz. Head, 1897: 369, no.3 (Drew-Bear vd, 1990, 1945).

¹⁸³ Kern, 1958: 1026.

¹⁸⁴ Erhat, 1997: 180.

¹⁸⁵ Bu eğlencelerde kullanılan flütün bulucusu olarak mitolojide geçen Phrygia'lı bir Satyros olan Marsyas'ın da Kybele alayından olduğu söylenir (Erhat, 1993: 200); Ayrıca Marsyas, flüt çalan bir *titrioi* olarak Dionysos ayinlerinde de yer alır. (Strabon, 12, 8, 15).

tanrıya karışıldır¹⁸⁶. Dionysos kültündeki Bakkhalar, Phrygia'daki Korybantlar'a benzerler. Müzik ve coşkulu kutlamalar iki kültün ortak noktalarıdır¹⁸⁷. Zaten Apollodorus, Dionysos'un Phrygia'ya Kybele'yi ziyarete gittiğinden, ondan orgiastik kült hakkında bilgiler aldığından ve bunları Trakya'ya yaydığından bahseder¹⁸⁸.

2.3.2 Dionysos ve Apollon

İlkçağın Yunan dünyası yaratıcılığında iki tanrı, iki ana simgeyi ifade etmektedir. Bu tanrılar; aydın, durgun ölçülü gücü simgeleyen Apollon ile insanın doğaya coşkuyla karışmasını şart koşan yaratıcılığı ve karanlık güçlerin gizemine ermeyi simgeleyen şarap tanrısı Dionysos'tur¹⁸⁹. Apollon, ışıktır, doğayı görme, varlığı akılla algılama ve akıl yetisine dayanan yöntemlerle biçimlendirme gücü ve yeteneğidir. Ayrıca tüm görsel sanatların tanrısıdır ve bilgelikler öğreten, bilici bir tanrıdır. Apollon, görünen, bilinen olayları sembolize eden bir ışık tanrısıdır. Çeşitli tasarımlar yaratma gücü ve ilhamı da tanrıya bağlanmaktadır¹⁹⁰. Tanrı, sükûneti ve sakinliği sembolize eder. Taşkınlık gerektiren durumlar için, taşkın gücün bir nimet olduğunu gösteren Dionysos tanrı devreye girer. Kişi, Dionysos ile baş döndürücü içkilerin etkisinde; şarkılar söyleyip, baharın gelişi sonunda bütün doğayı en alımlı biçimlere sokan Dionysos şenliklerinde aşırı taşkınlık içinde kendinden geçer¹⁹¹. Apollon ile Dionysos arasında, Allah ile şeytan arasındaki çatışmanın olduğu düşünülmektedir. Lütfi Kaleli'nin yorumuyla Apollon akıllı simgeleyen tanrı, ışık tanrısı, bilici tanrı olma özellikleri dolayısıyla Allah'a, Dionysos ise akıldan uzaklaştırıcı tanrı, coşku ve ölçeklik tanrısı olma özellikleriyle Şeytan'a benzetilmektedir¹⁹².

2.3.3 Dionysos ve Osiris

Herodotos, tanrının Mısır kökenli olan Osiris ile Yunanistan'da bir tutulduğundan¹⁹³, Mısır inancında Dionysos'un, Cehenneme egemen olan tanrılardan biri olarak gösterildiğinden bahsetmektedir. Ona göre Mısırlılar, insan ruhunun ölümsüz olduğunu ilk defa söylemiştir. Mısırlılara göre, ölen kimsenin ruhu peş peşe öbür canlıların gövdesine girer ve karada, denizde ve havada yaşayan bütün hayvanları devrettikten sonra yeniden insan

¹⁸⁶ Erhat, 1997: 180.

¹⁸⁷ Kern, 1958: 1002.

¹⁸⁸ Apollodorus, The Library 2. 28-37.

¹⁸⁹ Erhat, 1997: 44.

¹⁹⁰ Nietzsche, 1994: 15.

¹⁹¹ Nietzsche, 1994: 16.

¹⁹² Kaleli, 1996: 50.

¹⁹³ Herodotos, 2, 144.

gövdesi haline gelir¹⁹⁴. Bu konuda Dionysos'un çocukluk döneminde koçbaşlarını ve postlarını parça parça ayırarak ölü bedenlerin üzerine attığından, kollarıyla bacaklarını düzenlice yerleştirdiğinden ve ölü bedenlerin ansızın dirilerek yeşil çayırarda otlamaya başladıklarından bahsedilir¹⁹⁵.

2.3.4 Dionysos ve Hades

Dionysos, yer altı tanrısı Hades'le birbirine karşıt özellikler gösterir. Aristophanes'in yazdığı "Kurbağalar" dramasında Dionysos, yer altı tanrısı Hades'i ziyaret eder. Burada Dionysos görünebilir tanrı, *hayat*'ın tanrısı, Hades ise, başında görünmezlik başlığı bulunan görünmez tanrı, *ölüm*'ün tanrısı olarak anlatılmıştır. Burada yaşam ve ölümün, aydınlık ve karanlığın bir araya gelmesi; iç içe geçmesi söz konusudur. Bu dramada pozitifliğin tanrısı Dionysos, cehennem tanrısı Hades'in üstesinden gelmelidir ve 'hayat', 'ölüm'ü alt etmelidir. Aristophanes bu yolla hayatın ölümünün dramatik şiirselliğini ortaya koymuştur¹⁹⁶.

Apollon ve Dionysos ile Zeus ve Hades birbirlerine bağlı kardeşlerdir. Bu da Dionysos'a Apollon'cu bakış açısıyla ve Hades'e Zeus'un himayesi altından bakmayı gerektirir. Apollon/Dionysos ve Zeus/Hades karışımlarından ortaya yaşam ve ölümün birlikteliği gibi bir metafor çıkar. Ölüm yaşamın '*ruhu*'; yani Hades, yaşansa ölümün '*vücudu*'; yani Dionysos olur¹⁹⁷. Bu düşüncelerden ölümün yaşamın '*ruhu*' olması; yani yaşanan hayatın, sürekli ölümle karşılaşılabilmesinin bilinmesiyle yaşanması, yaşamın da ölümün '*vücudu*' olması; yani sonu olduğu bilinen hayatı, bu düşüncenin bilincine vararak yaşanması gerektiği sonucu çıkarılabilir.

Dionysos, aynı zamanda *Khtonien* bir tanrı olması bakımından da Hades'le bağlantılıdır. Khtonios, yer altı dünyasıyla ilişkili anlamına gelmektedir¹⁹⁸. Herodotos da cehenneme egemen olan tanrıların Mısırlılara göre, Demeter ve Dionysos olduğunu belirtmektedir¹⁹⁹. Dionysos şerefine yapılan Anthesteria Bayramı'nın da Ölüler Bayramı olduğundan daha önce bahsedilmişti.

Tüm bu bağlantılar Dionysos kültürünün yer altı tanrısı Hades'le alakalı olduğu tarafları göstermektedir. Olasılıkla bunlar yüzünden Dionysos kültürünün olduğu Hierapolis ve Nysa

¹⁹⁴ Herodotos, 2, 123

¹⁹⁵ Oppianus, Cyngetica 4, 230.

¹⁹⁶ Miller, 1978: 331.

¹⁹⁷ Miller, 1978: 335.

¹⁹⁸ Anabolu, 1988: 121.

¹⁹⁹ Herodotos, 13, 123.

kentlerinde Hades de kentnin önemli tanrılarında biridir²⁰⁰. Çünkü bu iki kült, birbiriyle bağlantılıdır.

Lydia-Phrygia tanrısı Dionysos ve tanrının kültüyle ilgili bilgiler yukarıda verilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında araştırmanın esas konusu olan Lykos Vadisi kentlerindeki Dionysos kültüne ağırlık verilecektir.

²⁰⁰ İdil, 1999: 81.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ KENTLERİNDE DIONYSOS KÜLTÜ

Araştırmanın bundan sonraki kısmında, daha önce ayrıntılarıyla bahsedilen Dionysos'un, Lykos Vadisi kentlerindeki kültü incelenecektir ve bunun için her kentteki Tanrıyla ilgili buluntular değerlendirilmelidir. Öncelikle kentlerin tiyatrolarının ele alınması doğru olacaktır. Çünkü bilindiği gibi Roma tiyatrolarının büyük kısmında dionizyak temalar işlenmiştir²⁰¹. Kentler içinde, kazıları yapılmış ve çoğunluğu ortaya çıkarılmış olanlar arasından bir tiyatro kabartmasının varlığı bilinmektedir. Ayrıca şehirlerde ele geçen heykeller arasında Dionysos'a ait olan ya da olabilecek olanlar da başka bir grubu oluşturmaktadır. Bunların dışında kentlerde tespit edilmiş olan sikkeler ve yazıtlarda da kült unsurları ortaya çıkarılmıştır.

3.1 HIERAPOLIS

Kentte kazılar, 1957 yılından beri İtalyan Kazı Heyeti tarafından yapılmaktadır. Kentte Dionysos kültü olabileceği, ele geçen tiyatro sahnesinde bulunan Dionysos Şenliklerinin işlendiği bir kabartma frizi, başka frize ait bir levha, bir Dionysos heykeli gövdesi, yazıtlar ve Dionysos büstlü sikkelerden anlaşılmaktadır.

3.1.1 Tiyatro Kabartmaları

Phrygia Bölgesi mermer ocaklarından biri olan Dokymeion'dan getirildiği yazıtlar ile saptanmış olan mermer bloklarla, Septimus Severus zamanında, tiyatronun görkemli skene binası tamamlanmıştır²⁰². Tüm frizde orta büyüklükte, kristalli beyaz mermer kullanılmıştır²⁰³.

3.1.1.1 Dionysos Şenlikleri Frizi

Roma Dönemi tiyatrosunun sahnesinde Dionysos Şenliklerini oluşturan alayın betimlendiği bir kabartma söz konusudur. Bu kabartma M. S. 205/6 yıllarına tarihlenir.

Ortalama yüksekliği 69,2 cm olan kabartmanın toplam genişliği 937,5 cm'dir. Figürlerin ortalama kabartma yüksekliği 7.28 cm olup alt çerçeve yüksekliği 6 cm'dir²⁰⁴.

²⁰¹ D'Andria, 2003: 158.

²⁰² D'Andria, 2003: 154.

²⁰³ D'Andria vd,1985: 7.

²⁰⁴ Çubuk, 2006: 74.

Kabartma, tiyatro sahnesinin üçüncü katındadır²⁰⁵ ve öyküsel sıralama yöntemiyle yerleştirilmiştir. Dionysos ve Ariadne simetrik olarak kabartma kuşağının iki ucunda yer alırlar. Arada kalan bölümde ise; Kentauros, Mainad, Satyros, Pan, Eros ve Silenosların katıldığı bir şenlik sahnesi bulunmaktadır. Üç ana bölümden oluşan kabartma, yedi parçalı ve yirmi dört figürlü bir sahneden oluşur²⁰⁶.

3.1.1.1.1 İlk Bölüm

Dionysos ve Ariadne'nin yola çıkma sahnesidir ve üç figürlüdür (Lev V- Res 8). Tanrı Dionysos, elinde thyrsos tutar şekilde, bir arabaya uzanmış durumda betimlenmiştir²⁰⁷. Solunda yine elinde thyrsos tutan ve ondan yaşça büyük -olasılıkla bilge satyros Silenos olan bir figürün oturmakta olduğu görülür. Bu figürün sağ elinde, boynuzdan boru vardır ve onunla şenliği haber verdiği düşünülebilir.

3.1.1.1.2 İkinci Bölüm

Dionysos alayının şenlik sahnesidir²⁰⁸ (Lev V- Res 9). Bu sahnede, arabayı müzik aletleri çalan iki kentaurosun çektiği görülür ve arabanın önünde bir Mainad ve pantere binmiş Eros bulunmaktadır²⁰⁹. Onun etkisiyle kendinden geçmiş olan mainadlar ile satyrosların döne döne dans etmelerini sağlayan 'şarap' ve satyroslar ile kentaurosların müzik aletleriyle onlara eşlik etmeleri ile oluşan 'müzik', Dionysos'un alametlerinden biri olan panterin sırtındaki Eros; yani aşk tanrısının simgelediği 'aşk' birleştirilmiş ve ortaya çıkan şenlik havası kabartmaya konu edilmiştir.

3.1.1.1.3 Üçüncü Bölüm

Ariadne'nin yola çıkma ve karşılama sahnesidir ve eksik olan Ariadne figürüyle birlikte altı figürlüdür²¹⁰ (Lev VI- Res 14). Burada Dionysos'un arabasından başka bir arabanın tekerlekleri seçilmektedir. Bu araba Dionysos alayına katılan önemli başka bir kişiyi taşıyor olmalıdır. Dionysos ile bağlantılı olması gereken bu kişinin tanrının eşi Ariadne olabileceği düşünülebilir. Frizde tekerlekler dışında başka bir figür görülemediği için daha fazla yorum yapılamamaktadır.

²⁰⁵ Ferrero, 1986: 196.

²⁰⁶ Çubuk, 2006: 74.

²⁰⁷ D'Andria, 2003: 218.

²⁰⁸ Çubuk, 2006: 74.

²⁰⁹ D'Andria, 2003: 218.

²¹⁰ Çubuk, 2006: 74.

3.1.1.1.4 Korunma Durumu

Dionysos Alayı Kabartmaları, işçilik olarak yarım kalmış izlenimi uyandırır. Plakalarda matkap ve kaba yontu izleri açıkça görülebilmektedir. Kabartma kuşağının sonunda bulunan, panterlerin çektiği araba üstünde olması gereken Ariadne figürü yoktur. Devamında Pan'lı bölüm doğa koşullarından yıpranmıştır. Hemen sonraki bölümün alt yarısı yoktur (Lev V- Resim 11). Figürlerin birçoğunun yüzleri, kol ve bacakları tahrip edilmiştir. Dionysos alayına ilişkin kabartmalı plakaların bir kısmı, çok uzun yıllar tiyatro kalıntılarının içinde yüzey buluntusu olarak açıkta kalmıştır. Kabartmalar, 19. yy gezginlerinin notlarına bile konu olacak kadar eski olduğu için, üzerlerinde doğa koşullarından kaynaklanan yıpranma ve aşınmalar görülmektedir. İlk bölümdeki Dionysos sahnesinde aşınmalar mevcuttur. Aynı sahnenin diğer parçası olan; arabayı çeken Kentauros lar ile Eros ve Mainad sahnesi uzun yıllar toprak altında kaldığı için daha sağlamdır²¹¹.

3.1.1.1.5 İkonografi

Bu kabartma kuşağında, Dionysos'un Ariadne ile evliliği ve buluşma sahnesi betimlenmiştir. Sağ başta Dionysos (Lev V- Res 8), sol başta ise Ariadne (Lev VI- Res 14) yer alır. Arada ise Dionizyak Şenlik tasvir edilmiştir. Kentauros ların çektiği arabada elinde thyrsos bulunan bir Dionysos tasviri vardır. Aşınmadan dolayı belli olmamakla birlikte, Dionysos'un başında asma yapraklarından bir çelenk olduğu anlaşılmaktadır. Arabayı çeken kentauros lardan biri kaval çalarken, diğeri tef çalmaktadır. Onların önünde, panterin sırtına binmiş panflüt çalan Eros bulunmaktadır²¹² (Lev V- Res 9). Bu betime, bir Marcus Aurelius sikkesinde de rastlanmaktadır²¹³. Sikkenin arka yüzünde, iki kentauros tarafından çekilen araba içinde Dionysos betimi görülür, kentauros lardan biri lir, diğeri flüt çalmaktadır. Öndeki kentauros un üstünde Amor (Eros) bulunmaktadır ve arabanın arkasında yer alır. Önünde Satyros ve yanında panter bulunmaktadır. Bu sahnede canlandırılan Dionysos ve Ariadne'nin kutsal evlilik töreni, Marcus Aurelius'un Faustina ile evliliğini anlatıyor olmalıdır²¹⁴.

Kabartmanın devamında Dionysos'un yanında yer alan ve kollarını kaldırarak oynamaya hazırlanan Mainad'ın hareketlerinin kıvraklığı, giysilerinin uçuşmasından bellidir. Bu bölümdeki heykeltıraşlık işçiliği tam olarak bitirilmemiş durumdadır. Devam eden bölümdeki ilk figür, sallanan sarhoş bir Silenos olmalıdır. Başının üstünde ziyafet sofrası için yiyecekler taşıyan Mainad (Lev V- Res 10) figürü bulunmaktadır²¹⁵. Bu figür, Nysa

²¹¹ Çubuk, 2006: 75.

²¹² Çubuk, 2006: 77.

²¹³ Baydur, 1998: 54; Lev. XX. , Res. 186.

²¹⁴ Baydur, 1998: 54.

²¹⁵ Çubuk, 2006: 77.

Tiyatrosu'ndaki Dionysos Şenlikleri frizinde başında sepet taşıyan Mainad²¹⁶ ile benzerlik gösterir.

Kabartmada kendinden geçercesine tef çalıp oynayan Mainad'ın arkasında Pan görülmektedir (Lev VI- Res 13). Ellerindeki tef ve thyrsoşlarla oynayan iki figürün bulunduğu sahne kırık olduğu için yarımır. Sonraki bölümde yine kırık olduğu için yarısı görülen Mainad, tef çalan Silenos ve yüzünü Ariadne'nin arabasına doğru çevirmiş Pan'dan oluşan sahne de oldukça aşınmış ve tahrip olmuş durumdadır (Lev VI- Res 12). Dionysos'a doğru gelmekte olan tekerlekler sahnesinde, panterlerin çektiği arabanın üzerinde, daha önce bahsedildiği gibi olası bir Ariadne figürü yer almaktadır. Panterlerin önünde, tef çalan Mainad ve oynayan Satyros figürleri vardır. Hareketli ve uçuşan giysileriyle Ariadne'nin arkasındaki kadın figürü, şenliğin başladığını kaval çalarak haber veren bir Mainad'tır (Lev VI- Res 15). Bu figür, Dionysos'un arkasında yer alan Mainad ile denge ve simetri oluşturmaktadır²¹⁷. Kabartma genelinde işlenen şenliğe eşlik eden Mainad ve Satyros betimleri, Nysa Tiyatrosu Altıncı Frizdeki dans eden Mainad ve müzik yapan Satyros figürleriyle²¹⁸ benzerlik gösterir.

3.1.1.2 Dionysos Betimli Levha

1999 yılı Hierapolis Tiyatrosu kazılarında, dolgu malzemesi olarak kullanılan Dionysos tasvirli bir levha bulunmuştur²¹⁹. CII olarak adlandırılan duvarsız mekân, Hierapolis Tiyatrosu Parascenium'larında elde edilen ikinci mekândır. Burası, kuzeyde retroskena ile birlikte batıda kalan meydanla tiyatronun ve güneyde kalan şehrin aşağı kısmının bağlantı kurmasını sağlamaktadır. Bu iki duvarın arası Dionysos'la ilişkilendirilen bir levhanın buluntu yeridir. Bu levhada küçük Dionysos'u sırtında taşıyan bir satyros betimi söz konusudur. Satyros ve Dionysos'un sağında bir sepet tasviri vardır (LevVII- Res 16). Yine tiyatrodaki Dionysos Şenlikleri frizinin devamı değildir. Olasılıkla bu levha, Side Tiyatrosu levhalarında olduğu gibi çocuk Dionysos'un Hermes tarafından Nymphalara verilmesinin²²⁰ ya da çocuk Dionysos'un Nymphalar tarafından banyo edilmesinin²²¹ anlatıldığı çocuk Dionysos ile ilgili başka bir frizin parçası olmalıdır. Parçası ele geçmiş olan bu frizin yeri tam olarak saptanamamıştır. Bu levhanın, Triton Nymphaeumu'na ait bir kabartma frizi olabileceği yönünde de belirtiler vardır. Çünkü Nymphaeumlar antik yazarlarca

²¹⁶ İdil, 1999: 43, no. 21.

²¹⁷ Çubuk, 2006: 77.

²¹⁸ İdil, 1999: 49, no. 34.

²¹⁹ Ferrero, 2000: 199.

²²⁰ İnan, 1986: 164, Lev III, no. 36.

²²¹ İnan, 1986: 164, Lev V, no. 37.

theatrum aquae “su tiyatrosu” olarak adlandırılmışlardır²²² ve bu yüzden tiyatroların tanrısı Dionysos ile ilişkilendirilen bu kabartma da, Nymphaeumunda ayrı bir konu olarak işlenmiş olabilir. Bu konu, müzik aletleri çalan figürler²²³ dolayısıyla Triton dışında Dionysos ile de ilişkilendirilebilir. Çünkü Hierapolis tiyatro sahnesindeki frizde olduğu gibi Dionizyak Şenlikler müzik yapan Satyroslar ve Mainadlardan oluşmaktadır.

Bu levhanın şehrin dışındaki Hellenistik Tiyatro’ya ait olabileceği olasılığı da vardır. Çünkü yerinden dolayı geri planda kalmış olan bu tiyatronun Sahne Binası’na ait hiçbir buluntu günümüze ulaşmamıştır²²⁴. Hellenistik Çağ’da şehir merkezinin Apollon Tapınağı etrafında geliştiği göz önüne alınırsa, buradaki tiyatronun malzemelerinin Roma Tiyatrosu ve diğer yapılara doldurma malzemesi olarak kullanılabilmiş olabileceği ve diğer parçaları ele geçmemiş olan bu frizin de bu amaçla kullanıldığı sonucuna varılabilir.

3.1.2 Heykeller

Kentte Geç Bizans Dönemi Roma Hamamı’nın dolgu malzemesi olarak kullanılan Dionysos heykeli gövdesi ele geçirilmiştir²²⁵. Ele geçen parça 36 cm yüksekliğinde ve 32 cm genişliğindedir. Beyaz mermerden yapılan bu heykelin başı, kolları ve bacakları eksiktir. Yüzeyi çok aşınmıştır.

Geriye kalan parça, Praksiteles ekolündeki tiplerle benzerlik göstermektedir²²⁶. Kalan parçadan, genç tanrı heykelinin başının hafifçe sağa dönük olduğu anlaşılmaktadır. Sağ kolunun bir kantharos tutmak amaçlı uzandığı ve sol kolunun thrysos tutmak için kaldırıldığı görülmektedir. Bu heykel parçasının, omzuna düşen uzun saç örgülerinden Dionysos’a atfedilmiş olabileceği düşünülebilir²²⁷ (Lev VII- Res 17). Benzer bir çıplak Dionysos heykeli Efes Traianus Çeşmesi’nde bulunur²²⁸.

Hierapolis’teki bu heykelin Roma Hamamı’nda bulunma nedeni, hamamı heykellerle dekore etme amaçlı olmalıdır. Ancak tarihlerdeki farklılıktan dolayı bu konuda kesin bilgiler verilememektedir²²⁹.

²²² D’Andria, 2003: 125.

²²³ D’Andria, 2003: 117.

²²⁴ D’Andria, 2003: 111.

²²⁵ Bejor, 1991: 68.

²²⁶ Bejor, 1991: 68.

²²⁷ Bejor, 1991: 69.

²²⁸ Sherrer, 2000: 203, no.2.

²²⁹ Bejor, 1991: 69.

3.1.3 Yazıtlar

Kentte biri adak, diğeri Dionysos Gizemlerinden bahseden olmak üzere tanrıyla ilgili iki adet yazıt saptanmıştır.

3.1.3.1 Adak Yazıtı

M. S. II. yy'a tarihlenen bu yazıtta:

“καθηγεμόνι Διονύσῳ

Γ. Ἀμβείβιος Φρουγιανός

ἱεροφάντης ἀνέθηκεν²³⁰”.

yazmaktadır. Dionysos bu kentte καθηγεμόνι epitheion'u ile tapım görmüştür. Belge, G. Ambeibios Phrougianos isimli kültle görevli bir ἱεροφάντης tarafından Διονύσος καθηγεμόν'a sunulmuş bir adağın üzerinde bulunmaktadır. Yazıt yayımlandıktan sonra hakkında daha geniş bilgi sahibi olunacağına inanılmaktadır.

3.1.3.2 Dionysos Gizemleriyle İlgili Yazıt

T. Ritti'de Dionysos Kathegemon'a adanan bir yazıttan bahsetmektedir. Bu yazıt, M.S II. yy'a tarihlenmekte ve Hierapolis'teki Dionysos Gizemlerinden söz etmektedir²³¹. Bu yazıttan yukarıda bahsedilenler dışında bilgi sahibi olunamamıştır. Elde edilen bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Hierapolis kentinde Dionysos Gizemleri ön plandadır.

3.1.4 Sikkeler

Hierapolis kentinde üç tane Dionysos büstü olan sikke bulunmuştur. İlk sikkenin ön yüzünde sarmaşık taçlı genç bir Dionysos tasviri vardır. Arka tarafında ise elinde kartal ve hükümdarlık asası tutan Zeus Laodikeus tasviri ve ΙΕΡΑ ΠΟΛΕΙ- ΤΩΝ yazısı bulunmaktadır²³² (Lev VIII- Res 18). Dionysos'un bu sikkeye, baba tanrı Zeus ile birlikte basılmış olması, Zeus'un tanrıların ve erkeklerin babası olarak tapım görmesinden²³³ kaynaklanıyor olmalıdır. Laodikeus sıfatı, baştanrısı olduğu kabul edilen Laodikeia kentinden gelmektedir. Olasılıkla bu yüzden, Lykos Vadisi sikkelerinde Zeus, Laodikeus sıfatı ile

²³⁰ SEG 41, 1979: no. 1202.

²³¹ Silvestrelli, 2000: 387. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Ritti, 1990: 861-874.

²³² SNG Cop, 1948: no. 422.

²³³ Smith, 1870: 1323.

birlikte basılmıştır. Bu duruma başka bir Lykos Vadisi kenti sikkesi örnek olarak gösterilebilir. Bu Kolossai sikkesinin ön yüzünde Crispina'nın büstü varken, arka yüzünde Zeus Laodikeus asası ve kartalıyla tasvir edilmiştir²³⁴.

Kentte ele geçen diğer sikkenin de ön yüzünde sarmaşık taçlı genç bir Dionysos büstü ve IEPA ΠΟΛΕΙ-ΤΩΝ yazısı görülmektedir. Arka yüzünde ise, dümen ve bolluk tasviriyle Dionysos'un çocukluğuna ait olabilecek bir Euposia betimi ve EΥΠΙΟΕΣΙΑ yazısı okunmaktadır. Bu tasvirin kenarında asılı bulunan meyveler, bolluğu simgelemektedir²³⁵ (Lev VIII- Res 19). Bu sikkeden de Dionysos'un Hierapolis sikkelerine, kentin ekinlerinin bolluğuna şükran maiyetinde basılmış olabileceği sonucu çıkartılabilir. Daha önce bahsedildiği gibi Dionysos, 'kutsal üçlü'den biri olarak Roma Dönemi'ndeki kentlerde kıtlığı bitirmesi için bir çözüm olarak görülmüştür. Tanrının sikkelere, 'bolluk'u simgeleyen Eposia ile birlikte basılması bu amaçlı olabilir. Sikkelerde bolluk, bir Decius sikkesinde olduğu gibi; bolluk, zenginlik anlamına gelen VBERITAS yazısı ya da bereket tanrıçası betimiyle belirtilmektedir²³⁶. Bağ ve bahçedeki verim ve bolluğun tanrısı da olan Dionysos'un Hierapolis'teki bu sikkesi, tanrının kentin bağlarına verim sağladığını göstermesi açısından önemlidir.

Ele geçen diğer sikkenin ön yüzünde sarmaşık taçlı genç bir Dionysos büstü ve IEPA ΠΟΛΕΙ- ΤΩΝ yazısı vardır. Arka yüzüne ise bir Persephone betimi vardır²³⁷ (Lev VIII- Res 20). Persephone, elinde hükümdarlık asası tutar vaziyette tasvir edilmiştir. Persephone ve Dionysos'un bu sikkede arka arkaya basılmış olması, diğer Hierapolis sikkesi için de düşünebileceği gibi Hierapolis kentinde varolabilecek kıtlığı bitirme amaçlı olabilir. Bilindiği gibi Persephone, kıtlığı bitireceğine inanılan 'kutsal üçlü'den biridir. Tanrıçanın burada Dionysos ile birlikte basılmış olması da Hierapolis'teki olası verimsizlikle alakalı olabilir.

Bütün bu sikkeler, Dionysos'un Hierapolis'te saygı gösterilen ve adına sikkeler basılan bir tanrı olduğunu gösterir. Ayrıca bir Roma Dönemi özelliği olan imparatorların tanrılaştırılması olgusuna temel olarak; tanrı Dionysos büstünün, sikkenin bir yüzüne basılmış olması gösterilebilir. İmparatorluk Dönemi sikkelerinde, imparatorun başında genellikle sarmaşık taç; öldükten sonra da tanrılaştırmak amacıyla ışınlı taç vardır. Pax Romana (Roma Barışı) ile birlikte Dionysos gibi tanrılar ön plana çıkarılmıştır²³⁸. İnsanların böyle pagan tanrılarla bütünleşmesi ve bu yolla onlara daha saygı duyulması sağlanmıştır.

²³⁴ Imphoof-Blumer, 1974: 261; no:6, br: 27.

²³⁵ SNG Aul, 1964: no. 3617.

²³⁶ Baydur, 1998: 76; lev. XXX. res. 274.

²³⁷ SNG Cop, 1948: no. 427.

²³⁸ Atlan 1976, 25.

Hierapolis kentinde bulunmuş Dionysos'la ilgili buluntulardan Dionysos'un kentin önem verilen tanrılarında biri olabileceği sonucu çıkarılabilir. Zaten Dionysos'a bir adakta bulunmuş olması, kentte Dionysos'a ait bir kutsal alan ya da tapınak olabileceği anlamına gelebilir. Şimdiye kadar ki kazılarda böyle bir yapı belirlenememiştir. Ancak bu yazıt, tiyatro kabartmaları, tanrı heykeli gövdesi ve tanrının büstünün basıldığı sikkeler Dionysos'un kentte önemsendiğinin anlaşılmasını sağlar. Bu yazıtın yorumlanması dışında fazla bir bilgimiz olmadığı bu mabet henüz ortaya çıkarılmamış olmakla birlikte, ortaya çıkarıldığı takdirde, Dionysos'un Hierapolis kenti için önemli bir tanrı olduğu düşüncesi kesinlik kazanacaktır.

3.2 LAODIKEIA

Laodikeia kentinde Dionysos kültü ile ilgili olabilecek kuzeyde ve batıda olmak üzere iki adet tiyatro vardır²³⁹. Kazıları, Prof. Dr. C. Şimşek başkanlığındaki Pamukkale Üniversitesi kazı ekibi tarafından halen sürdürülen bu tiyatrolarda şimdiye kadar Dionysos ile ilgili kabartmalara rastlanılmamıştır. Ancak kentte tanrıya tapım olduğu tanrı heykelleri, lahit parçaları, sikke ve yazıtlardan anlaşılmaktadır.

3.2.1 Heykeller

Kentte mermer bir Dionysos heykeli ele geçmiştir²⁴⁰ (Lev IX- Res 21). Bu heykel, 107 cm yüksekliğinde, 30 cm derinliğinde olup kaide yüksekliği 11 cm ve kaide eni 51 cm'dir. Bu eser, İnce grenli beyaz mermerden yapılmıştır ve Denizli Şemikler Köyü'nden ele geçmiştir. Dionysos'un başı boynundan, sağ kolu da omzundan kırık ve kayıptır. Solunda bir Pan tasviri bulunur. Bu tasvirin sol kolu gövdeye yapışık olarak tasvir edilmiştir.

Tanrının sol ayağı düz olarak yere basmaktadır, sağ ayağı ise dizden hafifçe kıvrık halde ayak parmakları üzerindedir. Heykelin sağ kolu kırıktır ve olasılıkla bir asmadan üzüm koparmaktadır. Sol kol ise bir desteğe dayanmıştır ve elinde üzüm salkımı tutmaktadır. Desteğin dibinde Dionysos'un sol yanında, bacakları uzunluğunda bir Pan betimi vardır. Ormanlarda yaşayan ve iki borulu flüt çalan Pan, Dionysos'un yoldaşdır. Bu mitolojik yaratık, burada olduğu gibi, genellikle keçi ayaklı tasvir edilir. Burada ayakta durmakta olan Pan, sağ elini yukarı kaldırmış, Dionysos'un da sol elinde tuttuğu üzüm salkımından tutmaktadır. Başını yukarıya doğru kaldırmıştır ve tuttuğu üzüme dikkatlice bakmaktadır.

²³⁹ Şimşek, 2007a: 207.

²⁴⁰ Şimşek, 1986: 38.

Saçları gür, kabarık bukleler halinde yapılmış ve uzun sakallı olarak tasvir edilmiştir. Göz kapakları kaşlardan ayrılmıştır ve göz bebekleri işlenmiştir.

Tanrı, çıplak olarak tasvir edilmiştir ve sağ kalçasının üzerinden sola doğru geçen kalın bir manto söz konusudur. Bu mantonun bir ucu sol el üzerinden arkaya doğru döndürülmüş, diğer ucu ise sağ kalçadan arkaya doğru çekilmiş sol omuz üzerinden geriye atılmıştır. Manto kumaşın altından dizler gösterilmiştir ve kumaş, dizler üzerinde kıvrımsız alanlar oluşturmuştur. Kaidenin üzerine kadar dökülen bu kumaş, bacaklar arasında yere paralel olmayan derin kıvrımlar oluşturmaktadır²⁴¹. Bu örtülerdeki kıvrımlarla M.S. II. yy. ışık-gölge etkisi verilmektedir. Bu etki matkap kullanımıyla sağlanmıştır²⁴². Elbise kıvrımlarındaki derin matkap kullanımıyla Bergama Sanatı'nın etkileri görülür²⁴³. Bu heykelin de Hellenistik heykellerden etkilenecek, Roma Dönemi'nde yapılmış olabileceği söylenebilir²⁴⁴. Bu heykelin benzeri, Dionysos Betiminin yapıldığı Leptis'teki başka bir heykelde vardır. Söz konusu bu heykelde Dionysos, çıplak tasvir edilmiş ve başını sağa çevirmiştir; ancak tanrının yanında bir pan tasviri bulunmamaktadır. Sağ kolu, bu heykelde olduğu gibi kırıktır ve yukarı kaldırılmıştır. Sol eli yine kırıktır ve bu el bir figür tasvirine yaslanmaktadır. Eserin sağında başı koparılmış bir panter tasviri vardır²⁴⁵.

Bilindiği gibi heykeller, aynı zamanda Dionysos'a tapanlar için birer adaktı ve doğal olarak tanrının iyi tarafını gösteriyordu²⁴⁶. Bu düşünceyle, bu heykelin de tanrıya bir adak olduğu düşünülebilir. Bu heykel, tanrının şarap vasitesiyle yaydığı sevinç, neşe ve mutluluğa bir teşekkür maiyetinde olabilir. Eser, M.S. II. yy'ın sonlarına tarihlenmekte olup, Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Hierapolis Tiyatrosu kabartmalarında görülen sanat üslubu, saçların işlenmesinde ve kıvrımların verilmesindeki derin matkap işçiliği, Laodikeia'da M.S. 2.-3. yy'a tarihlenen eserlerle benzer stil özellikleri göstermektedirler²⁴⁷.

3.2.2 Lahitler

Laodikeia'da tanrı Dionysos'la alakalı olabilecek A Nymphaeumu'ndan üzerinde Dionysos'a ya da Apollon'a ait betim bulunan bir lahit ele geçmiştir²⁴⁸ (Lev IX- Res 22). Phrygia'da lahitler Dokimeion üretimi olurdu. Burada yapılan lahitler, eski ticaret yolları

²⁴¹ Şimşek, 1986: 38.

²⁴² Şimşek, 2007a: 355.

²⁴³ Şimşek, 2007a: 351.

²⁴⁴ Şimşek, 1986: 39.

²⁴⁵ Reinach, 1969: 69, no. 5.

²⁴⁶ Smith, 2002: 131.

²⁴⁷ Şimşek, 2007a: 355.

²⁴⁸ Şimşek, 2007a: 352

boyunca Anadolu'da yayılmıştı ve çoğunlukla dışarı ihraç edilirdi²⁴⁹. Laodikeia'da ele geçen bu parça, yüksek kabartmalı bir lahidin tekne kısmına aittir ve Antoninler Dönemi'ne tarihlenir. Parthenon'un doğu frizinde betimlenen on iki Olympos'ludan biri olan Dionysos heykelinin beline kadar çıplak olması²⁵⁰ ve vücudunun alt tarafının bir mantoya sarılmış olması bakımından, bu lahitteki betimle benzer özellikler gösterir.

Örtüdeki kıvrımlar, daha önce kentten ele geçmiş olan Dionysos Heykeli'nde bahsedildiği gibi Laodikeia Heykeltıraşlığı'nın özelliklerini²⁵¹ taşır. Matkap kullanımıyla sağlanmış olan ışık-gölge oyunları burada da görülebilmektedir. Kıvrımların seyrekliğinden, tanrının altında kalın kumaştan bir manto olduğu belli olmaktadır. Kumaş her ne kadar kalın olsa da tanrının bir ayağını dizden büktüğü anlaşılmaktadır. Mantonun altında sandalet giymiş, yere tam basan iki ayak betimi vardır. Tanrı betiminin solunda destek amaçlı yapılmış olan bir sütun tasviri dikkati çeker. Bu tasvir, Dionysos'un vücudunun üst kısmının çıplak betimlenmesi ve alt kısmının mantoyla sarılmış olması bakımından, daha önce bahsedilen Laodikeia'daki tanrı heykeliyle benzerlikler gösterir.

3.2.3 Yazıtlar

Bir dilekçe parçası ele geçmiştir. Bu yazıt, olasılıkla imparatora talep edilen hakların yer aldığı bir metnin parçasıdır:

— — —

0

[— — — τῆς —?— Ἀντωνινιανῆς(?) περιπο]-

1

λ[ι]στικῆς μεγάλης σ[υ]ν[ό]δου τ[ῶν] ἀπὸ [τῆς οἰ]-

κουμένης περὶ τὸν Διόνυσον καὶ Αὐτοκράτο—

ρα Καίσαρα Τίτον Ἀἴλιον Ἀδριανὸν Ἀντωνῖ-

νον Σεβαστὸν Εὐσεβῆ [τ]ε[χ]ν[ε]ιτῶν, ἱερονι-

5

²⁴⁹ Koch, 2001: 163.

²⁵⁰ Carpenter, 2002: 39.

²⁵¹ Şimşek, 2007a: 351.

κῶν, στεφανειτῶν καὶ τῶν τούτων συναγω-

μιστῶν εἰσηγησαμένης καὶ ἐπισηφισ-

[αμένου — — —] Ποπλίου Αἰλίου

[— — — πα]ραδόξου, περιο-

[δονίκου — — —]. {²vac.}²⁵²

Ele geçen parçada “...sanatkârların, hieroniklerin, çelenk sahiplerinin, Dionysos ve Antoninus yoldaşlarının (περὶ τὸν Διόνυσον καὶ Αὐτοκράτο), büyük Antoninian Birliğinin dilekçesi” ifadesi bulunmaktadır.

Bu yazıttan, Laodikeia kentinde Antoninus Pius zamanında Dionysos sanatçılarının faaliyette olduğu düşünülebilir ve böyle düşünüldüğünde bu belge, Laodikeia’da Dionysos Sanatçıların hakları için imparatorla bir anlaşma imzalamak istediklerini göstermektedir. Yalnız bu anlaşma, sadece Dionysos Sanatçılarını ilgilendirmeyip, başka Laodikeialıların da imparatorla anlaşmaya varmaları gereken durumlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dilekçede hakların talep edildiği varsayılırsa, dilekçenin sadece son kısmının ele geçmiş olduğu görülmektedir ve bu yüzden bu yazıttan imparatorun talep edilen haklar hakkında bilgi sahibi olunamamaktır.

Aynı zamanda bu yazıttan, Dionysos’un ortaya çıkardığı Dionysos Birliğini imparatorun desteklediği sonucu çıkarılabilir. Bilindiği gibi Dionysos, aynı zamanda ‘bir arada olmayı sağlayan’ bir tanrıdır. Yazıtın sonlarında bulunan Antoninian Birliği tanımlaması, olasılıkla Dionysos’un her tür insanı bir arada toplayabilme özelliğinin, Antoninus Pius’e atfedilmiş halidir. İmparatorun tanrılaştırılma olgusunun, bu yazıtta da görüldüğü buradan anlaşılmaktadır. Yazıtta söz edilen Dionysos ve Antonius yoldaşları tanımlaması da bu görüşü destekler niteliktedir. Yazıt yayınlandıktan sonra bu yorumlar çoğaltılabilir.

2.2.4 Sikkeler

Kent kazılarında 4 tane Dionysos büstlü sikke bulunmuştur. M. Ö. 1. yy’a tarihlenen ilk sikkenin ön yüzünde monogramın izleri ardında sarmaşık taçlı genç bir Dionysos büstü

²⁵² IGSK 49: no. 65A.

vardır. Arka yüzünde ise Dioskurlar arasında yıldızlar takılı bir cista mistica²⁵³ ve ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ yazısı vardır²⁵⁴ (Lev X- Res 23). Bu sikkeden Laodikeia kentinin Kistophor basan kentlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Dioskurlar arasında ölümlü olan kardeş can verince Zeus bu iki kardeşi birbirinden ayırmamak için, ikisini de göğe almış ve onları yıldızlar arasına yerleştirmiştir²⁵⁵ Bu sikkede Dioskurlar tasvirinin yer alması olasılıkla sepetin üzerinde yer alan iki yıldız anlamında düşünülebilir.

Ele geçen diğer sikkenin de ön yüzünde sarmaşık taçlı genç bir Dionysos büstü ve ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ yazısı vardır. Arka yüzünde ise ΑΙΑ ΔΙΟΝΥΣΙΟC yazısı ve çevresinde iç içe geçmiş iri yılanlar olan bir cista mystica vardır²⁵⁶ (Lev X- Res 24).

Diğer sikkenin ön yüzünde de sarmaşık taçlı genç bir Dionysos büstü ve ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ yazısı vardır. Arka yüzünde ise kolunda buğday demeti olan ve diğer kolu hükümdarlık esasına yaslanmış vaziyette duran, ayakta bir Demeter tasviri söz konusudur ve ΑΙΑΙΟC ΔΙΟΝΥΣΙΟC yazısı vardır²⁵⁷ (Lev X- Res 25). Bu sikkede Dionysos'un diğer tarım tanrısı olan elinde buğday demeti tutan Demeter'le birlikte betimlenmiş olması Laodikeia kentindeki tarımsal verimin iki tanrıya bağlandığını göstermek amaçlı olabilir. Başka bir Roma sikkesinde de tanrıça Ceres (Demeter)'in elinde buğdayla tasvir edildiği görülmektedir. Burada, Roma'ya buğday sağlamanın önemi anlatılmaktadır²⁵⁸.

Antoninus Pius Dönemi'ne tarihlenen diğer sikkenin ön yüzünde başında sarmaşık çelenk bulunan genç bir Dionysos büstü ve ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ yazısı vardır. Arka yüzünde ise elinde buğday başağı bulunan, örtülü bir Demeter tasviri ve ΑΙΑΙΟC ΔΙΟΝΥΣΙΟC yazısı vardır²⁵⁹ (Lev X- Res 26). Bu sikkede, Demeter'in başındaki örtüden dolayı kızı Persephone'nin kaçırılmasının yasını tutmakta olduğu belirtilmek istenmiş olabilir. Bu üzüntünün belirtilmek istenmesi ise, olasılıkla Antoninus Pius Dönemi'nde Laodikeia'daki ekinlerin az ürün verdiklerini göstermek amaçlı olmalıdır. 147 yılında basılmış başka bir

²⁵³ Bunlar, M.Ö. 2. yy Küçük Asya'sında Bergama Krallığı dâhilindeki şehirlerin bazı iktisadi sebeplerle aynı maden ve aynı tiplerle bastıkları Birlik Sikkeleridir. Oluşturucusu Eumenes II (197-159)'dir ve 16 şehri kapsamaktadır. Ön yüzlerinde sarmaşık yaprak ve çiçeklerden yapılmış bir çelenk içinde yer alan ve Dionysos Kültünde önemli rol oynayan sihirli sepet (cista mystica)'ten dolayı Kistophor (sepet taşıyıcısı) ismini almışlardır. Bunların arka yüzünde bir ok torbasının iki tarafında başları karşı karşıya, kuyukları ise birbirine dolanmış iki yılan yer almıştır. Birliğe dâhil şehirler sikkelerin üzerine koydukları isimlerin ilk üç veya dört harfi veya bu harflerden oluşmuş monogramlarla belli olmakta idi (Atlan, 1993: 45).

²⁵⁴ SNG Cop, 1948: no. 507.

²⁵⁵ Erhat, 1997: 96.

²⁵⁶ SNG Cop, 1948: no. 532.

²⁵⁷ SNG Cop, 1948: no. 530.

²⁵⁸ Baydur, 1998: 54; Lev. XX, Res. 186.

²⁵⁹ SNG Aul, 1964: no: 3818.

Antoninus Pius dönemi sikkesindeki buğday başağı betimi, buğdayın Kuzey Afrika'dan sağlanabildiği konusuna işaret etmek amaçlı basılmıştır²⁶⁰. Bu da başağın zor temin edilebilir olduğunu ve kıtlığın söz konusu olabileceğini kanıtlar nitelikte bir bilgidir.

Yukarıda bahsedilen İmparatorluk döneminde ele geçen yazıttan, Dionysos Heykeli, bir lahit parçası, Dionysos'la alaklandırılabilir bir yazıt ve sikkelerden, imparatorluk döneminde Laodikeia'da Dionysos tapımı olduğu anlaşılmaktadır.

Laodikeia kentinde Dionysos ile ilgili kült bulgularının az gibi görünmesi kazıların yeni başlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Gelecekte kazılar devam ettikçe Dionysos kültüyle ilgi buluntuların çoğalması beklenebilir.

3.3 KOLOSSAI

Kentte düzenli arkeolojik kazı yapılmamıştır²⁶¹. Sadece Denizli Müzesi tarafından 1997'de kentin kuzeyindeki Nekropol alanında kısa dönemli bir çalışma yapılmıştır²⁶². Kenti gezen ve antik kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda makaleler yayınlayan çeşitli araştırmacılar olmuştur. Hamilton, 1836'da kenti gezmiş ve tiyatrosunun harap durumda olduğunu söylemiştir²⁶³. Buckler ve Calder; Kolossai, Honaz ve Denizli'de buldukları yazıtlı mezar steli ve mimari blokları bir yayında toplamışlardır²⁶⁴. Weber de Kolossai'yi gezer ve yaptığı araştırmalar doğrultusunda yazıtlı örneklerin bir kısmını yayımlar²⁶⁵. Son zamanlarda B. Duman ve E. Konakçı'nın kente yaptığı yüzey araştırmaları oldukça verimli sonuçlar ortaya koymuştur²⁶⁶.

3.3.1 Yazıtlar

Chonas'taki Hristiyan Mahallesindeki Çeşmenin yanında yazıtlı bir kaide saptanmıştır. 80 cm yüksekliğinde ve 71 cm uzunluğundaki bu taş kaidenin üzerinde:

“— — — του Διονύσου, δια. Γ. Κλ(αυδίου) Με-
νάδρου Φλαουιανού του πα-

²⁶⁰ Baydur, 1998: 54; Lev. XX, Res. 185.

²⁶¹ Konakçı vd, 2006: 57.

²⁶² Yıldız, 1999: 247-249.

²⁶³ Hamilton, 1842: 508.

²⁶⁴ MAMA VI, 15-18.

²⁶⁵ Weber, 1891: 198-199.

²⁶⁶ Bu araştırmaların sonuçları için bkz. Duman B.- Konakçı E.,2006: 79-104.

τρός ευεργέτου χΥις πόλεως,

εκ των ίδιων ανέθηκε”²⁶⁷

yazmaktadır. Henüz yayınlanmamış olan bu yazıtta, Cladius Menandros’un oğlu olan, fakat adı belirlenemeyen bir Dionysos rahibinin Kolossai kentine sağladığı yardımlardan dolayı onurlandırıldığından bahsedilmektedir.

Bu yazıttan anlaşılabilirdiği kadarıyla, tanrı Dionysos, Kolossai için, kent yazıtlarında zikredilmiş önemli tanrılardan biriydi. Ayrıca yapılan epigrafik çözümlemenin doğru kabul edilmesi halinde, kentte bir Dionysos rahibi olması Kolossai’da bir Dionysos Tapınağı ya da Dionysos Kutsal Alanının var olabileceğine işaret etmektedir. Kentin kazısının bugüne kadar yapılmamış olması, bu tapınağın ya da kutsal alanın yerinin henüz belirlenemediğini ve meydana çıkarılmadığını gösterebilmektedir. Bilindiği gibi bir kentte herhangi bir tanrının tapınım yeri olması, o tanrının kentin önemli tanrılarında biri olabileceğini ortaya koymaktadır. Söz konusu mabedin olduğu var sayıldığında, Kolossai kentinde Dionysos ile ilgili başka birçok buluntunun ve yazıtın ele geçirilebileceği düşünülebilir. Yapılacak yeni kazılarda, Dionysos ile ilgili yeni buluntuların ortaya çıkabileceği umut edilmektedir. Yazıtın yayınlanması halinde yazıtın çözümü yapılacak ve yorumlar çoğalacaktır.

3.4 TRIPOLIS

Kentte 1993 yılında sadece ana caddede olmak üzere, Hierapolis Arkeoloji Müzesi Arkeologlarından Ali Ceylan, Musa Ülker ve Şaban Kök tarafından kısa dönem çalışılmıştır²⁶⁸. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından verilen izinle Müze Uzmanları tarafından yapılan bu kazıda Grek tipinde, doğal yamaca yapılmış bir tiyatronun varlığına rastlanılmıştır²⁶⁹. Daha önce Denizli Müzesi tarafından yapılan bir yıllık kazıdan sonra, şimdi tekrar Ege Üniversitesi’nden Yrd. Doç. Dr. Aytekin Erdoğan başkanlığında bilimsel kurtarma kazısı başlamıştır.

Kentte tanrıyla ilgili bir plastik eser yayınlanmamıştır²⁷⁰. Ayrıca herhangi bir kutsal alan ya da tapınak da bilinmemektedir. Ancak Hierapolis Arkeoloji Müzesi’nde kentten çıkan

²⁶⁷ BCH 11: 353, no.10.

²⁶⁸ Gider, 2006: 25.

²⁶⁹ Ceylan, 2000: 83.

²⁷⁰ 2007 yılında başlayan ve sonuçları henüz belgelenmemiş olan bu kazılarda, vücudunun üst kısmı kırık olarak ele geçmiş bir erkek heykeli elde edilmiştir. Kesin olmayan sonuçlara göre, Kazı Başkanı Yrd. Doç. Dr. Aytekin Erdoğan tarafından bu heykelin bir panter üzerinde yer alması ve aynı panter üzerinde bir sarmaşık çelenk betimi bulunması dolayısıyla Dionysos’a ait olabileceği düşünülmektedir.

yayınlanmamış, iki adet tiyatro kabartması ve yayınlanmış iki adet Dionysos tasvirli sikke ele geçmiştir.

3.4.1 Kabartma Levhaları

Kentten iki adet genç ögeli kabartma levhası ele geçmiştir. Bu levhalar, şu an Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde sergilenmektedir. Kabartmaların ikisinde de söz konusu genç betim ayakta tasvir edilmiştir. İlk levha çok aşınmıştır; ancak kısa eteğinden ve elindeki teften dolayı, bu figürün Dionysos alayına eşlik eden bir mainad olduğu söylenebilir (Lev XI- Res 27). Daha önce Hierapolis kentinde anlatılan “Dionysos Betimli Levha” (Lev VII- Res 16) da olduğu gibi, figürün yanında bir sepet tasviri bulunmaktadır. Araştırma içerisinde belirtildiği gibi sepet betimi, tanrının titanlar tarafından parçalanması sırasında, kalbinin Athena tarafından kurtarıldığına işaret eden bir betimdir. Burada tasvir edilen betimin Dionysos'la alakalı olabileceği düşünülebilir.

Diğer levha, bu levhanın devamıdır ve daha iyi korunmuş durumdadır (Lev XI- Res 28). Burada tasvir edilen uzun saçlı gencin erkeklik organından dolayı bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu figürün ayakları aşınmadan dolayı belli olmasa da kollarından dolayı dans etmekte olduğu düşünülebilir. Baş hafifçe öne eğik olan bu betimin, içkinin ve dansın etkisiyle sarhoş olmuş bir Dionysos betimi oluşturduğu söylenebilir. Benzer bir figür Reinach'ın kitabında belirtilmiştir. Dionysos, burada da uzun saçlı, genç ve çıplak betimlenmiştir²⁷¹. Bu benzer heykelin elleri ve bacakları kopuk olmasına rağmen Tripolis'teki levhada olduğu gibi; dans etme pozisyonunda olabileceği görülmektedir.

Bu iki levhanın, Dionysos Şenliklerini oluşturan yeni bir kabartma frizinin varlığına işaret edebilecekleri söylenebilir. İkisi birlikte Hierapolis Tiyatrosu Kabartmaları'nda kollarını açıp dans eden pan (Lev VI- Res 13) ve tef çalan mainadın (Lev VI- Res 12) buldukları kabartma parçalarıyla benzerlikler gösterir.

3.4.2 Sikkeler

İki tane Dionysos tasviri olan sikke bulunmuştur. İlk sikkenin ön yüzünde Roma tanrıçasının bir büstü ve ΘEA ΡΩΜΑ yazısı vardır. Arka yüzünde ise bir Thrysos ve bir Kantharos ile tasvir edilmiş ayakta duran bir Dionysos betimi söz konusudur²⁷² (Lev XII- Res 29). Diğer Roma dönemi sikkelerinden farklı olarak bu sikkenin ön yüzünde tanrı Dionysos'un büstü olmayıp, tanrı sikkenin arka yüzüne işlenmiştir. Ön yüze Roma dönemini de simgeleyen tanrıça Roma, arkaya ise yine tanrı Dionysos, ama büst değil de, farklı bir

²⁷¹ Reinach, 1969: 62.

²⁷² SNG Aul, 1964: no: 3302.

betimle basılmıştır. Ön yüzde Roma imparatorluğunun tanrılaştırılan imparatorlarından biri yerine Roma dönemini sembolize eden tanrıça Roma'nın büstü yer almaktadır. Arka yüzde ise Roma dönemi paganlaştırılan tanrılarından biri olan Dionysos da ellerinde atribütleriyle betimlenmiştir. Bu sikkede işlenen konu, Phrygia Bölgesi'nin Ankyra kentinden çıkmış olan bir başka sikkede de tasvir edilmiştir. Severus'lar dönemine tarihlenen bu sikkenin de ön yüzünde Tanrıça Roma'nın büstü ve ΘΕΑ ΡΩΜΕ yazısı yer almaktadır. Arka yüzünde ise sağ elinde kantharos ve solunda thyrsos olan bir Dionysos betimi vardır²⁷³

Diğer sikkenin arka yüzünde Thyrsos ve Kantharos tutan bir Dionysos tasviri ve ΤΡΙΠΟΛΕ-ΙΤΩΝ yazısı vardır²⁷⁴ (Lev XII- Res 30). Bu sikkede de diğer Tripolis sikkesi gibi Dionysos, arka yüzde attribütleriyle birlikte yer almaktadır.

Dionysos tapınımla ilgili başka bir belgeye rastlanılamamış olan Tripolis kentinde, kazılar sürmektedir. Ancak şimdiye kadar ele geçmiş sikke betimlerinden tanrının sikkelerde, arka betimde yer almasından ötürü diğer Lykos Vadisi kentleri kadar öneme sahip olmadığı söylenebilir. Buradan Tripolis'te Dionysos'a tapım olduğu ama tanrının kentin önemli tanrılarından biri olmadığı sonucu çıkarılabilir. Ancak şimdiye kadar ele geçmiş olan, tanrıyla ilgili buluntuların, henüz başlayan kazılarla çoğalabileceği düşünülmektedir.

²⁷³ Atlan, 1976: 36; lev. I, no. 16.

²⁷⁴ SNG Aul, 1964: no. 3309.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ CİVARINDA DIONYSOS KÜLTÜ OLAN KENTLER

4.1 ATTOUDA

Attouda yerleşiminde kültle ilgili, antik yerleşiminin modern yerleşimi olan Hisarköy’de ve Aliğa Çiftlik’te olmak üzere birer yazıt ve arka yüz betimli iki sikke ele geçmiştir.

4.1.1 Yazıtlar

Kentten, Kral Attalos’un mektuplarından biri ve bir bina yazıtı olmak üzere iki yazıt ele geçmiştir.

4.1.1.1 Kral Attalos’un Mektubu

Hisarköy’deki bir evin duvarında Dionysos sanatçıları ile ilgili bir yazıt ele geçmiştir. Bu mermer yazıt 23 cm yüksekliğinde ve 175 cm uzunluğundadır.

[— — —]οιας [— — — — —]
 [— —] συνόδοις δια [— — — — —]
 [— —] θησονται άλλα [— — — — —]
 [— —] ισονται εάν μη [— — — — —]
 [—] αγμ (έ) νοι περι των [— — —]
 [ε] ι δε τινες μετα τας (γα da τα σ) [— —]
 [ε] ποησαντό τινας συν [— — — — —]
 [κ] εκριμένον παρα (ιτ) ησ [— — — — —]
 [ο] υν συναλλασσόντω [ν — — — — —]
 [] θωνται νόμους πρ [— — — — —]
 [] ας μη θλιμηναι κριν [— — — — —]
 [] μένους κατά τόπον [— — — — —]
 [] πληθη των εις τη [ν — — — — —]
 [—] ιν μήνας εξ αρχο [— — — — —]

[—] ντων (ya da ν τῶν) κατά λόγο [ν —]

[—] ου βασιλικου [— — — — —]²⁷⁵

Bu yazıt, Kral Attalos'un mektuplarından bir tanesidir ve M.Ö. II. yy'a tarihlenmektedir. Burada bahsi geçen 2. satırdaki 'görüşmeler' (συνόδοις), 8. satırdaki 'reddetme', 9. satırdaki 'karara bağlama', 13. satırdaki 'kalabalık' ve 14. satırdaki 'zaman sınırlaması' kelimeleri, kralın buraya yerleştiğini ve burada Dionysos Sanatçılarıyla anlaşmazlıklar yaşadığını göstermektedir²⁷⁶. Eumenes II, sanatçılarla olan anlaşmazlıkları sonuçlandırmaya çalışırken, Attouda halkı da yönetimle ilgili başka sorunlar ortaya çıkarırlar. 7., 9. ve 10. satırlardaki fiiller olasılıkla τεχνῖται (sanatçılar) ile alakalıdır. 14. satırdaki 'altı ay' kelimesi de muhtemelen —ἀρχο[μένουσ ἀπὸ —] — tarafından önerilen tarihi ifade etmektedir²⁷⁷.

4.1.1.2 Bina Yazıtı

Aliağa Çiftlik'den bir frize ait olması muhtemel olan beyaz mermerden bir yazıt ele geçmiştir. 15 cm uzunluğunda, 16 cm genişliğindedir.

[Καρμίνιος Κλαυδ]ιανὸς ὁ στεφανη[φόρος . . c.8 . . .]

[. c.6 . . στεφανη]φόρος καὶ ἀρχιερε[ὺς τῆς Ἀσίας τοῦ]

[ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ ἐ]ρεὺς τοῦ Προκα[θηγεμόνος Ἡρακ]-

[λέουσ κ(αὶ) τοῦ Καθη]γεμόνος Διονύ[σου ἀνέστησεν.]²⁷⁸

Bu yazıtta, bir stephane[phoros] ve Ephesos'daki tapınağın yüksek rahibi olan [Carminius Claud]ianus'un aynı zamanda Herakles Prokathegemon ve Dionysos Kathegemon'un da rahibi olduğu ve bu binayı inşa ettirdiği yazmaktadır. Yazıt, beyaz mermer üzerinde yer alır ve Antoninus Pius Dönemi'ne tarihlenir²⁷⁹. Kentin magistatlarından biri ve Dionysos Kathegemon'un da rahibi olan Carminus Claudianus'un Attouda'ya bir bina inşa ettirmesini gösterir ve bu yazıt kentin Dionysos'la ilişkilendirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Carminus Claudianus ailesiyle birlikte yerel ve taşralı bir mevkiden senotaya ait yüksek bir seviyeye geçmiştir²⁸⁰. Daha önce sikkelerde betimlenen bu durum, bu yazıtla

²⁷⁵ MAMA VI, 1939: no. 65.

²⁷⁶ MAMA VI, 1939: 24-25.

²⁷⁷ MAMA VI, 1939: 25.

²⁷⁸ Sheppard, 1981: no.6.

²⁷⁹ Sheppard, 1981: 25.

²⁸⁰ Bu aile hakkında bilgi için bkz. Thonemann vd, 2005, 75.

birlikte ilk defa yazıtlarda da gösterilmiştir²⁸¹. Bu yazıt da Dionysos'un diğer Lykos Vadisi kentlerinde olduğu gibi Attouda'da da imparatorluk döneminde, kentin magistratı dolayısıyla önemsendiğini göstermektedir.

4.1.2 Sikkeler

Kentte arka yüzünde Dionysos betimi olan İmparatorluk Dönemi'nden iki sikke ele geçirilmiştir. İlk sikkede Dionysos sola dönük, khimation giymiş, kantharos ve thyrsos tutarken gösterilmiştir. Ayaklarının dibinde ise bir panter bulunmaktadır²⁸² (Lev XIII- Res 31).

Diğer sikke de bir panterin önünde; sağ elinde Kantharos ve solunda thyrsos tutmakta olan sola dönük bir Dionysos tasviri vardır ve ΦΙΛΟΜΗΛΕΩΝ yazmaktadır. Sikkenin ön tarafında ise bir Demos tasviri olup ΔΗΜΟC yazmaktadır²⁸³ (Lev XIII- Res 32).

Attouda da Tripolis kentinde olduğu gibi diğer Roma dönemi sikkelerinden farklı olarak sikkelerin ön yüzünde tanrı Dionysos'un büstü yer almamaktadır. Tanrı, sikkenin arka yüzüne atribütleriyle birlikte işlenmiştir. Ön yüze Roma dönemini simgeleyen özellikler, arkaya ise yine tanrı Dionysos, ama büst değil de, farklı bir betimle basılmıştır.

Kentte Dionysos tapımıyla ilgili olabilecek başka herhangi bir buluntu henüz saptanamamıştır. Ancak ele geçen yazıttan Attouda kentinde Dionysos Sanatçılarının olduğu ve faali olarak çalıştıkları anlaşılabilir. Bilindiği gibi bu sanatçılar, Dionysos adına düzenlenen tiyatro ve müzik şenliklerine sağlanan sanatçılardır. Bu Sanatçıların icra ettikleri sanat için bir mekân olması gerekliliği vardır. Bu mekânın da tiyatro olması gereklidir. Attouda yapıları, şimdiye kadar hiç yayınlanmamıştır. Ancak üç tanesinin Hellenistik Dönem'e gittiği bilinmektedir²⁸⁴. Kentte mimari eleman tespiti yapılamamıştır²⁸⁵. Modern yerleşim olan Hisarköy, antik yerleşim üzerinde kurulduğu için hiçbir imara izin verilmemiş, buna bağlı olarak da doğusunda başka bir yere taşınmasına karar verilmiştir. Köyün taşınması ile ilgili çalışmalar devam etmektedir²⁸⁶. Sadece ele geçen bu yazıttan kentte bir tiyatro olabileceği anlaşılmaktadır.

²⁸¹ Sheppard, 1981: 26.

²⁸² Head, 1897: Lev X, no. 14.

²⁸³ Tekin vb, 2007: no. 7.

²⁸⁴ MAMA VI, 1939: 12.

²⁸⁵ Söğüt, 2007: 383.

²⁸⁶ Söğüt, 2007: 385.

4.2 DIONYSOPOLIS

Phrygia'da Hierapolis'in kuzeydoğusunda bulunan bir kenttir. Ramsay, Eumenes ve Attalos'un bölgede arkaik bir Dionysos heykeli bulduklarını ve kralların kente bu heykel dolayısıyla "Dionysos'un Kenti" adını verdiklerini söylemektedir²⁸⁷. Ancak kentin lokalizasyonu kesin olarak yapılmamıştır.

4.2.1 Sikkeler

Phrygia Dionysopolis'i adına basılmış M.Ö. Geç 3. yy'dan M.S. 1. yy'a kadar tarihlenen on sikke saptanmıştır. İlkinin ön tarafında sarmaşık taçlı bir Dionysos büstü vardır. Arka yüzünde ise bir üzüm salkımı betimi söz konusudur ve ΔIONΥΣ yazmaktadır²⁸⁸. (Lev XIV- Res 33).

Bir diğer sikkenin de ön kısmında sarmaşık taçlı bir Dionysos tasviri vardır. Arka kısmında ise soldan sağa devam etmekte olan üzüm salkımı betimi ve ΔIONΥΣ yazısı vardır²⁸⁹ (Lev XIV- Res 34).

Bir diğer sikkenin de aynı şekilde ön kısmında sarmaşık taçlı bir Dionysos tasviri vardır. Arkasında da soldan sağa devam eden bir üzüm salkımı betimi vardır. Sikkenin arka yüzünde ise ΔIONΥ yazısı vardır²⁹⁰ (Lev XIV- Res 35).

Kente ait bir diğer sikkenin de ön yüzünde sarmaşık taçlı bir Dionysos büstü yer almaktadır. Arka tarafında ise üzüm salkımlarıyla bir üzüm asması tasviri vardır. ΔIONU yazısı da söz konusudur²⁹¹ (Lev XIV- Res 36).

Başka bir sikkenin ön yüzünde, Demeter görünümündeki, çelenk taçlı bir Dionysos büstü, arka kısmında ise bir çelengin içinde altı ışınlı yıldız tasviri vardır. Çelengin altında da ΔIONΥ yazmaktadır²⁹² (Lev XIV- Res 37). Bu sikkede de daha önce bir Laodikeia sikkesi için bahsedildiği gibi, -Demeter'in örtülü betimlenmesinden dolayı- sikkenin basıldığı dönem ekinlerinin verimsizliği anlatılmak isteniyor olabilir. Sikkelerde Dionysos'un Demeter

²⁸⁷ Ramsay, 1895: 126.

²⁸⁸ SNG Stancomb, 1973: no. 107.

²⁸⁹ SNG Stancomb, 1973: no. 108.

²⁹⁰ SNG Stancomb, 1973: no. 109.

²⁹¹ SNG Stancomb, 1973: no. 110.

²⁹² SNG Stancomb, 1973: no. 111.

şeklinde işlenmesi tamamen tarımla bir bağlantı kurulmak istenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Bir diğer sikkenin de ön yüzünde Demeter görünümünde bir Dionysos büstü vardır. Arka yüzünde de aynı şekilde bir çelenk içerisinde altı yıldız tasviri ve ΔIONY yazısı vardır²⁹³ (Lev XIV- Res 38). Bu sikkede de bir önceki sikkede olan benzer anlatım söz konusudur. Ancak burada Demeter örtülü betimlenmemiştir. Buradan da sikkenin basıldığı dönem için, tarımın beklenen verimi vermekte olduğu sonucuna varabiliriz. Çelenk içerisinde yer alan altı yıldız betimi ise, mitolojik bir olayı anlatmak istiyor olabilir. Mitolojide Pleiadlar olarak isimlendirilenler Atlas ve Pleione'nin yedi kızıdır. Sadece bir tanesi bir ölümlüye eş olduğu için bir tanesi ölümlüdür. Ölümlü olan kız kardeş bir yılan tarafından sokulup öldürülünce diğer kardeşler bu duruma fazlaca üzülmüşler ve onlar da birer yıldız dönüşmüşlerdir²⁹⁴. Bu sikkede yedi yıldız değil, altı yıldızın bir çelenk içinde betimlenmiş olması, yıldızların ölümsüz kardeşleri simgelediğini, çelengin ise ölmüş olan kardeşi simgelediği anlamının çıkarılabilmesini sağlayabilmektedir. Pleiadların göğe çıkmaları, başka bir görüşe göre de Elektra ile bağlantılıdır. Pleiadlardan biri olan ve Zeus'la birleşen Elektra'nın Dionysos'la akrabalık bağlantısı vardır. Tanrı ve beraberindeki kalabalık bir grup, Hindistan Seferi sırasında mücadelelerden galip gelmişlerdir. Elektra'yla bağlantı kuran bu görüşe göre; tüm Pleiadlar da Elektra ile birlikte bu zafer üzerine gökte birer yıldız olmuşlardır²⁹⁵. Bu iki sikke olasılıkla bu galibiyeti anma amaçlı basılmıştır.

Diğer sikkenin ön yüzünde sarmaşık taçlı bir Dionysos betimi, arkasında ise tek başına bir buğday başağı betimi ile ΔIONY yazısı vardır²⁹⁶ (Lev XIV, Res 39). Geç 3. ve geç 2. yy'a tarihlenir. Tanrının ön yüzüne basılan büstü, arka yüzdeki buğday başağı betimiyle perçinlenmiştir. Bu da Dionysos'un tarım tanrısı olma özelliğine vurgulama yapma amaçlı olabilir.

M.Ö. 1.yy ve M.S. 1.yy'a tarihlenen bir diğer sikkenin de ön yüzünde sarmaşık taç giymiş örtülü bir Demeter şeklinde Dionysos büstü, arka yüzünde ise thyrsos ile birlikte tasvir edilmiş olan üzüm salkımları vardır. Sağ kısmında da bir ΔIO yazısı söz konusudur²⁹⁷ (Lev

²⁹³ SNG Stancomb, 1973: no.113.

²⁹⁴ Erhat, 1997: 248.

²⁹⁵ Nonnos,13: 411.

²⁹⁶ SNG Stancomb, 1973, no:114.

²⁹⁷ SNG Stancomb, 1973, no:118.

XIV- Res 40). Dionysos'un attribütlerinden biri olan üzüm salkımının, tanrı adına kurulmuş, üzüm bağları ve şarapçılığıyla ünlü bu kentten sikkelerinde gösterilmesi gayet normaldir.

Diğer sikkenin ön yüzünde başı sağa dönük olan, sarmaşık taçlı bir Dionysos betimi, arka yüzünde ise bir thyrsos ile bir üzüm salkımı betimi vardır. Bu yüzde sadece izleri seçilebilen ΔIO yazısı söz konusudur²⁹⁸ (Lev XIV- Res 41). Sikke oldukça yıpranmış durumdadır ve üzerindeki betimler ve yazılar belli belirsizdir.

Kentte ele geçen diğer sikkenin ön yüzünde etrafı monogramlarla çevrelenmiş, sarmaşık taçlı bir Dionysos betimi dikkati çeker. Arka yüzünde ise üzüm taneli bir asma çelengi bulunmaktadır. Bu yüzde bazıları Latin harflerinden oluşmak üzere ΔIONY COΠO ΛEVC yazmaktadır²⁹⁹ (Lev XIV- Res 42).

Sikkelerde yer alan *Senate*, *Demos* ve *Strategos* kelimeleri, yerel yönetimden bahsetmektedir. Ancak, yazıtlar bu konu hakkında bilgi vermemektedir³⁰⁰.

İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bu sikkeler tanrının, adına kurulduğu kent için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi kentin tanrısı, kente adının da verildiği Dionysos'tur. Dolayısıyla bu yüzden sikkelerde tanrının betimi yer almaktadır. Tanrı bazen başka tanrılar yerine de sikkelerde o tanrı gibi betimlenmiştir. Bu tanrı, genellikle, bir başka tarım tanrısı olan Demeter'dir. Bu sikkelerden de Dionysopolis kentinde tarımın öncelikli öneme sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. Hem Dionysopolis'in bulunduğu Çal Yöresi, günümüzde de antik dönemde olduğu gibi bağ ve bağcılıkta öncü kentlerden biridir³⁰¹. Bu da Dionysopolis ya da günümüzdeki Çal topraklarının tarıma ne kadar elverişli olduğunun anlaşılmasını kolaylaştırır.

Zaten Phrygia'daki bağcılık kırsal kentte oldukça önemlidir. Buna M.S. 1. - 3. yy'lar arasında tarihlenen kapı tipi mezar stellerinin üzerinde yoğun olarak bulunan üzüm salkımları, bağ ve asma tasvirleri, bağ çapası, budama bıçağı gibi aletlerin varlığı örnek olarak gösterilebilir³⁰². Ayrıca Phrygia Kotiaion ve Aizonai arasında yer alan Yaylababa Köyü'nde ele geçmiş bir adak yazıtında Malay'a göre Asma ve Bağ Sevenler Derneği üyeleri tarafından

²⁹⁸ SNG Stancomb, 1973: no.119.

²⁹⁹ SNG Stancomb, 1973: no.121.

³⁰⁰ Ramsay, 1895: 126.

³⁰¹ Şimşek 2007b, 24.

³⁰² Doğer, 2004: 176.

yapılmış bir adak söz konusudur³⁰³. Bu da Phrygia'da asma ve bağcılığın önemsendiği konusuna bir örnektir.

Daha önce de bahsedilen tanrının adının kente verilmesini sağlayan Attalos ve Eumenes'in bulduğu arkaik Dionysos heykeline rastlanılamamıştır. Stephanos Byzantinus ve Ramsay'ın anlattıkları dışında bu konuda bilgi sahibi olunamamaktadır. Bu da kentteki Dionysos kültürünün yalnızca sikkelerden anlaşılmasını sağlamaktadır.

³⁰³ Malay, 2005: 43.

SONUÇ

Kökene Lydia ve Phrygia olduğu düşünölen Tanrı Dionysos'un, Lykos Vadisi kentleri incelendiğinde buralarda költünün var olduğu, ama kesin kanıtların eksik olduğu görölmüştür. Devam eden ve ileride yapılacak olan kazıların bu konuya ışık tutması beklenebilir.

Vadideki yerleşimlerden biri Lydia, diğeri Phrygia kenti olduğu anlaşılan bölgede Tanrı Dionysos için inşa edilen hiçbir tapınak görölmezken, sikke ve yazıtlardan bölgede tanrının az bir tapınımı olduğu göze çarpar. Bölgede ele geçen belgelerin çoğu M.S. I. ve II. yüzyıllara tarihlenmiştir. Bunun nedenlerinden biri olarak, insanların bu devirde bu dine daha çok yöneldiği saptaması yapılabilir. Bu nedenle Dionysos daha önemli bir yere konmuştur. Dolayısıyla, dönem içerisinde Dionysos en çok tapım gören tanrılardan biri olmuştur. Bu dönemlerde ortaya çıkmış olabilecek olası verimsizlik de bu költü arttırmış olabilir.

Lykos Vadisi kentlerinin tiyatrolarında, bu güne kadar yapılmış kazı çalışmaları içerisinde, tanrı için bir sunak saptanamamıştır. Lykos Vadisi kentlerinde tapınakların henüz bulunamamış olması, Hierapolis kenti için belirtildiği gibi, Bakkhalania Şenliklerinin yasaklanmasıyla Dionysos költünün de daha geri planda kaldığı ya da bu Senato kararından sonra varolan tapınakların yok edilmiş olabilecekleri fikrini çağırılmaktadır. Bu iki kentten sonra vadinin en büyük ve önemli kenti sayılan Kolossai kentinde henüz hiç düzenli kazı yapılmamıştır. Tripolis'te ise Denizli Müzesiyle ortaklaşa düzenlenen bir kazı çalışması başlamıştır. Bu iki kentteki yeni başlayan ve başlayacak olan çalışmalar, költle ilgili vadideki belirsiz durumu aydınlığa kavuşturabilecek birer olgudur.

Hierapolis Roma Tiyatrosu'nda Dionysos Şenlikleri'nin işlendiği bir friz bulunmaktadır. Yine Hierapolis'ten başka bir frize ait bir levha ele geçmiştir; ancak dolgu malzemesi olarak kullanılmış bu levhanın yeri belli değildir. Bu levha, aynı kentte farklı bir yapıdaki bir frizi ya da farklı bir eseri çağırılmaktadır. Dionysos, tiyatrolarda çok işlenen bir konu olduğu için vadinin diğeri kent tiyatrolarında da bu konuyla ilgili buluntular beklenebilir.

Nitekim Denizli Müzesi'nin Tripolis Sütunlu Cadde'de yaptığı müze kurtarma kazısında yeni bir tiyatro kabartmasının varlığına dair buluntular ele geçmiştir. İki adet kabartma levhası halindeki bu buluntular, vadide Dionysos Şenlikleri'nin işlenmiş olabileceği yeni bir tiyatro frizinin ya da başka bir eserin varlığına işaret edebilir.

Hierapolis ve Laodikeia kentlerinde Dionysos heykelleri olduğu yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Hierapolis kentindeki heykelin yalnız gövde kısmı ele geçmişken, Laodikeia kenti için Şemikler Köyü'nde heykel bütün olarak bulunmuştur. Kentte

sadece bir tanrı heykelinin olması bile bu tanrının kent için önemli bir obje olduğunun düşünülmesini sağlayabilir.

Laodikeia kentinde Dionysos betimli olabilecek bir lahit saptanmıştır. Bu betimin Dionysos'a ait olduğu varsayıldığında, bu lahitten Dionysos'un kent lahitlerde heykel niyetinde ve heykel büyüklüğünde yapıldığı görülmektedir.

Kentlerde şimdiye kadar tanrıyla ilgili altı yazıt ve yirmi bir sikkenin varlığı saptanmıştır. Yazıtlardan iki tanesi adak yazıtı olup, bir tanesi Hierapolis'te ele geçmiştir. Diğer adak yazıtı ise Kolossai kentinde bulunmuştur. Bu yazıt, adı belirlenemeyen olası bir Dionysos rahibinin varlığından bahsetmektedir. Bu rahibin yazıttaki ve dolayısıyla kentteki varlığı kabul edildiğinde, Kolossai kentinde bir tapınağın olabilir olması beklenebilir. Bu durumda, doğal olarak Dionysos'un o kentin tanrılarında biri olabileceğini ortaya çıkarmaktadır. Herhangi bir kentte bir tapınağın ya da kutsal alanın olduğu varsayıldığında, tapınağın sahibi olan tanrının kentin koruyucu tanrısı olması beklenirdi. Kentte kazı çalışmalarının başlamasıyla birlikte, bu ve kentle ilgili başka konuların da aydınlığa kavuşacağı düşünülmektedir.

Diğer yazıtların ikisi Laodikeia ve Attouda kentlerinden elde edilmiştir. Bu yazıtların ortak özelliği ise, Dionysos sanatçıların buldukları kentlerde imparatorla anlaşmazlıklar yaşadıklarına dair konuları içeren metinlerden oluşmalarıdır. Daha önce belirtildiği gibi Dionysos Sanatçıları, sanatlarını çoğunlukla tiyatrolarda icra etmektedirler. Bu tiyatrolardan, Laodikeia kentinde iki adet bulunmaktadır. Ancak Attouda kentinde henüz bir tiyatronun varlığına dair bilgilere rastlanılmamıştır. Tiyatronun ortaya çıkması da kentteki Dionysos kültürünün varlığını daha belirgin bir şekilde ortaya koyacaktır.

Kentlerde ele geçen diğer iki yazıtın biri Hierapolis'te diğeri ise Attouda'da bulunmuştur. Hierapolis'te ele geçen yazıt, kentteki Dionysos Gizemlerinin varlığından bahsetmektedir. Attouda'da ele geçen diğer yazıtta ise Ephesos Dionysos Kathegemon Tapınağı Rahibi'nin kentte bir bina inşa ettirdiği yazmaktadır.

Dionysos kültürü imparatorların özel çabasıyla daha da gelişmiştir. Lykos Vadisi kentlerinin hemen hepsinde Roma Devri'nde Dionysos adına sikke basılmıştır. Kentlerde ele geçen Dionysos kültürü ile ilgili olan sikkelerin, çoğunun ortak özelliği Dionysos büstünün sikkenin ön yüzüne işlenmiş olmasıdır. Bu sikkelerin arka taraflarına ise tanrıyla ve sikkenin basıldığı kentle alakalı başka mitolojik tanrılar ya da olaylar işlenmiştir. Söz konusu bu sikkelerden Hierapolis kentinde üç, Laodikeia kentinde dört, Dionysopolis kentinde ise on

tane ortaya çıkarılmıştır. Tripolis ve Attouda kentinde de ikişer adet bulunan Dionysos sikkeleri, diğerlerinden farklı olup, bu sikkelerde Dionysos, attribütleriyle birlikte sikkenin arka yüzünde yer almaktadır.

Lykos Vadisi'nde ele geçen tüm bu buluntular, kentlerde Dionysos tapımının var olduğu ancak az olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Kazıları süren Hierapolis ve Laodikeia kentlerinde tanrının kültüyle ilgili buluntuların diğer Lykos Vadisi kentlerine göre fazla olduğu görülür. Özellikle Hierapolis kentinde Dionysos'un Plutonium'dan dolayı, yeraltıyla bağlantı kurması dolayısıyla kentin Hades kadar önemli tanrılarında biri olduğu düşünülebilir. Vadideki diğer önemli iki kent hakkındaki bilgiler, yapılacak kazılardan sonra netleşecektir. Bu çalışmalarla daha çok bulgunun ortaya çıkması ve vadideki Dionysos kültü hakkında daha fazla bilgi sahibi olunması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Anadolu M. U. (1988). Batı Anadolu'da Bulunan Demeter ve Khitonien Tanrılar Tapınakları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı VI*, Ankara, s 121-140.
- Aneziri S. (2003). *Die Vereine der Dionysischen Techniten im Kontext der Hellenistischen Gesellschaft*, Historia 183, Stuttgart.
- Akurgal E. (2000). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul.
- Apollodorus. *The Library Vol: I*, (İngilizceye Çeviren: Frazer J. D.), The Loeb Classical Library, London/New York, 1912.
- Arıkan Y. (1995). *Uygulamalı Tiyatro Eğitimi I*, Arıtaş Yayınları, İstanbul.
- Athenaeus. *The Deipnosophists II*, (İngilizceye Çeviren: Yonge C. D.) Attalus: Sources for Greek and Roman History, 1854.
- Atik N. – Koçel Erdem Z. (2002). Buldan (Denizli) Arkeolojik Belgeleme Çalışması, *Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları: Buldan, Tüba-Yüksek Yayınları 1/2*, İstanbul, 2002, s. 1-7.
- Atik N. – Koçel Erdem Z. (2002). Buldan (Denizli) Arkeolojik Belgeleme Çalışması, *Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları: Buldan, Tüba-Yüksek Yayınları 2/2*, İstanbul, 2002, s. 1-16.
- Atlan S. (1976). 1947-1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara.
- Atlan S. (1993). *Grek Sikkeleri (Arkaik – Klasik – Hellenistik)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Bates W. N. (1899). The Lenaea, the Anthesteria and the Temple en Limnais, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 30, s. 89-98.
- Baydur N. (1998). *Roma Sikkeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Baysal H. (2000). Lykos Vadisindeki Antik Kentler, *Ricerche Archeologiche Turche Nella Valle Del Lykos / Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, Congedo Editore, s. 43-49.
- BCH 11 (1887). Clerc M. A., Inscriptions de la Vallée de Méandre. Tralles, Nysa, Attuda, Laodicée et Colosses, *Bulletin de Correspondance Hellénique 11*, Paris, s. 346-357.
- Bejor G. (1991). *Le Statue, Hierapolis- Scavi e Ricerche III*, Giorgio Bretschneider Editore.
- Bejor G. (2000). Per Una Ricerca di Laodicea Ellenistica, *Laodicea di Frigia*, Giorgio Bretschneider Editore, Roma, s. 15-23.
- Belke K. – Mersich N. (1990). *Phrygien und Pisidien*, Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Austrian Academy of Science Press, Wien.
- Bittel K. (1976). *Les Hittites*, Éditions Gallimard, Paris.

- Burkert W. (1999). *İlkçağ Gizem Tapıları* (Çeviren: Şener S.), İmge Kitabevi, Ankara.
- Capaldo L. (1994). Villa dei Misteri, Misteri Svelati- *Immagini, Forme e Riti Misteriosi a Pompei, Paestum e in Magna Grecia*, Casa Editrice Fausto Fiorentino, Napoli, s. 12-15.
- Carpenter T. H. (2002). *Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji* (Çeviren: Bensen B. M. Ünlüoğlu), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Ceylan A. (2000). Tripolis Antik Kenti ve Buldan Nekropolü Kazı Çalışmaları, *Ricerche Archeologiche Turche Nella Valle Del Lykos / Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, Congedo Editore, s. 83-88.
- Cicero. *Tanruların Doğası* (Çeviren: Telatar F. –Özaktürk F. G.), Dost Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Cook A. B. (1895). On The Thymele in Greek Theatres, *The Classical Review*, 9-1, s. 370-378.
- Çubuk N. (2006). *Hierapolis Tiyatro Kabartmaları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- D'Andria F. – Ritti T. (1985). *Hierapolis Scavi e Ricerche II: Le Sculture del Teatro: I Rilievi con i cicli di Apollo e Artemide*, Giorgio Bretschneider Editore, Roma.
- D'Andria F. (2003). *Arkeoloji Rehberi/Hierapolis (Pamukkale)* (Çeviren: Dökmecioğlu E.), Ege Yayınları.
- D'Andria F. (2006). Hierapolis (Pamukkale) Dün ve Bugün), *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 2. Cilt, Denizli, s. 32-37.
- Daigle R. J. and Lapidus F. R. (1973). *The Mentor Dictionary of the Bible*, New English Library Limited, London.
- Daremberg C. –Saglio E. (1892). *Dictionnaire Des Antiquites Grecques et Romanes*, D'Après Les Textes Et Les Monuments, Tome Deuxième, Première Partie (D-E), Libraire Hachette, Paris.
- Diodorus Siculus. *Library of History* Vol: I, Books 1-2.34 (İngilizceye Çeviren: Oldfather C. H.), The Loeb Classical Library, London/New York, 1935.
- Doğer E. (2004). *Antik Çağ'da Bağ ve Şarap*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Drew-Bear T. (1976). Local Cults in Greco-Roman Phrygia, *Institut Fernand Courby*, Lyons, s. 247-268.
- Drew-Bear T. – Naour C. (1990). Divinities de Phrygie, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW) II*, 18-3, s. 1907-2044.
- Duman B. –Konakçı E. (2006). Kolossai: Höyük, Kalıntı ve Buluntuları (Colossae: The Mound, Remains and Findings), *Arkeoloji Dergisi* 8-2, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, s. 79-104.

- Dürüşken Ç. (2000). *Roma'nın Gizem Dinleri: Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Erhat A. (1997). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Elderkin G.W. (1936). Dionysos Eleutheros and Liber, *Classical Philology*, 31-3, s. 259-261.
- Euripides. *Bakkhalar* (Çeviren: Dilmen G.), Mitos Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ferrero D. D. B. (1986). Fouilles Et Restaurations A Hierapolis En 1985, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 193-198.
- Ferrero D. D. B. (2000). İtalyan Kazı Kuruluşunun 1999 Yılında Gerçekleştirdiği İşlerin Raporu, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir, s.195-208.
- Gider Z. (2006). Tripolis Anacaddesi'nde Müze Kurtarma Kazısında Bulunan Dorik Malzemeler, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 2.Cilt*, Denizli, s. 25-37.
- Grimal P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü* (Çeviren: Tamgüç S.), Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Hamilton W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London.
- Hançerlioğlu O. (1975), *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Haris J. R. (1915). The Origin Of The Cult Of Dionysos, *John Rylands Library*, s. 114-128.
- Haspels C. H. E. (1971). The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments, Volume I, *Princeton University Press*, Princeton, New Jersey.
- Hazan F. (1966). *Dictionnaire de la Civilisation Grecque*, Fernard Hazan éditeur, Paris.
- Hazlit W. (1851). *The Classical Gazetteer*, The Ancient Library; scanned by Tim Spalding.
- Head B. V. (1906). *Catalogue of the Greek Coins of Phrygia in the British Museum*, London.
- Head B. V. (1897). *British Museum Catalogue of the Greek Coins of Caria* (BMC Caria), London.
- Herodotos. *Herodot Tarihi* (Çeviren: Ökmen M.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Hesiodos. *Catalogue of Women* (İngilizceye Çeviren: Evelyn H. G. - White), Cambridge University Press, 2005.
- Homeros. *İlyada* (Çeviren: Erhat A. – Kadir A.), Can Yayınları, İstanbul, 1997.

- Houser C. (1979). *Dionysos And His Circle, Ancient Through Modern*, with an essay by Albert Henrichs, The Fogg Art Museum, Harvard Museum.
- IGSK 49 (1997), Corsten T. *Inscripfen griechischer Stadte aus Kleinasien 49*, Die Inscripten von Laodikeia am Lykos, Teil I, Bonn.
- Imhoof- Blumer F. (1974). *Kleinasiatifche MUnzen* (2 Bande in einem Band), Georg Olms Verlag Hildesheim, New York.
- İdil V. (1999). *Nysa ve Akharaka*, Yaşar Eğitim Kùltür Vakfı, İstanbul.
- İnan J. (1986). Perge Kazısı 1985 Yılı Çalışmaları, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Mùzeler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, s. 137-175.
- Kaleli L. (1996). *Mitolojide İnanç ve Peygamberler*, Can Yayınları, İstanbul.
- Kern O. (1958). Dionysos, *Paulys Realencyclopadië der Classischen Alterumswissenschaft (RE)*, Stuttgart, s. 1010-1046.
- Knight C. A. (1981). Fielding and Aristophanes, *Studies In English Literature 1500-1900*, 21-3, s. 491-498.
- Koch G. (2001). *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Konakçı E. – Duman B. (2006). Arkeolojik ve Yazılı Kanıtlar Işığında Kolossai, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kùltür Sempozyumu, Cilt 2*, s. 57-67.
- Ksenophon. *Anabasis* (Onbinlerin Dönüşü) (Çeviren: Gökcöl T.), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.
- LIMC III/1 (1986). Gaspari C. “Dionysos”, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae III/1 Atherion – Eros Artemis Verlag Zürich und München, Switzerland*, s. 414-420.
- LIMC III/2 (1986). *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae III/2*. Atherion – Eros Artemis Verlag Zürich und München, Switzerland, s. 296-455.
- Livius. Livy: From The Founding Of A City I-XIII, (İngilizceye Çeviren: Foster B. O. –Moore F. G. –Sage E. –Schlesinger A. C.), *The Loeb Classical Library*, London/New York, 1919-1951.
- Malay H. (2005). ΦΙΛΑΝΠΕΛΟΙ in Phygia and Lydia, *Epigraphica Anatolica, Heft 38*, s. 42-43.
- MAMA VI (1939). Buchler W. H. – Calder W. M. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua Vol VI; Monuments And Documents from Phrygia and Caria*, Mancester University Press, Manchester.
- Miller D. L. (1978). Hades and Dionysos: The Poetry of Soul”, *Journal of American Academy of Religion*, 46- 3, s. 331-335.
- Nietzsche F. (1994). *Tragedyanın Doğuşu* (Çeviren: Eyuboğlu İ. Z.), Say Yayınları, İstanbul.

- Nillson M. P. (1957). *The Dionysiac Mysteries of Hellenistic and Roman Age*, Lund, Gleerup.
- Nonnos. *Dionysiaca I-XV* (İngilizceye Çeviren: Rouse W. H. D.), Loeb Classical Library, London/New York, 1919-1951.
- Oppianus. *Oppianus Apamensis, Cynegetica*, Paris.
- Ovidius. *Publis Ovidius Naso: Dönüşümler (Metamorphoses)*, (Çeviren: Eyuboğlu İ. Z.), Payel Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Pausanias. *Description Of Greece I-V*, (İngilizceye Çeviren: Jones W. H. S.–Ormerod H. A.), The Loeb Classical Library, London/New York, 1918.
- Perdrizet P. (1910) *Cultes et Mythes du Pangée*, Paris.
- Plinius. *Pliny the Elder: Natural History: III-VII*, (İngilizceye Çeviren: Rackham H.), Harvard University, Cambridge, 1989.
- Plutarchos. *Plutarch: Lives I Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa, Solon and Publicola* (İngilizceye Çeviren: Perin B.), The Loeb Classical Library, London/New York, 1914.
- Plutarchos. *Plutarch: Moralia, Volume IV, Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Paralel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue... in Wisdom?*, (İngilizceye Çeviren: Babbitt F. C.), The Loeb Classical Library No. 305.
- Ramsay W. M. (1895). *The Cities And Bishoprics of Phrygia I* Oxford.
- Reinach S. (1969). *Répertoire De La Statuaire Grecque et Romaine*, Tome IV, Edizione Anastatica, “L’Erma” di Bretschneider, Roma.
- Rives J. B. (2005). *Phrygian Tales, Programme in Classical Studies*, York University, s. 223-244.
- Ridgeway W. (1912). *The Origin Of Tragedy, The Classical Review*, 26-4, s. 134-139.
- Ritti T. (1989). *Santuari e dediche votive*, in *Anathema. Regime delle offerte e vita dei santuari nel Mediterraneo antico, Hierapolis di Frigia*, Atti del Convegno Internazionale Roma, in *ScAnt*, III-IV, 1989-1990, s. 861-874.
- Robert L. (1935). *Villes D’Asie Mineure*, *Etudes De Géographie Antique*, E. De Boccard, Editeur, Paris.
- Rusten J. S. (1982). *Dionysius Scytobrachion*, Opladen.
- SEG 41 (1979). *Pleket H. W. –Stroud R., Supplementum Epigraphicum Graecum Vols. 26-41*, Amsterdam 1979-1994.
- Seyffert O. (1894). *Dictionary of Classical Antiquities*, The Ancient Library; edited by Henry Nettleship ve J. E. Sandys.
- Sheppard A. R. R. (1981). *R.E.C.A.M. Notes and Studies No. 7: Inscriptions from Usak, Denizli and Hisar Köy*, *Anatolian Studies* 31-7, s. 19-27.
- Sherrer P. (2000). *Efes Rehberi*, Ege Yayınları, İstanbul.

- Silvestrelli F. (2000). Bibliografia Topografica di Hierapolis di Frigia, *Ricerche Archeologiche Turche Nella Valle Del Lykos / Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, Congedo Editore, s. 375-423.
- Simon E. (1985). *Die Götter der Griechen*, Hirmer Verlag, München.
- Söğüt B. (2006). Antik Dönemde Salbakos Dağı ve Kalıntıları, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Cilt 2*, s. 15-24.
- Söğüt B. (2007). “Denizli-Hisarköy Müze Deposundaki Mimari Bloklar”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı- 2*, s. 383-396.
- Smith W. (1870). *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, The Ancient Library; University Michigan’s Project.
- Smith R. R. R. (2002). *Hellenistik Heykel*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- SNG Cop (1948), Munksgaard E. *Sylloge Nummorum Graecorum*, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Phrygia, Part I Abbaitis – Eumeneia, Copenhagen.
- SNG Aul (1964). Von Aulock S. *Sylloge Nummorum Graecorum*, Deutschland, Phrygien / 9 Heft. Nr 3329-4040. Verlag Gebr. Mann, Berlin.
- SNG Stancomb (1973). Morkholm O., Kraay C. M., Thompson M. *Sylloge Nummorum Graecorum* Vol. XI, William Stancomb Collection, ANS, New York.
- Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)* (Çeviren: Pekman A.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.
- Şahin N. (1993). Beyaz Lekythos’lar Işığında Klasik Devirde Atina’da Ölüm İkonografisi ve Ölü Kültü”, *Arkeoloji Dergisi*, 1-6, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, s. 143-167.
- Şimşek C. (1986). *Hierapolis Müzesi’nde Bulunan Roma Devri Heykelleri*, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Konya.
- Şimşek C. (2006). Laodikeia’dan Lâdik’e Denizli, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Cilt 2*, s. 38-50.
- Şimşek C. (2007a). *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, Ege Yayınları, İstanbul, 2007.
- Şimşek C. (2007b). Tanrı Dionysos, Şarap ve Dionysopolis’in (Çal) Öyküsü, *21.Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi, 01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri*, Denizli, s. 23-25.
- Tatar A. (2007). Antik Şarabın Tadı; Lagynos, *Aktüel Arkeoloji*, İki Aylık Arkeoloji ve Sanat Dergisi 2, s. 39- 44.
- Tekin O. –Altınoluk S. (2007). *Sylloge Nummorum Graecorum*, Turkish Institute of Archaeology, İstanbul.
- Thomson G. (1990). *Aiskhylos ve Atina* (Çeviren: Doğan M. H.), Payel Yayınevi, İstanbul.

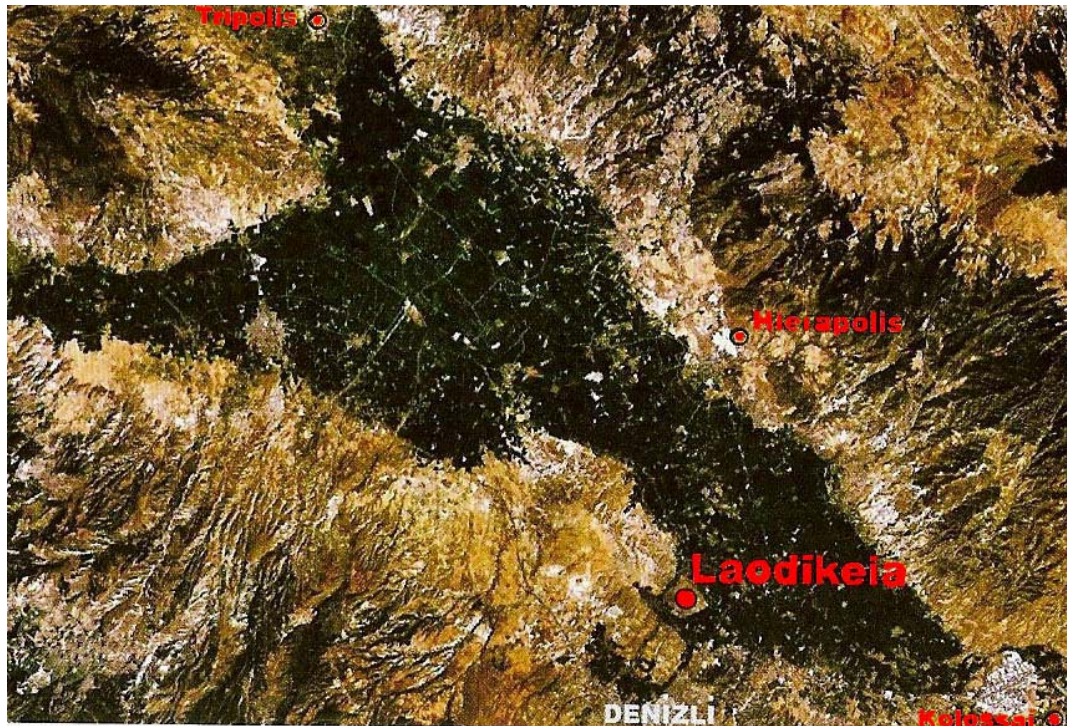
- Thonemann P. J.-Ertuğrul F. (2005). The Carminii of Attouda, *Epigraphica Anatolica* 38, s. 75-85.
- Tierney M. (1922). A New Ritual of the Orpric Mysteries, *The Classical Quarterly*, 16-2, s. 77-87.
- Vergilius. *Aeneis I-XII* (Çeviren: Uzel T.), Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.
- Verrall. A. W. (1900). The Name Anthesteria, *The Journal of Hellenic Studies*, 20, s. 115-117.
- Weber G. (1891). Der Unterirdische Lauf des Lykos bei Kolossai, *Mitteilungen des deutschen archaologischen Instituts (Athenische Mitteilungen XVI)* (AM 16), s.194-199.
- Webster T. B. L. (1966). The Myth of Ariadne from Homer to Catullus, *Greece and Rome*, 2nd Ser, 13-1, s. 22-31.
- Wilson C. W. (1896). Profesör Ramsay's Work On Phrygia – Rewiew, *The Geographical Journal*, 7-2, s. 190-193.
- Yıldız H. (1999). Denizli Müzesi Müdürlüğü Lykos Vadisi Çalışmaları, *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, s. 247-262.

LEVHA I

Harita 1

Harita 2

LEVHA II

Resim 2

Resim 3

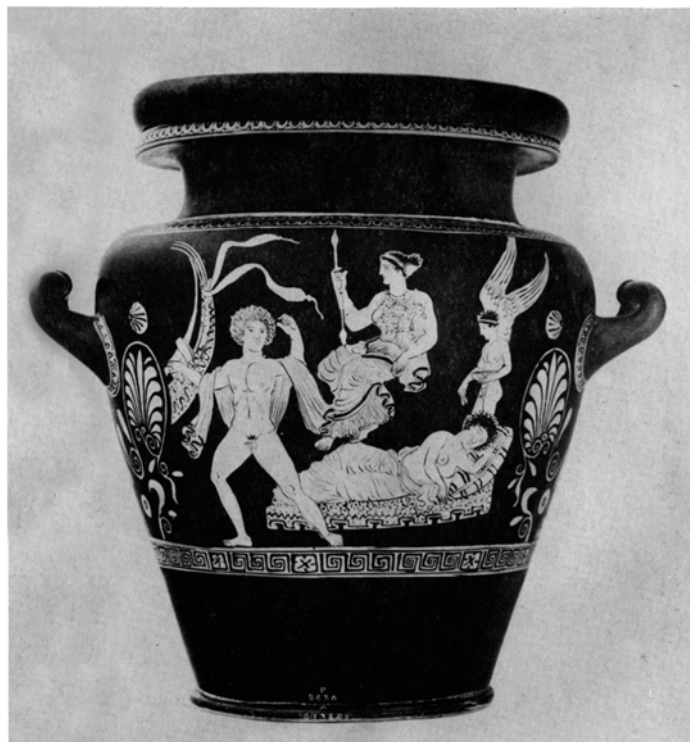

LEVHA III

Resim 3

Resim 4

LEVHA IV

Resim 5

Resim 6

Resim 7

LEVHA V

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

LEVHA VI

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

LEVHA VII

Resim 16

Resim 17

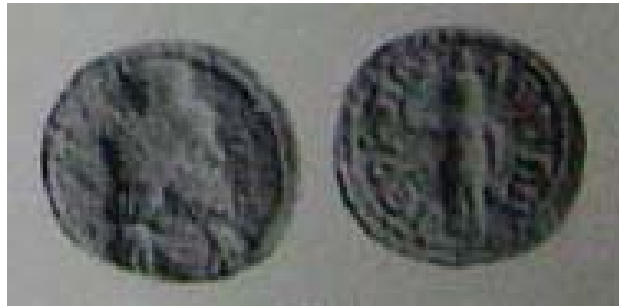

LEVHA VIII

Resim 18

Resim 19

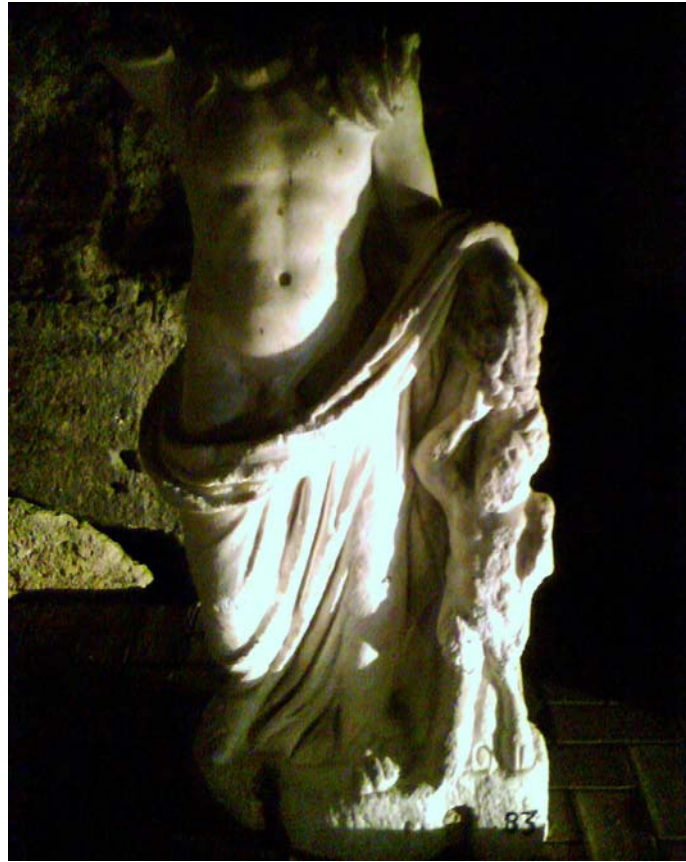

Resim 20

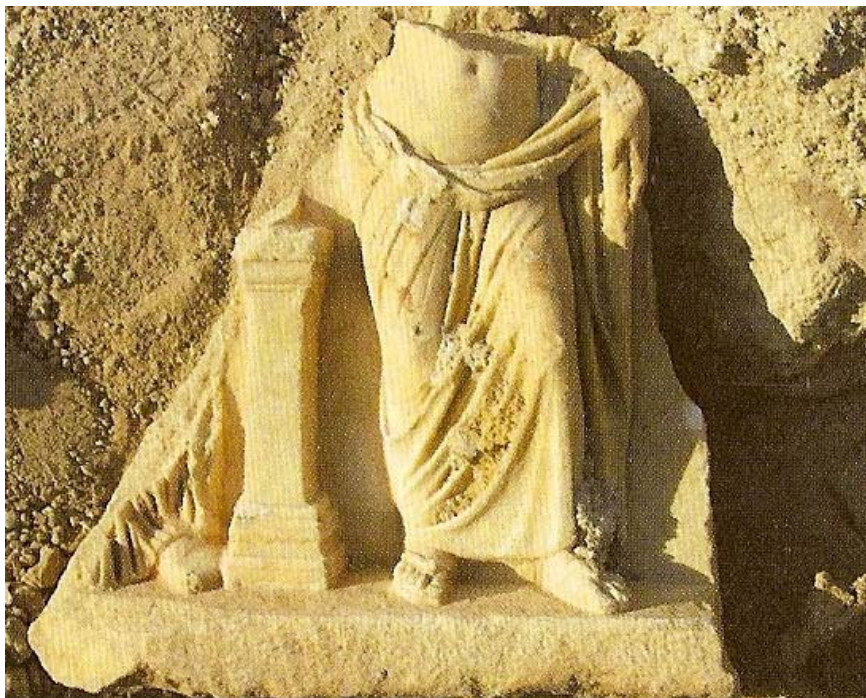

LEVHA IX

Resim 21

Resim 22

LEVHA X**Resim 23****Resim 24****Resim 25****Resim 26**

LEVHA XI**Resim 27****Resim 28**

LEVHA XII**Resim 29****Resim 30**

LEVHA XIII

Resim 31

Resim 32

LEVHA XIV

Resim 33

Resim 34

Resim 35

Resim 36

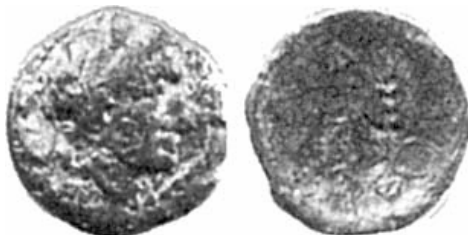
Resim 37

Resim 38

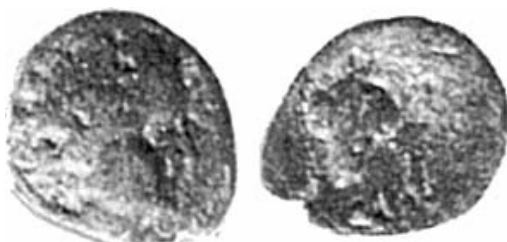
Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

ÖZGEÇMİŞ

Özlem Duygu HOŞAFCI, 6 Mayıs 1978 tarihinde Eskişehir’de doğdu. 1996 yılında İzmir 60.yıl Anadolu Lisesi’nden mezun olduktan sonra 1997 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü’nü kazandı. 1999 yılında Ege Üniversitesi tarafından yürütülmekte olan, Prof. Dr. Ömer ÖZYİĞİT başkanlığındaki Phokaia antik kentini ortaya çıkarma çalışmalarına katıldı. 2000 ve 2001 yıllarında Adnan Menderes Üniversitesi ve Aydın Müzesi tarafından ortaklaşa yürütülmekte olan, Yrd. Doç. Dr. Rafet DİNÇ başkanlığındaki Tralleis antik kentini ortaya çıkarma çalışmalarına katıldı. 2002 yılında Prof. Dr. Ersin DOĞER danışmanlığında gerçekleştirmiş olduğu “Tralleis Kenti Tarihsel Coğrafyası” isimli lisans tezini yaparak, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü’ndeki lisans eğitimini tamamladı. 2002 yılında Hierapolis İtalyan Kazı Heyeti tarafından yürütülmekte olan, Prof. Dr. Francesco D’ANDRIA başkanlığındaki Hierapolis antik kentini ortaya çıkarma çalışmalarına katıldı. Katıldığı bu kazı aracılığıyla Mayıs 2003’de başlayan İtalya Brindisi PASTIS CNRSM (Salento Bölgesindeki Arkeolojik Eserleri Teknolojik Yöntemlerle İnceleme Merkezi)’ndeki “Arkeolojik Eserlerin Tanısı ve Korunmasında Uzmanlıklararası Master” isimli sertifika programını burslu olarak kazandı. 2003 yılında Hierapolis İtalyan Kazı Heyeti tarafından yürütülmekte olan Prof. Dr. Francesco D’ANDRIA başkanlığındaki Hierapolis antik kentini ortaya çıkarma çalışmalarına katıldı ve aynı yıl Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı’nda yüksek lisans programına başladı. 2004 yılında İtalya Lecce Üniversitesi ISUFI (Uzmanlıklar Arası Eğitim Enstitüsü)’nin açtığı “Kültür Varlıklarının Korunmasında ve Tanısal Olarak İncelenmesinde İleri Teknolojiler Masterı” isimli sertifika programını burslu olarak kazandı. Ancak geçirdiği trafik kazası nedeniyle bu programı tamamlayamadı. Halen Pamukkale Üniversitesi’nde yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir.